

Qutlimuratov Izzatbek Xushnudovich

FUTBOLCHILARNING TAYYORGARLIGINI
NAZORAT QILISH, MUSOBAQALARNI TASHKIL
ETISH VA O'TKAZISH.
HAKAMLIK QILISH USLUBIYATI

O'quv qo'llanma

Qutlimuratov Izzatbek Xushnudovich

FUTBOLCHILARNING TAYYORGARLIGINI NAZORAT QILISH, MUSOBAQALARNI TASHKIL ETISH VA O‘TKAZISH. HAKAMLIK QILISH USLUBIYATI

O‘quv qo‘llanma

796.332/075.8)
Q-10

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI FAN VA
INNOVASIYALAR VAZIRLIGI**

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI SPORT VAZIRLIGI

**O'ZBEKISTON DAVLAT JISMONIY TARBIYA
VA SPORT UNIVERSITETI**

Qutlimuratov Izzatbek Xushnudovich

**FUTBOLCHILARNING TAYYORGARLIGINI
NAZORAT QILISH, MUSOBAQALARNI TASHKIL
ETISH VA O'TKAZISH. HAKAMLIK QILISH
USLUBIYATI**

O'quv qo'llanma

5610500 – Sport faoliyati (faoliyat turlari bo'yicha)

TOSHKENT

«EVRIKA NASHRIYOT-MATBAA UYI» MCHJ -2025

Muallif:

Qutlimuratov Izzatbek Xushnudovich O'zDJTSU "Futbol nazariyasi va uslubiyati kafedrası dotsenti, p.f.b.f.d (PhD).

Taqrizchilar:

Sh.U. Abidov – pedagogika fanlar nomzodi, professor.

G'S. Xo'jamkeldiyev – p.f.b.f.d (PhD).

I.X. Qutlimuratov. "Futbolchilarning tayyorgarligini nazorat qilish, musobaqalarni tashkil etish va o'tkazish. hakamlilik qilish uslubiyati"
[Matn]: O'quv qo'llanma / T - «EVRIKA NASHRIYOT-MATBAA UYI» MCHJ
2025 - 172 b.

O'quv qo'llanma O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti "Futbol sport turida rejalashtirish va hakamlilik faoliyati (futbol)" fani dasturi asosida tayyorlangan. O'quv qo'llanmada futbolchilarning tayyorgarligini nazorat qilish musobaqalarni tashkil etish va o'tkazish va hakamlilikni olib borish bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan. Bunda asosan futbolchilarning tayyorgarligini nazorat qilish musobaqa qoidalari va turlari, musobaqa nizomi va o'yin qoidalari hamda hakamlilikni tashkil etishga doir ma'lumotlar zamonaviy futbol qoidalaridagi o'zgarishlarni inobatga olgan holda ochib berilgan.

Учебное пособие подготовлено на основе программы Узбекского государственного университета физической культуры и спорта «Планирование и судейство в футболе». В пособии представлены сведения по организации и проведению соревнований, контролю за подготовкой игроков и судейству. В основном, в пособии рассматриваются правила и виды соревнований, регламенты соревнований и правила игры, а также информация по организации судейства с учетом изменений в современных правилах футбола.

The Textbook is prepared on the basis of the program of the Uzbek State University of Physical Education and Sports "Planning and Refereeing in Football". The manual provides information on the organization and holding of competitions, control over the training of players and refereeing. Basically, the manual examines the rules and types of competitions, competition regulations and rules of the game, as well as information on the organization of refereeing, taking into account changes in the modern rules of football.

ISBN 978-9910-8286-5-2

© «EVRIKA NASHRIYOT-MATBAA UYI», 2025

© I.X. Qutlimuratov, 2025

KIRISH

Yurtimizda mustaqillik yillar davomida aholining keng qatlamini, ayniqsa, yoshlarni jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishga jalb qilish maqsadida yaxlit infratuzilmalari yaratildi, zamonaviy talablarga javob beradigan ko'plab ob'ektlar barpo etilib, ulardan samarali foydalanish yo'lga qo'yildi. O'zbekiston yirik xalqaro musobaqalar, xususan, boks, taekvondo, erkin kurash, qilichbozlik, futzal va boshqa sport turlari bo'yicha jahon va Osiyo chempionatlari o'tkaziladigan mamlakatga aylandi.

Yaqin yillar davomida yurtimizning sporti jadal rivojlandi. Bugungi kunda vakillarimiz eng nufuzli musobaqalarda mamlakatimiz sha'nini munosib himoya qilib kelishmoqda. Ularning tayyorgarlik va mahorati sezilarli darajada oshdi. Sport amalda ommaviy harakatga aylandi "Futbol - millionlar o'yini" bu naql azal azaldan ongimizga singib ketgan. Hozirgi kunda esa "millionlar" so'zini "milliardlar" bilan almashtirishimiz ham mumkin. Darhaqiqat bu sport turi asrlar mobaynida sayqal topib hozirgi kungacha yetib keldi. Bu yo'lda esa u milliardlab muxlislariga ega bo'ldi. Futbol millionlab muxlislar uchun o'ynaladi. Osmon o'par stadionlar ham muxlislar bilan to'lgan taqdiridagina barchani lol qoldiradi.

Bugungi kunda "Futbolchilarning tayyorgarligini nazorat qilish musobaqalarni tashkil etish va o'tkazish. Hakamlilik qilish uslubiyati" o'quv qo'llanmasini yaratish zarurati tug'ildi va unda O'zbekiston Respublikasi mustaqilligi yillarida qo'lga kiritilgan hozirgi zamon ilmiy tadqiqotlariga doir ma'lumotlar o'z aksini topdi. O'quv qo'llanma jismoniy tarbiya institutlarining futbolga ixtisoslashayotgan talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, u

mazkur fan bo'yicha mutaxassislar tayyorlash dasturiga muvofiq holda tuzilgan.

O'quv qo'llanmaning mazmuni futbol bo'yicha trener-o'qituvchilar tayyorlash dasturi talablariga mos ravishda amalga oshirilgan va bayon etiladi hamda talabalarning futbolni o'rgatish nazariyasi va usuliyatini, futbolning texnika va taktika nazariyasini o'zlashtirish, futbol musobaqalarining o'tkazish tartibi, futbol musobaqalarining nizomini tuzilishi, hakamlik qilish uslubiyati, mustaqil ishlash uchun zarur bo'lgan bilimlar hamda kasbiy-pedagogik ko'nikmalarni egallashini nazarda tutadi. Ayniqsa, issiq iqlim sharoitida futbolchilarning mashg'ulotlarini rejalashtirish va pedagogik nazorat masalasiga alohida o'rin ajratilgan.

Oxirgi yillarda xalqimizning salomatligi to'g'risida g'amxo'rlik qilish, ma'naviy va jismoniy barkamol avlodni shakllantirish, millionlar o'yini bo'lgan va mamlakatimizda alohida o'rin tutadigan sportning futbol turiga aholini, ayniqsa yoshlarni keng jalb etish maqsadida va bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilib kelinmoqda. Yurtimizdagi futbolga qiziqish boshqa sport turlariga qaraganda ancha yuqori. Istiqbolli va iqtidorli futbolchilarni tanlash va tayyorlashning samarali tizimini yaratish, milliy terma jamoalar va professional futbol klublari uchun sifatli sport zaxirasini shakllantirish, xalqaro talab va standartlar asosida futbol bo'yicha trener va hakamlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-martdagi «Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5368-son Farmoniga muvofiq "Futbolni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 16-martdagi PQ-3610-son qarori chiqdi.

O'quv qo'llanmada keltirilayotgan ma'lumotlar futbol bilan shug'ullanadigan mutaxassislar, trenerlar, oliy o'quv yurtlarining va o'rta maxsus ta'lim muassasalarining sport o'qituvchilari, xususan, butun futbolni yaxshi ko'radigan va ushbu sport bilan shug'ullanadigan, qiziqadigan kelajak avlod foydalanishi mumkin bo'ladi. Mamlakatimizning oxirgi yillarda jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish, aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, imkoniyatlari cheklangan shaxslarning jismoniy reabilitatsiyasi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish hamda mamlakatning xalqaro sport maydonlarida munosib ishtirok etishini ta'minlashdan iborat va ushbu borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirilib kelinmoqda.

Shu bilan birga, jismoniy tarbiya va sport sohasida aholi sog'lig'ini mustahkamlashga ko'maklashadigan aniq dasturlarni amaliyotga joriy etish bo'lib, yoshlarni sportga keng jalb qilish va ular orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish, sport turlari bo'yicha yuqori natijalarni ta'minlaydigan mahoratli sportchilarni tayyorlash va shu bilan milliy terma jamoalarni shakllantirish va trenerlar uchun qo'shimcha shart-sharoitlar yaratish zarurati mavjud.

Mamlakatimizning yuksak madaniyatga ega bo'lgan har tomonlama yetuk hamda jismonan sog'lom avlodni shakllantirish maqsadida aholining jismoniy tarbiya va sport sohasida malaka va bilimlarini orttirishga qaratilgan ustuvor yo'nalishlarni belgilash, iqtidorli sportchilarni tanlab olish (seleksiya) jarayoniga innovatsion shakllar va usullarni joriy etishga alohida e'tibor qaratilib kelinmoqda. Xalqimiz orasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish, yosh avlodni jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun zamon talablariga mos shart-sharoitlar yaratish, sport musobaqalari orqali yoshlarda o'z irodasi, kuchi va imkoniyatlariga bo'lgan

ishonchni mustaxkamlash, yoshlar orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish ishlarini tizimli tashkillashtirishga yo'naltirilgan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilib kelinmoqda. Mazkur o'quv qo'llanmada yurtimizda futbolga oid chiqarilayotgan Qaror va Farmonlarning ijrosini ta'minlash borasida amalga oshirilayotgan ishlar, chet el mamlakatlari testlari va amalga oshirish uslublari borasida amalga oshirilishi lozim bo'lgan ishlar, mamlakatimizda uning joriy qilinishi bo'yicha qimmatli ma'lumotlar keltirilgan.

I BOB. FUTBOLCHILAR TAYYORGARLIGINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

§ 1.1. Zamonaviy sportda, Futbolchilarni tayyorlash masalalari

Yuqori natijali sportni rivojlantirish shunday tarzda amalga oshiriladikiy, bunda sportchilarni tayyorlashning turli jihatlarini takomillashtirishda yangi yo'llarini qidirmasdan turib natijalarni yanada oshirib bo'lmaydi, shunday yo'llardan biri boshqaruvchi ta'sir ko'rsatishning (yuklama) samarasi bilan boshqariladigan ob'ektning holati (futbolchilarning funksional va jismoniy holati) o'rtasidagi o'zaro bog'lanishlarni o'rganishning asosida mashg'ulot jarayonini samarali qurish bo'lib hisoblanadi.

Bunday holat to'laligicha jamoaviy sport o'yinlariga, jumladan futbolga ham tegishli, jamoaviy sport o'yinlarida tayyorlashni boshqarish jarayonining murakkabligi musobaqalarda chiqishlarning natijadorligi ko'p omillilik, miqdor bilan o'lchanadigan natijaning yo'qligi, shuningdek raqib jamoaning qarama-qarshi tomonlarning keyingi harakatlarini noaniqligini shartlaydigan qarshi harakatlari bilan mustahkamlanadi.

Malakali futbolchilarni tayyorlashning zamonaviy tizimi o'zida muayyan maqsadlar, vazifalar, vositalar, uslublari, tashkiliy shakllar, moddiy-texnik sharoitlar va hokazolarga ega bo'lganligi kabi, eng yuqori sport natijalariga erishishni ta'minlaydigan murakkab, ko'p omilli tizimni talab qiladi. Hakamlarni tayyorlash tizimining tuzulishida mashg'ulot mashg'ulotlari, musobaqalar, shuningdek tizimning samaradorligini oshiradigan – mashg'ulot mashg'ulotlaridan tashqari va musobaqalardan tashqari omillar ajratilgan bo'lib, ular oxir-oqibatda

hakamga uyg'un jismoniy rivojlanish, texnik-taktik mahorat, jismoniy, psixik, ma'naviy va ruhiy sifatlarning rivojlanishida yuqori darajasi, shuningdek jismoniy tarbiya va sport bilan mashg'ulot nazariyasi va uslubiya sohasida bilimlarni ta'minlab beradi.

Sport bilan mashg'ulotlari - hakamlarni tayyorlash tizimi-ning tarkibiy qismi sifatida - o'zida tanlangan sport turida hakamga yuqori natijalarga erishishni ta'minlaydigan turli sifatlari, qobiliyatlar, jihatlarini takomillashtirish maqsadida jismoniy mashqlarni qo'llashga asoslanadigan ixtisoslashtirilgan pedagogik jarayonni taqdim qiladi.

Mashg'ulot jarayonida futbolchining orginazmida uning shug'ullanganlik holatini belgilaydigan turli-tuman funksional va morfologik o'zgarishlar sodir bo'ladi. Shug'ullanganlik asosan organizmning turli funksional tizimlarining imkoniyatlarini aks ettiradigan biologik xarakterdagi adaptatsion qayta qurishlar bilan ta'minlanadi.

Shug'ullanganlikning umumiy va maxsus shug'ullanganlikka ajratish qabul qilingan. Umumiy shug'ullanganlik salomatlikni mustahkamlaydigan, jismoniy sifatlarning rivojlanish darajasi va organizmning tizimlarining muskul faoliyatining har xil turlariga nasbatan funksional imkoniyatlarini oshiradigan spetsifik bo'lmagan mashqlarning ta'siri bilan takomillashtiriladi.

Maxsus shug'ullanganlik sportchining sport ixtisoslashuvi sifatida tanlangan konkret faoliyat turida takomillashuvining natijasi bo'lib hisoblanadi.

Sportchilar tayyorgarligining tuzulishida ahamiyatga molik alomatlariga ega bo'lgan nisbatan mustaqil jihatlar - jismoniy, texnik, taktik, psixologik, nazariy va integral jihatlar ajratiladi. Bunday yondashuv sport mahoratini tarkib toptiruvchilar to'g'risidagi tasavvurlarni tartibga soladi, ularni takomillashtirish vositalari va uslublarni, mashg'ulot jarayonini nazorat qilish va

boshqarish tizimini ma'lum darajada tizimlashtirish imkonini beradi. Biroq shuni esdan chiqarmaslik kerakki, mashg'ulot va ayniqsa musobaqa faoliyatida ushbu jihatlardan hech qaysinisi izohlangan tarzda namoyon bo'lmaydi. Ular o'zaro ta'sirlashish bilan yuqori sport natijalariga erishishga qaratilgan murakkab majmuaga birlashadi. Turli elementlarning bunday majmuaga kirganlik darajasi, ularning o'zaro bog'lanishlari va o'zaro harakatlari funksional tizimlar shakllanishining oxirgi natijaga qaratilgan - har bir sport turi uchun spetsifik bo'lgan qonuniyatlar bilan bog'lanadi.

Tayyorgarlikning har bir jihatining takomillashganlik darajasi boshqa jihatlariga ham bog'liq bo'ladi, ular bilan belgilanadi va o'z navbatida ularning rivojlanganlik darajasini belgilaydi. Masalan, sportchining texnik tayyorgarligi turli harakat qobiliyatlari - kuch, tezkorlik, qayishqoqlik, epchillik va hokazolarning rivojlanganlik darajasiga bog'liq bo'ladi. Harakat qobiliyatlarining (masalan, chidamlilik) namoyon bo'lish darajasi texnikaning tejamkorligi, toliqishga chidamlilik, musobaqa kurashining taktik sxemasini amalga oshira olish bilan chambarchas bog'langan. Taktik tayyorgarlik, o'z navbatida, faqatgina sportchining axborotni qabul qilish va operativ ishlov berish qobiliyati, taktik reja tuza olishi va uni samarali amalga oshirish yo'llarini topa olishiga emas, balki texnik mahorat, funksional tayyorgarlik darajasi, jasurlik, maqsad sari intilishning rivojlanish darajasi bilan ham taminlanadi.

Musobaqa faoliyati sportchi konkret sport turida alohida sportchilar va jamoalarning yutuqlarini baholash va taqqoslash qoidalariga muvofiq imkoniyatlarini bevosita namoyon qilishini ko'zda tutadi. Musobaqalar shuningdek sportchilarni tanlab olish va tayyorlashdan iborat bo'lib, odamning zahira imkoniyatlarini bilash, shaxsni shakllantirish vositasi ham bo'lib hisoblanadi.

Sportchilarni tayyorlash tizimining samaradorligini oshiradigan barcha mashg'ulot va musobaqa omillari – bu tayyorlashning tashkiliy va moddiy-texnik shart-sharoitlari, tibbiy va ilmiy ta'minot darajasi, murabbiyning maxsus bilimlari va mahorati, tarbiyaviy ishning tashkil qilinishi, sanitariya-gigiena shart-sharoitlari, ekologik vaziyat va hokozalaridan iborat.

Bu omillardan ba'zilari, mashg'ulot va musobaqalarning yakuniy natijalariga katta ta'sir ko'rsatsada – nisbatan mustaqil bo'lib hisoblanadi (masalan, yashash sharoitlari), boshqalari – sport bilan mashg'ulotning o'zining vositalari va uslublari, musobaqa kurashini olib borish usullari bilan chambarchas amalga oshiriladi (masalan, sport kiyimlari va jihozlari, trenajer qurilmalari).

Sportning o'yin turlarida yangi kelgandan yuqori darajali sportchigacha bo'lgan yo'lni bosib o'tish uchun o'rtacha 7-10 yil talab qilinadi. Ko'p yillik tayyorgarlikning barcha bosqichlarida mashg'ulot jarayonini optimal boshqarishning muhimligiga yetarlicha baho bermaslik sportchilarga o'zlarining potensial imkoniyatlarini to'liq ochish imkonini bermaydi.

Hozirgi kunda yuqori darajali sportchilarni tayyorlash uning barcha jihatlari – sport tanlovi va yo'naltirish, o'quv-mashg'ulot jarayonini tashkil qilish, musobaqalarni rejalashtirish, tibbiy, ilmiy-uslubiy va moddiy-texnik ta'minotning imkoniyatlarini ratsionallashtirishni ko'zda tutilgan.

Ko'rsatilgan jihatlarning har bir ahamiyatini nazardan qochirmagan holda ulardan eng asosiysi – o'quv-mashg'ulot jarayonini takomillashtirishga qaratilgan va xususan uning tarkibiy qismi sifatida pedaogik nazoratni takomillashtirishga batafsilroq to'xtalib o'tamiz.

Sportchilarning mas'ul musobaqalarga tayyorgarligi majmuaviy, integral tayyorgarliklardan iborat bo'lib, uning umumlash-

tiruvchi tavsifi musobaqalarning funksional, tezlik-kuch, texnik-taktik, psixologik tayyorgarlikning miqdor va sifat baholarida ifodalangan natijalari bilan amalga oshiriladi. Sportchilarni tayyorlash jarayonini boshqarishning konkret masalalarini hal qilish uchun pedagogik nazorat qilish tizimi xizmat qiladi.

Yuqori malakali sportchilarning tayyorgarlik darajasini majmuaviy baholash uslubiylatining ahamiyatining ortib borishi sportda ilmiy-texnik revolyutsiya uchun xarakterli bo'lgan ko'pgina omillar bilan shartlanadi, ularning orasidan zamonaviy sportchilarni tayyorlash tizimini murakkablashtirish, majmuaviy nazorat qilish ma'lum bir darajada orqada qolgan taqdirda – uni va boshqariladigan jarayonni tizimli-maqсадli dasturlashtirish asosida qayta qurish, mashg'ulotlari va musobaqalar jarayonida qayd qilinadigan o'lchanadigan tashxis qo'yish va nazorat qilish parametrlarining sonini anchagina oshirish, talab qilinadigan aniqlik, ishonchlilik, ob'ektivlik va sportchilarning tayyorgarlik darajasi to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash va ishlov berishning metrologik ta'minoti kabi masalalarni qat'iy turib hal qilishni ajratib ko'rsatish mumkin bo'ladi.

Mashg'ulot jarayonini boshqarishga o'yinchilarning tayyorgarlik darajasini ob'ektiv nazorat qilish asosidagi yangi yondashuvlarni ishlab chiqmasdan turib yuqori klassli futbolchilarni tayyorlash masalasini hal qilib bo'lmaydi. Ushbu mashg'ulot jarayonini boshqarish tizimida tayyorlash vositalari va uslublarning mazmunini dasturlashtirishning jo'nalish momenti bo'lib hisoblanadi.

Zamonaviy futbolda yuqori musobaqa va mashg'ulot yuklamalari sharoitlarida fundamental tayyorgarlik, harakat potensiali to'plash bosqichi va uni amalga oshirish bosqichining davomiyligi o'rtasida bir qator dialektik ziddiyatlar vujudga keladi. Xuddi shu joyda bir tomondan ixtisoslashtirilgan yukla-

Sportchilarni tayyorlash tizimining samaradorligini oshiradigan barcha mashg'ulot va musobaqa omillari – bu tayyorlashning tashkiliy va moddiy-texnik shart-sharoitlari, tibbiy va ilmiy ta'minot darajasi, murabbiyning maxsus bilimlari va mahorati, tarbiyaviy ishning tashkil qilinishi, sanitariya-gigiena shart-sharoitlari, ekologik vaziyat va hokazolaridan iborat.

Bu omillardan ba'zilar, mashg'ulot va musobaqalarning yakuniy natijalariga katta ta'sir ko'rsatsada – nisbatan mustaqil bo'lib hisoblanadi (masalan, yashash sharoitlari), boshqalari – sport bilan mashg'ulotning o'zining vositalari va uslublari, musobaqa kurashini olib borish usullari bilan chambarchas amalga oshiriladi (masalan, sport kiyimlari va jihozlari, trenajer qurilmalari).

Sportning o'yin turlarida yangi kelgandan yuqori darajali sportchigacha bo'lgan yo'lni bosib o'tish uchun o'rtacha 7-10 yil talab qilinadi. Ko'p yillik tayyorgarlikning barcha bosqichlarida mashg'ulot jarayonini optimal boshqarishning muhimligiga yetarlicha baho bermaslik sportchilarga o'zlarining potensial imkoniyatlarini to'liq ochish imkonini bermaydi.

Hozirgi kunda yuqori darajali sportchilarni tayyorlash uning barcha jihatlari – sport tanlovi va yo'naltirish, o'quv-mashg'ulot jarayonini tashkil qilish, musobaqalarni rejalashtirish, tibbiy, ilmiy-uslubiy va moddiy-texnik ta'minotning imkoniyatlarini ratsionallashtirishni ko'zda tutilgan.

Ko'rsatilgan jihatlarning har bir ahamiyatini nazardan qochirmagan holda ulardan eng asosiysi – o'quv-mashg'ulot jarayonini takomillashtirishga qaratilgan va xususan uning tarkibiy qismi sifatida pedaogik nazoratni takomillashtirishga batafsilroq to'xtalib o'tamiz.

Sportchilarning mas'ul musobaqalarga tayyorgarligi majmuaviy, integral tayyorgarliklardan iborat bo'lib, uning umumlash-

tiruvchi tavsifi musobaqalarning funksional, tezlik-kuch, texnik-taktik, psixologik tayyorgarlikning miqdor va sifat baholarida ifodalangan natijalari bilan amalga oshiriladi. Sportchilarni tayyorlash jarayonini boshqarishning konkret masalalarini hal qilish uchun pedagogik nazorat qilish tizimi xizmat qiladi.

Yuqori malakali sportchilarning tayyorgarlik darajasini majmuaviy baholash uslubiyatining ahamiyatining ortib borishi sportda ilmiy-texnik revolyutsiya uchun xarakterli bo'lgan ko'pgina omillar bilan shartlanadi, ularning orasidan zamonaviy sportchilarni tayyorlash tizimini murakkablashtirish, majmuaviy nazorat qilish ma'lum bir darajada orqada qolgan taqdirda – uni va boshqariladigan jarayonni tizimli-maqсадli dasturlashtirish asosida qayta qurish, mashg'ulotlari va musobaqalar jarayonida qayd qilinadigan o'lchanadigan tashxis qo'yish va nazorat qilish parametrlarining sonini anchagina oshirish, talab qilinadigan aniqlik, ishonchlilik, ob'ektivlik va sportchilarning tayyorgarlik darajasi to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash va ishlov berishning metrologik ta'minoti kabi masalalarni qat'iy turib hal qilishni ajratib ko'rsatish mumkin bo'ladi.

Mashg'ulot jarayonini boshqarishga o'yinchilarning tayyorgarlik darajasini ob'ektiv nazorat qilish asosidagi yangi yondashuvlarni ishlab chiqmasdan turib yuqori klassli futbolchilarni tayyorlash masalasini hal qilib bo'lmaydi. Ushbu mashg'ulot jarayonini boshqarish tizimida tayyorlash vositalari va uslublarning mazmunini dasturlashtirishning jo'nalish momenti bo'lib hisoblanadi.

Zamonaviy futbolda yuqori musobaqa va mashg'ulot yuklamalari sharoitlarida fundamental tayyorgarlik, harakat potentsialini to'plash bosqichi va uni amalga oshirish bosqichining davomiyligi o'rtasida bir qator dialektik ziddiyatlar vujudga keladi. Xuddi shu joyda bir tomondan ixtisoslashtirilgan yukla-

malarining katta hajmlari va ikkinchi tomondan ixtisoslash-tirilmagan yuklamalarning kichik hajmlarining nisbatlari o'rtasida ham ziddiyatlar ko'zga tashlanadi.

Bu muammolarni barchasini pedagogik nazorat qilishsiz hal qilib bo'lmaydi, sababi u sportchining tayyorgarligi to'g'risidagi ma'lumotlar majmuasini olish uchun asos bo'lib hisoblanadi. Pedagogik nazorat qilish o'zida qo'llaniladigan tayyorlash vositalari va uslublari, mashg'ulot yuklamalari, texnik-taktik harakatlar, shuningdek sport natijalari va sportchilarning xulq-atvorini baholash bo'yicha parametrlar, vositalar, uslublari, algoritmlar va tashkiliy-uslubiy tadbirlar jamlanmasini taqdim qiladi, u trener tomonidan pedagog-tadqiqotchi bilan birgalikda amalga oshirilib kelinadi.

Pedagogik nazorat qilishning asosiy uslublari pedagogik kuzatishlar va nazorat mashqlari (testlar) bo'lib hisoblanadi. Bundan tashqari, pedagogik tadqiqotlarning nazorat qilish tizimlari tomonidan taqdim qilinadigan ma'lumotlarini yagona (integral) bahoga umumlashtirib olishi kerak bo'ladi.

Mamlakatimizda va xorijda chop qilingan ilmiy ishlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, yuqori malakali futbolchilarni tayyorlash sohasidagi tadqiqotlarning asosiy massasi xususiy amaliy masalalarni o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, mashg'ulot jarayonini integral nazorat qilish yordamida ham, pedagogik nazorat qilish yordamida ham boshqarishning nazariy-uslubiy jihatlari kam o'rganilganligicha va tizimlashtirilmaganligicha qolmoqda. Xususan, futbolchilarning tayyorgarlik darajasini nazorat qilishda va baholashning bir xillangan tizimi yo'q, mashg'ulot va musobaqa faoliyatini tahlil qilishning yagona kriteriylari yo'q, yosh futbolchilarning harakat qobiliyatlarini baholashga nisbatan uslubiy yondashuvlar ahamiyatisiz ishlab chiqilgan bo'lib hisoblanadi.

§ 1.2. O'quv-mashg'ulot jarayonini pedagogik nazorat qilish vositalarini qo'llanilishi

1.2.1. Mashg'ulot jarayonining boshqarish masalalari

Zamonaviy mashg'ulot jarayoni nazariy tadqiqotlar va dolzarb amaliy masalalarni hal qilish sohasida doimo qidiruvlar olib borishni talab qilinmoqda. Shu bilan birgalikda, amalda davlat tuzumi va jamiyatning transformatsiyasini boshdan kechirayotgan Sharqiy yevropa mamlakatlarida mazkur muammo bo'yicha chiqishlar soni yaqqol ifodalangan kamayish tendensiyasiga ega. Bunday vaziyatda pedagoglar va murabbiylar mos keluvchi ilmiy ta'minotning yetishmasligini his qiladilar va o'zlarining ishlarida intuitsiya va o'zining tajribasiga tayanishga majbur bo'ladilar. Bundan tashqari, ko'pgina murabbiylar unchalik ko'p ma'lumotlarga ega bo'lmaydi. Bu ko'pincha o'zining shogirdlarini takomillashtirish jarayonini tahlil qilishida to'liq amalga oshirish imkonini bermaydigan fragmentar (uzuq-yuluq) bilimlar bo'ladi. Maxsus ilmiy-uslubiy adabiyotlardan foydalanishdagi murakkabliklar murabbiylar o'zlarining malakasini oshirishni hohlamasligiga olib keladi, bu nazariyaning amaliyotdan ajralib qolishiga olib keladi.

V.N. Platonov (2005), V.P. Gubaning (2012, 2015) qayd qilishicha, bizni mashg'ulot to'g'risidagi bilimlarimizning hozirgi darajasini 60-yillarning darajasi bilan taqqoslab bo'lmaydi. Bizda qaror topgan va shubha qilib bo'lmaydiganday tuyuladigan ko'pgina qarashlarni munozarali qarashlar darajasiga kiritish lozim bo'ladi, ulardan ba'zilari esa butunlay xato bo'lib chiqqan. Zamonaviy nazariya texnologik xarakterga ega bo'lishi, ya'ni amaliy natijalarga olib borishi lozim. Agar shunday bo'lmasa, u holda fiziologiya, biomexanika, psixologiya, genetikadan bizning tamoyillarimizni ifodalash imkonini beradigan

narsalarni tanlashimiz zarur ahamiyat kasb etadi. Darvoqe, hozir ushbu jarayon ilm-fanning turli sohalarida kechmoqda. Shu sababli hozirgi kunda umumlashtirish uchun keng maydonni beradigan nazariyalarni qidirish ishlari oshirilmoqda. Mualliflar shuningdek umumlashtirish uchun foydalaniladigan bilimlarning yarmi sportchilarni tayyorlashda amaliyotidan kelib chiqishini va amaliy ma'lumotlar bilan tasdiqlanganligini bildirmoqda.

Mashg'ulot jarayonini boshqarishda olib borilayotgan faoliyatning natijaviyligi, organizmning funksional moslashishining sur'atlari va yo'nalishlari to'g'risidagi doimiy axborot oqimini olish zaruriy shart bo'lib hisoblanadi. Ushbu maqsad uchun murabbiylar va sportchilarga oson erishiladigan shakldagi axborotni taklif qiladigan mashg'ulot jarayonini nazorat qilish tizimi xizmat qiladi. So'ngra pedagogik nazorat qilishning natijaviyligi to'g'risidagi masala vujudga keladi, chunki murabbiylar amaliy faoliyat davomida turli muammolarga duch kelmoqda. Ushbu muammolardan eng muhimlari qatoriga o'lchashlarning yuqori ob'ektivligi, ishonchliligi va aniqligi bilan tavsiflanadigan tadqiqot uslublari sonining yetarli emasligini kiritish mumkin hisoblanadi. Futbol murabbiylari tomonidan qo'llaniladigan nazorat qilish uslublarning diapazoni juda katta, biroq u tarqoq holda, alohida uslublarni bir-biri bilan bog'lanmagan, ba'zan esa hatto bir-biriga zid.

Boshqa bir muammo - uslubiy xarakterdagi talablar bo'lib hisoblanadi. Misol sifatida shunday faktni keltirish mumkinki, murabbiylar ko'pincha sportchining tayyorgarlik holatini mashg'ulot ta'siri ostida boshlanadigan psixofizik o'zgarishlardan uzilgan holda tadqiq qiladilar. L.P. Matveevning (1977-2005) fikriga ko'ra, bunday holatlar, bu - tegishli parametrlarni tegishli uslublarni bilan va tegishli vaqtda o'lchashlar

bo'ladi degan shartda, sportchining holatini har bir bosqichda baholash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Vaqt omili nuqtai-nazaridan - sportchida ikkita bir xil holat bo'lmaydi yani faktdan kelib chiqish bilan sportchilarning mashg'ulot jarayonining dinamikasini o'lchash yo'li bilan aniqlash talabi nazariy postulat bo'lib hisoblanadi. Bunday yondashuv o'zgarishlarning yo'nalishi va tezligini ilg'ab olish imkonini beradi. Shu bilan birgalikda qisman yoki uzuq-yuluq baholash ham, garchi "talqin qilishda tartibsizlikni" chaqirishi mumkin bo'lsa ham, muhim bo'lib hisoblanadi. Trener ko'pincha o'lchanadigan sifat yoki uddalay olishning yaxshilanishi nimaning oqibatida boshlanganligini aniqlashga qiynalib qoladi.

Shu munosabat bilan professor V.P. Guba tomonidan (1997-2015) sportchining tanlangan sport turiga mosligini baholashga nisbatan morfobiomekanik yondashuv, shuningdek mashg'ulot va musobaqa masalalarini zamonaviy ilmiy darajada samarali hal qilish imkonini yaratib beradigan uslublarni taklif qilgan.

Mashg'ulot jarayonining dinamikasining yo'nalishini aniqlashga tegishli axborotning ahamiyati to'g'risida ko'pgina mutaxassislar yozganlar. Ularning aksariyati shuni qayd qiladiki, sportchilar qanchalik katta muvaffaqiyatlarga erishsa, ular tadqiqotlar va kuzatishlarning natijalarini tahlil qilishdan shunchalik ko'p foydalanib keladi.

Pedagogik nazorat qilishning ma'lumotlarini qo'llash bilan bir qatorda sportchi o'zida mashg'ulot yuklamalarini natijaviyligini sinovdan o'tkazilgan, murabbiy bilan birgalikda ularni oldingi natijalar bilan solishtirgan holda amamlga oshiriladi, sub'ektiv reaksiyalarni tahlil qiladi. Shu bilan birgalikda, murabbiy bu bog'lanishlar to'g'risida faqatgina umumiy, aniqlashtirilmagan fikrlarga ega bo'ladi. Bunda u katta darajada o'zining test ko'rsatkichlari bilan bog'lanadigan intuitiv

baholash tizimidan foydalanadi. Past ishonchlilik va aniqlikka ega bo'lgan testlarni qo'llash bunday baholash tizimi kam samarali bo'lishiga olib keladi.

1.2.2. Sportchilarning harakat qobiliyatlarini baholash

Pedagogik nazorat qilishning eng murakkab masalalariga yosh futbolchilarning harakat qobiliyatlarini baholashni kiritish kerak bo'ladi. Bu ikkita prinsipial holat tufayli sodir bo'ladi:

Birinchidan, hozirgi kungachayam harakat qobiliyatlari va shubhasiz ularning asosida yotadigan koordinatsion imkoniyatlar o'rtasidagi munosabatlar aniqlanmagan.

Ikkinchidan, harakat qobiliyatlarini tadqiq qilishda foydalaniladigan Ozeretskiy, Jonson, Jonson-Meten, Bras testlari harakat ko'nikmalarini baholaydigan ko'rsatkichlardan tashkil topgan bo'lib, bunda uning ustiga, maktabda jismoniy tarbiya dasturi bilan shartlangan. Shu bois ular da davriy, doimiy alomatning bo'lishi istisno qilib kelgan.

Keyingi yillarda bolalarni sport o'yinlariga, jumladan futbolga tanlab olish uslublariga bag'ishlangan ilmiy ishlarning soni oshirilib kelinmoqda. Mualliflar ko'pincha o'zlarining tadqiqotlarining natijalariga tayanish bilan turlicha tanlab olish uslublarini taklif qilgan.

Istiqbolli futbolchilarni tanlab olish ko'pincha ko'p yillik tayyorgarlik jarayonida sodir bo'ladi. Birinchi bosqichda tanlovning kriteriyalari bo'lib anatomik-morfologik ko'rsatkichlar, jismoniy tayyorgarligi, fiziologik va psixologik ko'rsatkichlar xizmat qilib kelgan. Bundan tashqari, zamonaviy tadqiqotlarni tanlangan ixtisoslik yoki ampuani tasdiqlash yoki rad qilishga ko'maklashadigan genetik tahlilsiz tasavvur qilib bo'lmaydi (V.P. Guba, 2012-2015). Xuddi ana shu ma'lumotlardan ko'p yillik

tayyorgarlikning keyingi bosqichlarida foydalanish imkoniyati yaratilgan.

Tanlab olish maqsadida o'tkaziladigan tadqiqotlarning samaradorligi tanlangan sinovlarning (testlarning) diapazoniga bog'langan bo'ladi, bu diapazon yuqori ma'lumotlilik va prognozlilik bilan tavsiflanishi lozim. Testdan o'tkazish dasturiga tanlangan sport turi uchun ko'proq ahamiyatga molik bo'lib hisoblanadigan ko'rsatkichlarni kiritish zarur bo'ladi. V.N. Platonov (1984), V.P. Gubaning (1986) fikriga ko'ra, jismoniy sifatlar va morfofunktsional xususiyatlarning futbol o'yinining samaradorligiga ta'siri quyidagicha: tana tuzilishi, kuch va egiluvchanlik sifati o'rtacha, chidamlilik sifati, tezkorlik va harakat koordinatsiyasi katta ta'sirga ega bo'lgan.

Bunday muammolar bilan shug'ullanadigan mualliflarning aksariyati tanlashning mohiyatini ob'ektiv nazorat ko'rsatkichlarining o'sishi dinamikasini uzoq muddatli kuzatishda deb hisoblaydi. Ularning o'sish sur'atlari o'quv-mashg'ulot jarayonining samaradorligi va sportchilarning o'ziga xos qobiliyatlari to'g'risida guvohlik berishi mumkin bo'ladi.

Alohida ko'rsatkichlar o'sishining kattaligi ko'pincha Brodi formulasi quydagicha aniqlanadi:

$$W = \frac{100 \cdot (V_2 - V_1)}{0.5 \cdot (V_2 - V_1)} \%$$

Bu yerda V_1 va V_2 – boshlang'ich va oxirgi natijalar;

W – o'sishning kattaligi.

Sport natijalarining o'sishini tahlil qilishda dinamikaning bir nechta tiplari namoyon bo'lishini nazarda tutish lozim bo'ladi:

- **to'g'ri chiziqli o'zgarishlar**: qobiliyatni yoshga muvofiq nazorat qiladigan ko'rsatkichlarning proporsional o'sishi bilan tavsiflanadi;

baholash tizimidan foydalanadi. Past ishonchlilik va aniqlikka ega bo'lgan testlarni qo'llash bunday baholash tizimi kam samarali bo'lishiga olib keladi.

1.2.2. Sportchilarning harakat qobiliyatlarini baholash

Pedagogik nazorat qilishning eng murakkab masalalariga yosh futbolchilarning harakat qobiliyatlarini baholashni kiritish kerak bo'ladi. Bu ikkita prinsipial holat tufayli sodir bo'ladi:

Birinchidan, hozirgi kungachayam harakat qobiliyatlari va shubhasiz ularning asosida yotadigan koordinatsion imkoniyatlar o'rtasidagi munosabatlar aniqlanmagan.

Ikkinchidan, harakat qobiliyatlarini tadqiq qilishda foydalaniladigan Ozeretskiy, Jonson, Jonson-Meten, Bras testlari harakat ko'nikmalarini baholaydigan ko'rsatkichlardan tashkil topgan bo'lib, bunda uning ustiga, maktabda jismoniy tarbiya dasturi bilan shartlangan. Shu bois ular da davriy, doimiy alomatning bo'lishi istisno qilib kelgan.

Keyingi yillarda bolalarni sport o'yinlariga, jumladan futbolga tanlab olish uslublariga bag'ishlangan ilmiy ishlarning soni oshirilib kelinmoqda. Mualliflar ko'pincha o'zlarining tadqiqotlarining natijalariga tayanish bilan turlicha tanlab olish uslublarini taklif qilgan.

Istiqbolli futbolchilarni tanlab olish ko'pincha ko'p yillik tayyorgarlik jarayonida sodir bo'ladi. Birinchi bosqichda tanlovning kriteriyalari bo'lib anatomik-morfologik ko'rsatkichlar, jismoniy tayyorgarligi, fiziologik va psixologik ko'rsatkichlar xizmat qilib kelgan. Bundan tashqari, zamonaviy tadqiqotlarni tanlangan ixtisoslik yoki ampuani tasdiqlash yoki rad qilishga ko'maklashadigan genetik tahlilsiz tasavvur qilib bo'lmaydi (V.P. Guba, 2012-2015). Xuddi ana shu ma'lumotlardan ko'p yillik

tayyorgarlikning keyingi bosqichlarida foydalanish imkoniyati yaratilgan.

Tanlab olish maqsadida o'tkaziladigan tadqiqotlarning samaradorligi tanlangan sinovlarning (testlarning) diapazoniga bog'langan bo'ladi, bu diapazon yuqori ma'lumotlilik va prognozlilik bilan tavsiflanishi lozim. Testdan o'tkazish dasturiga tanlangan sport turi uchun ko'proq ahamiyatga molik bo'lib hisoblanadigan ko'rsatkichlarni kiritish zarur bo'ladi. V.N. Platonov (1984), V.P. Gubaning (1986) fikriga ko'ra, jismoniy siflatlar va morfofunktsional xususiyatlarning futbol o'yinining samaradorligiga ta'siri quyidagicha: tana tuzilishi, kuch va egiluvchanlik sifati o'rtacha, chidamlilik sifati, tezkorlik va harakat koordinatsiyasi katta ta'sirga ega bo'lgan.

Bunday muammolar bilan shug'ullanadigan mualliflarning aksariyati tanlashning mohiyatini ob'ektiv nazorat ko'rsatkichlarining o'sishi dinamikasini uzoq muddatli kuzatishda deb hisoblaydi. Ularning o'sish sur'atlari o'quv-mashg'ulot jarayoni-ning samaradorligi va sportchilarning o'ziga xos qobiliyatlari to'g'risida guvohlik berishi mumkin bo'ladi.

Alohida ko'rsatkichlar o'sishining kattaligi ko'pincha Brodi formulasi quydagicha aniqlanadi:

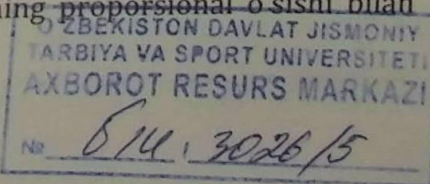
$$W = \frac{100 \cdot (V_2 - V_1)}{0.5 \cdot (V_2 - V_1)} \%$$

Bu yerda V_1 va V_2 – boshlang'ich va oxirgi natijalar;

W – o'sishning kattaligi.

Sport natijalarining o'sishini tahlil qilishda dinamikaning bir nechta tiplari namoyon bo'lishini nazarda tutish lozim bo'ladi:

- **to'g'ri chiziqli o'zgarishlar:** qobiliyatni yoshga muvofiq nazorat qiladigan ko'rsatkichlarning proporsional o'sishi bilan tavsiflanadi;

- **egri chiziqli o'zgarishlar:** shu bilan tavsiflanadiki, shug'ullanuvchilarning yoshi ulg'ayishi bilan ko'rsatkichlarning o'sishi sekinlashadi, keyinchalik esa barqarorlashadi;

- **barqaror o'zgarishlar:** barcha yosh guruhlarida ko'rsatkichlarning nisbatan doimiyligi bilan tavsiflanadi.

Sportchilarni nazorat qilishda turli ko'rsatkichlarning juda katta sonini qo'llash bir tomondan natijalarning prognostik ahamiyatini oshirib keladi, boshqa tarafdin bo'lsa - mos keluvchi bahoni aniqlashda ko'pincha tartibsizlikka olib kelishi mumkin. Shuningdek xuddi o'sha bitta futbolchining o'zida bir harakat qobiliyatining ko'rsatkichlari juda yuqori, shu bilan birgalikda boshqa harakat qobiliyatlarining ko'rsatkichlari past bo'ladigan holatlar ham uchraydi. Shundan kelib chiqib, yosh futbolchilarning istiqbolliligini baholashning majmuaviy tizimini qo'llash taklif qilinadi. Ushbu tizim quyidagilarni hisobga olish imkonini beradigan bir qator integral ko'rsatkichlarni o'z ichiga olishi lozim: biologik yosh (akseleratsiya va retardatsiyaning rivojlanish fazalarini hisobga olish bilan), sport malakasi ortishining genetikasi, holati va sur'atlari, maxsus tayyorgarlik darajasi, energiya bilan ta'minlash tizimining holati va boshqalar ahamiyatli hisoblanadi. Buning uchun integral prognostik baholarni ifodalash imkonini beradigan baholash shkalalarini ishlab chiqish taklif qilinadi.

O'tkazilayotgan tadqiqotlarning mualliflari "futbol talentlari" ga tashxis qo'yishning amaldagi konsepsiyasiga ma'lum bir ehtiyotkorlik bilan qaraydilar. Birinchidan, ko'rsatkichlar sonining katta bo'lishi axborot tartibsizligini chaqiradi, har qanday trener ham olingan ma'lumotlarni to'g'ri talqin qilishga qodir bo'lmaydi. Ikkinchidan, talab qilinadigan ko'rsatkichlarni olish protsedurasini hamma shart-sharoitlarda ham qo'llab bo'lmaydi.

Mualliflar tomonidan taklif qilinayotgan yondashuv shundan iboratki, bunda ularning o'zgarishi ontogeneznining turli davrlarida doimiy bo'lgan yoki agar o'zgargan bo'lsa - minimal chegaralarda o'zgargan parametrlarni yoki aqalli bitta shunday ko'rsatkichni topish kerak bo'lib xizmat qiladi. Ko'pgina trenerlar va ilmiy xodimlar ko'pincha sportga xos bo'lmagan va sport sohasida kam qo'llaniladigan "o'ylab topilgan harakat sifatlarini" anqilashga ko'p vaqt va energiya sarflab kelgan, shu bilan birgalikda texnika, taktika va psixologik tayyorgarlikni takomillashtirishga kam keng e'tibor qaratadilar. Kuch sifatlarini rivojlantirishga ko'p e'tibor qaratish bilan ular harakatlarni koordinatsiyalash, epchillik kabi muhim majmuaviy qobiliyatlarni e'tibordan chetda qoldiradilar. Lekin bizga ma'lumki, murakkab koordinatsion tuzulishga ega bo'lgan mashg'ulot vositalarini, jumladan ixtisoslashtirilgan va harakatli o'yinlarni qo'llash texnik-taktik samarali bajara olish darajasini oshirishga katta ta'sir ko'rsatadi.

Mashg'ulot jarayonida bunday bir tomonlamalik vaziyat uzluksiz va tezda o'zgaradigan, darhol reaksiya ko'rsatishni, yangi taktik yechimlarni qabul qilishni, vujudga kelgan vaziyatlarni baholashni, raqibning harakati, to'pning uchishini hisobga olishni talab qiladigan sport turlarida yo'l qo'yib bo'lmaydigan xato bo'lib hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlar natijalarining ko'rsatishicha, "psixoharakat" qobiliyatlarining ahamiyatili tarafi shundan iboratki sport bilan shug'ullanganlik darajasi ortishi bilan yaqqol ortadi va sport natijalarning bu omillarga bog'liqligi juda yuqori bo'ladi. Futbolchining harakat faoliyati majmuaviylik, determinantlanganlik va kooperativlik bilan tavsiflanishi fakti bu muhim kuzatishning isboti bo'lib hisoblanadi. U avvalambor *o'yinchi - sherik - maydon - raqib - to'p* bog'lanishlarning dinamik tuzulishi, shuningdek hujumda

va himoyada vaziyatlarning doimo o'zgarib turishi bilan shartli farqlanadi kelgan. Sportchining o'yin paytidagi harakatlari doimo vujudga keladigan takrorlanmas va nisbatan o'zaro bog'lanmagan o'yin vaziyatlariga nisbatan juda ratsional bo'lishi kerak.

Sportchilarning muhim va kechiktirib bo'lmaydigan vazifalar qatoriga faqatgina sportchining holati va istiqbolini baholash emas, balki mashg'ulot jarayonini individual xususiyatlarni hisobga olish bilan tashkil qilish bo'yicha tavsiyalar berish imkonini ham beradigan dastlabki tashxis qo'yish tizimini ishlab chiqishni (ya'ni aniq va ishonchli prognostik testlarni tashkil qilishni) kiritish lozim bo'ladi.

Hozirgi kunda dastlabki ixtisoslashish deb atalayotgan narsa tezda yuqori sport natijalariga erishishni emas, balki ko'p yillik mashg'ulotning yo'nalishini tanlashni bildiradi. Sportchilarning mashg'ulot jarayoni shunday ishlab chiqish kerakki, u yosh sportchining individual xususiyatlariga mos kelsin. Sportchining genetik shartlangan imkoniyatlarini yanada samaraliroq rivojlantirish uchun yuklamalarni me'yorlash, mos keluvchi vositalarni tanlash lozim bo'ladi. Mashg'ulot jarayonida ishlarning ahvoli muammoning qanday hal qilinishiga bog'liq bo'lganligi uchun ham bu masala juda dolzarb bo'lib ifodalanadi.

1.2.3. Sportchilarning shug'ullanganlik darajasini aniqlash

V.A. Bulkin (1984) mashg'ulot jarayonini optimallashtirishga intilish bilan sportchilarning shug'ullanganlik darajasini tashxislashning butunlay yangi original usulini ishlab chiqqan bo'lib, uning asosida sportchining o'tmishdagi, hozirgi kundagi va kelgusidagi faoliyatini majmuaviy tahlil qilish muhim hisoblanadi.

Bu muammoni hal qilishning ilmiy asosini quyidagilar tashkil qiladi: qaytarish nazariyasi, kelajakni bilish to'g'risidagi fan, falsafa, biologiya va pedagogikada amal qiladigan yaxlitlik nazariyasi, shuningdek zamonaviy sport pedagogikasining tamoyillari.

To'liq tashxis qo'yish quyidagi amallarni bajarishni ko'zda tutilgan:

- ko'p sonli ko'rsatkichlar asosida sportchining shug'ullanganligining boshlang'ich darajasini aniqlash;

- shug'ullanganlikning informativ darajasini aniqlash (ko'rsatkichlarning sport natijalari bilan korrelyasiyalash (bog'lash) yordamida);

- tuzulishini tahlil qilish (olinadigan axborotning omillarini aniqlash orqali);

- ikkita tadqiqotni omilli tahlil qilish natijalari asosida tuzulishining dinamikasini tahlil qilish;

- model-tashxislash majmuasini o'rnatish (sport natijasiga eng ko'p ta'sir ko'rsatadigan va yuqori korrelyasiya koeffitsientiga ega bo'lgan ko'rsatkichlarni aniqlash orqali).

Sport natijasiga erishishda har bir omilning hissasi har xil hisoblanadi. Ushbu hissa mashg'ulotning davomiyligida, o'qitishning maqsadlari va vazifalari, musobaqalarning turlari va hokazolarga bog'liq ravishda o'zgarib keladi.

Mashg'ulotning har bir davri uchun ko'p a'zoli regressiya tenglamasi ko'rinishidagi o'zining model-tashxislash majmuasini o'rnatish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Makro va mikro sikllarda pedagogning faoliyatini algoritm-lash va shunga o'xshash takliflarni o'zlarining ishlarida ko'pgina tadqiqotchilar kiritib kelganlar.

Futbolchilarning mashg'ulot jarayonida umumiy jismoniy tayyorgarlikni nazorat qilishda zaruriy element bo'lib

hisoblanadi. Uni baholash uchun ko'rsatkichlarni tanlash qiyin ish emas. Lekin, majmualar tarkibiga quyidagi testlar kiradi:

- turnikda tortilish;
- to'singa tayangan holatda qo'llarni bukish va yoyish (kuch sifatlarini baholash);
- joyidan turib yuqoriga sakrash (sakrovchanlikni baholash);
- 60 m ga yugurish (tezlik sifatlarini baholash);
- "konvert bo'ylab" yugurish (epchillikni baholash) va 300 m ga yugurish (tezlikka chidamlilikni baholash).

Butun testlar majmuasi uchun 1 dan 100 ochkogacha bo'lgan diapazonda baholash shkalalari ishlab chiqilgan.

Sportchilarni o'quv mashg'ulotlarida foydalanish uchun shuningdek "yevrofit" testlar majmuasini ham taklif qilish mumkin bo'ladi. Ushbu testning paydo bo'lish sababi yevropa-ning turli mamlakatlarida bolalar va yoshlarning jismoniy tayyorgarligini baholash usullarining o'ta turli-tumanligi bo'lgan. Agar turli mamlakatlarning bolalari, o'smirlari va yoshlari-ning jismoniy tayyorgarlik darajasini taqqoslash zarurati bo'lmaganda edi, buning hech qanday yomon tomoni bo'lmas edi. Unifikatsiyalangan o'lchashlar yordamida turli mamlakatlarda jismoniy tarbiya va sport tizimining samaradorligini baholash, yoshlarning jismoniy tayyorgarligiga ta'sir ko'rsatuvchi tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy omillarni aniqlash mumkin bo'lgan bolar edi.

Maxsus ekspertlar qo'mitasi ishtirokida ko'p sonli ilmiy seminarlar va konferensiyalarni o'tkazish, shuningdek testlar majmuasini jiddiy tekshirish natijasida (15 ta mamlakatdan 50 mingtadan oshiq bolalar tadqiq qilingan) "yevrofit" ning yakuniy versiyasi ishlab chiqilgan. Ushbu yerda eng muhimi - bu majmua yuqori aniqlik, ishonchlilik va ma'lumotlilik bilan

tavsiflanadi hamda bu ilmiy tadqiqotlar o'tkazishning talablariga mos kelishi mumkin.

"yevrofit" testlari maktab yoshidagi bolalar va o'smirlar uchun (6 - 18 yosh) mo'ljallangan, biroq ulardan kattaroq yosh guruhlarida ham foydalanish mumkin. Bu majmua yordamida 6 ta o'lchashlarni bajarish va 9 ta tayyorgarlik omillarini aniqlash mumkin. Majmua yurak-qon tomir va nafas tizimlarining chidamliligi, kuch, muskul chidamkorligi, tezkorlik, egiluvchanlik va koordinatsion qobiliyatlarni o'lchashni ko'zda tutadi.

Majmua sportchilarning yurak-qon tomir va nafas tizimlarining chidamliligi, statik kuch, portlash kuchi (quvvat), tana bo'g'imlarining harakat tezkorligi, egiluvchanlik sifatlarini, tananing muvozanatini aniqlash imkonini yaratib beradi. Majmuada o'lchanadigan omillar tarkibini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, taklif qilinayotgan umumiy jismoniy tayyorgarlik konsepsiyasi to'g'ridan-to'g'ri sport bilan bog'lash muhim hisoblanadi.

"yevrofit" quyidagi testlardan tashkil topgan:

- 10x5 m ga "mayatnik bo'lib" yugurish;
- PWC-170 testi;
- barmoqlar dinamometriyasi;
- joyidan turib uzunlikka sakrash;
- turnikka osilish;
- chalqancha yotgan holda gavdani ko'tarishlar;
- "kulcha bo'lish";
- o'tirgan holatda oldinga egilishlar;
- bir oyoqda turgan holatda muvozanatni saqlash.

Umumiy jismoniy tayyorgarlikni baholash uchun shuningdek jismoniy tayyorgarlik Xalqaro testlar majmuasidan ham foydalanish mumkin. Bu majmuaning tarkibiga quyidagi testlar kiradi:

- 1) 50 m ga yugurish (tezkorlikni baholash);
- 2) Joyidan turib uzunlikka sakrash (quvvatni baholash);
- 3) 600, 800 yoki 1000 m ga yugurish (chidamlilikni baholash);
- 4) Barmoqlar dinamometriyasi (barmoqning kuchini baholash);
- 5) Turnikda tortilish yoki osilib turish (qo'llar kuchini baholash);
- 6) Kubikni ko'chirish bilan 4x100 m ga "mayatnik bo'lib" yugurish (epchillikni baholash);
- 7) Chalqancha yotgan holatda 30 sek davomida oldinga egilishlar (qorin pressi muskullarining kuchini baholash);
- 8) tananing oldinga egilish chuqurligi (qayishqoqlikni baholash).

Jismoniy tayyorgarlik Xalqaro testi baholar shkalasiga ega ("T" shkala deb ataladi) va 4,5 yoshdan 19,5 yoshgacha bo'lgan bolalar va yoshlar uchun mo'ljallangan.

Jismoniy tayyorgarlikni baholash uchun mo'ljallangan Xalqaro testlarga yuqorida ko'rsatib o'tilganlardan tashqari eng yangi O'UM majmuasini ham kiritish mumkin bo'ladi. O'UM testi bolalar va yoshlarning jismoniy tayyorgarligini baholash uchun mo'ljallangan sport testi bo'lib hisoblanadi. Testdan o'tkazish protsedurasi va me'yoriy talablar jismoniy tarbiya va sport nazariyasi va amaliyotining eng yangi yutuqlariga asoslanadi. O'quv Uslubiy Majmuasining (O'UM) tarkibiga quyidagi testlar iborat:

- 1 milya (1609,34 m) ga yugurish;
- uch boshli yelka muskuli va ikki oyoqli muskulda teri osti yog' qatlamining qalinligini aniqlash;
- yotgan holatda yarim egilishlar;
- o'tirgan holatda egilishning chuqurligi;

- past turnikda modifikatsiyalangan tortilish.

Yuqori malakali futbolchilar uchun (1 va 2 liga) Polsha Futbol Ittifoqining (PFI) o'quv bo'limi yoshlar va faxriylar toifalarida konditsiyani (formani) baholash uchun mo'ljallangan testlar (kriteriyalar) majmuasini ishlab chiqilgan. 80-yillarda bu majmua yordamida yiliga ikki marta – bahorgi va kuzgi mamlakat birinchiligi oldidan tadqiqotlar o'tkazish tavsiya qilingan. 1 va 2 liga murabbiylari olingan natijalarni birinchilik boshlanishidan oldin PFI ning o'quv bo'limiga yuborishlari kerak bo'lgan. Ushbu sport formasining holatini baholash va bir paytning o'zida turli jamoalar va alohida sportchilarning tayyorgarligini ob'ektiv solishtirish imkonini yaratib bergan. Bu tadqiqotlarning natijalari mamlakat milliy terma jamoasiga nomzodlarni tanlab olishda juda foydali bo'lib xizmat qilgan.

Sport formasini baholash uchun Polsha Futbol Ittifoqi ishlab chiqqan testlar majmuasi ularni nospetsifik deb hisoblash bilan kuch sifatlarini o'lchashni ko'zda tutilmaydi. Majmua tarkibiga quyidagilar kiradi:

- 30 m ga yugurish;
- 100 m ga yugurish;
- 400 m ga yugurish;
- 4x30 m ga "mayatnik bo'lib" yugurish – 3 ta seriya (alohida yugurishlar orasidagi interval – 45 s, seriyalar orasidagi interval – 90 s);
- Kuper testi.

Barcha testlar uchun 0,5 dan 6 ochkogacha bo'lgan baholar shkalalarida me'yorlar ishlab chiqilgan. Darvozabonlarda sport formasining holatini baholash uchun oxirgi sinov (Kuper testi) 1500 m ga yugurish bilan almashtiriladi.

Yosh futbolchilar uchun umumiy jismoniy tayyorgarlik baholarining me'yorlari 10 yoshdan 19 yoshgacha bo'lgan yosh

guruhlari uchun tarkibiga quyidagi testlar majmuasida ishlab chiqilgan:

- 30 m ga yugurish;
- 60 m ga yugurish;
- 300 m ga yugurish;
- 1000 m ga yugurish;
- Ilon izi bo'ylab ("konvert" bo'ylab) yugurish;
- Joyidan turib uzunlikka sakrash;
- Joyidan turib yuqoriga sakrash;
- Joyidan turib uch hatlab sakrash.

Bu testlardan tashqari qo'shimcha sinovlar taklif qilinadi:

- Oldinga egilishning chuqurligi;
- 30 s davomida to'liq harakatlar siklini bajarish (yotgan holatdan turish, so'ngra oldinga egilish va yana boshlang'ich holatga qaytish);
- Gimnastik devorda orqa bilan turgan holatda - to'g'irlangan oyoqlarni gorizontalgacha ko'tarish;
- Turnikda tortilish;
- To'singa tayangan holatda qo'llarni bukish va yoyish (martalar soni).

Test topshiriqlarining har biri 1 dan 5 gacha bo'lgan ballar bilan baholanadi, ushbu ballarning umumiy yig'indisi esa yosh futbolchilarning umumiy jismoniy tayyorgarligining bahosini tashkil qilishi kerak.

Turlicha malakali futbolchilar uchun (yoshlar va faxriylar) A. Stula (2009) ular yordamida asosiy harakat sifatlarining rivojlanish darajasini aniqlash mumkin bo'ladigan ko'rsatkichlar majmuasini ishlab chiqilgan. Muallif tomonidan taklif qilingan majmuadan klub jamoalarini tayyorlash amaliyotida ham, mamlakat milliy terma jamoasini tayyorlash amaliyotida ham ko'p marotaba foydalanilib kelingan.

Yosh futbolchilar uchun mo'ljallangan majmua tarkibiga quyidagi sinovlar iborat:

- 30 m ga yugurish;
- 25 m li kesmada chap oyoqda ko'p martalik sakrashlar;
- 25 m li kesmada o'ng oyoqda ko'p martalik sakrashlar;
- Joyidan turib yuqoriga sakrash;
- Yugurib kelib yuqoriga sakrash (ikki oyoqlab itarilish bilan);
- Yugurib kelib yuqoriga sakrash (bitta oyoqda itarilish bilan);
- 2x20 m ga "qarama-qarshi" yugurish;
- 3x5 o'lchamli "konvert" bo'ylab yugurish,
- 30 m li kesmada spetsifik to'siqlar polosasi (to'siqlardan oshib o'tish, oldinga o'mbaloq oshish, "slalom bilan" yugurish);
- 5 kg og'irlikdagi to'ldirma to'pni uloqtirish;
- 6x30 m ga «mayatnik bo'lib» yugurish (1-jadval).

1-jadval

10-11 yoshli futbolchilarning jismoniy tayorgarligini baholash va tanlab olish uchun me'yorlar

№	Nazorat mashqlari	Baho (ochkolarda)				
		1	2	3	4	5
(A) Asosiy mashqlar						
1	30 m ga yugurish (start tik turgan holda), s	5,8	5,6	5,4	5,2	5,0
2	60 m ga yugurish (start tik turgan holda), s	9,7	9,5	9,3	9,1	8,9
3	300 m ga yugurish, s	60,0	58,0	56,0	54,0	52,0
4	1000 m ga yugurish, min, s	4,40	4,30	4,20	4,10	400
5	Ilon izi bo'lib ("konvert" bo'ylab) yugurish, s	30,0	29,0	28,0	27,0	26,0
6	Joyidan turib uzunlikka sakrash, sm	155	160	165	170	175
7	Joyidan turib yuqoriga sakrash, sm	38	41	44	47	50
8	Joyidan turib uch hatlab sakrash, sm	400	430	460	490	520

(B) Qo'shimcha mashqlar						
1	Oldinga egilish, sm	2	4	6	8	10
2	30 s davomida chalqancha yotgan holatda oldinga egilish va boshlang'ich holatga qaytish, martalar soni	18	20	22	24	26
3	Osilgan holatda oyoqlarni gorizontol holatgacha ko'tarish, martalar soni	1	5	10	15	20
4	Turnikda tortilish, martalar soni	1	2	3	4	5
5	To'singa tayangan holatda tanani ko'tarish va tushirish (otjimanie), martalar soni	1	2	3	4	5

Izoh: ochkolarning quyidagi yig'indisi umumiy bahoni tashkil qiladi:

60-65 – a'lo; 50-59 – juda yaxshi; 40-49 – yaxshi; 30-39 – qoniqarli; 24-29 – past; 24 – qoniqarsiz.

Har bir harakat topshirig'i 1 dan 20 ochkogacha bo'lgan baholar shkalasiga ega bo'lib, sinov davomida barcha ochkolarning yig'indisi esa futbolchining harakat tayyorgarligining umumiy bahosi bo'ladi.

Yuqori malakali futbolchilarni tayyorlashda ko'pincha Fransiya Futbol Federatsiyasi tomonidan ishlab chiqilgan jismoniy tayyorgarlik testlaridan foydalanib kelingan. Testlarda ko'rsatilgan natijalarga bog'liq ravishda futbolchilarning tayyorgarligi yuqori va o'rtacha tayyorgarlikka bo'linadi. O'rtacha baholardan past natijalarni ko'rsatgan sportchilar, qoidaga ko'ra, mamlakat chempionatida qatnashishdan mahrum qilinadi (2-jadval).

Futbolchilarning testlarda baholanadigan harakat qobiliyatlari (sifatlari).

№	Qobiliyat (sifat)	Test	Tayyorgarlik	
			Yuqori	O'rtacha
1	Tezkorlik	60 m ga yugurish	7,0 - 7,5 s	7,5 - 8,0 s
		100 m ga yugurish	11,5 - 12,0 s	12,0 - 13,0 s
2	Tezkor-chidamkorlik	400 m ga yugurish	52,0 - 56,0 s	56,0 - 60,0 s
3	Umumiy chidamlilik	1000 m ga yugurish	2,50 - 3 minut	3 - 3,20 minut
		Kuper testi (12 min davomida yugurish)	3,2 - 3,5 km	3,0 - 3,2 km
4	Sakrovchanlik	Yugurib kelib ikki oyoqlab depsinib yuqoriga sakrash	70 - 80 sm	50 - 70 sm
		Joyida turib chap oyoqda 3 marta sakrash + o'ng oyoqda 3 marta sakrash	18 - 20 m	15 - 18 m
5	Kuch	Tiqilgan to'pni (2 kg) autdan tashlash	18 - 20 m	15 - 18 m
		Futbol to'pini autdan tashlash	26 - 30 m	22 - 26 m
		Gimnastik devorda osilib turgan holatda to'g'irlangan oyoqlarni gorizontol holatda ushlab turish (90°)	10 s dan oshiq	8 - 10 s

1.2.4. Futbolchining umumiy va maxsus tayyorgarligi testlar yordamida aniqlash

Futbolchilar bilan ishlash amaliyotida maxsus tayyorgarlikni nazorat qilishni amalga oshirish uchun mo'ljallangan testlar ketma-ketligidan ommaviy tarzda foydalanish mumkin. Ushbu majmuaning tarkibiga quyidagi testlardan iborat:

- 30 m ga yugurish;
- To'pni "slalom bilan" olib yurish va kichik darvozaga zarba berish;
- Futbol to'piga uzoqqa zarba berish;

- Himoyadagi harakatlar (oldinga, yoni bilan va orqa bilan yugurish;

- Darvozaga aniq zarbalar berish.

Har bir test uchun 1 dan 100 ochkogacha diapazonda baholar shkalasi ishlab chiqilgan. Biroq ko'pchilik trenerlarning fikrlariga ko'ra, zamonaviy futbolning talablari nuqtai-nazaridan olib qaraganda – bu testlar allaqachon eskirgan hisoblanadi.

Turli malakali futbolchilarning maxsus tayyorgarligini aniqlash uchun mo'ljallangan testlar shuningdek to'siqlar chegaralovchi chizig'ini yengib o'tish shaklida ham qo'llanilib kelgan, bu yerda masofani va unga kiradigan texnik elementlarni (oyoq va bosh bilan navbatma-navbat jonglerlik harakatini qilish, to'pni nishonga uzatish, to'pni uzoq masofaga uzatish, to'pni markazga uzatish) bosib o'tishning umumiy vaqti alohida-alohida hisobga olinadi. Har bir topshiriqqa 1 dan 5 gacha ball qo'yiladi, ballarning umumiy yig'indisi futbolchining maxsus tayyorgarlik darajasining bahosi bo'lib hisoblanadi.

Jismoniy tarbiya Akademiyasining (Poznan) sport o'yinlari fakultetida tashkil qilinadigan futbol guruhlariga bolalarni tanlashni amalga oshirish maqsadida maxsus tayyorgarlikni baholash bo'yicha mo'ljallangan testlar majmuasi ishlab chiqilgan. U quyidagi sinov turlaridan tashkil topgan:

- Son va oyoq kafti bilan navbatma-navbat jonglerlik qilish;
- To'pni "slalom bilan" olib yurish;
- To'p bilan devorga zarba berish;
- To'pni aniq qilib uzatish;
- 5x2 m li darvozaga zarbalar berish.

Vaqt o'tishi bilan bu majmua sportchilarning o'quv-mashg'ulot jarayoni amaliyotida saqlanib qolmagan bo'lib, buning sababi baholar shkalasining samarali emasligi va testlarning unchalik ratsional tanlanmaganligi bo'lgan.

Germaniyada 7 ta sinovlar turidan tashkil topgan testlar majmuasi keng tarqalgan, unda qiyinlik darajasi va ballarda baholash sportchining yoshiga bog'liq ravishda o'zgaradi. Bu majmuaning tarkibiga quyidagi testlar kiradi:

1. Jonglerlik qilish, to'pga oyoq kaftining ichki tomoni va bosh bilan oddiy zarba berishdan tashkil topadi. Baho uchta usulning natijalarining o'rtacha arifmetik qiymatidan tashkil topadi.

2. Darvozaga zarbalar berish. Sinovdan o'tkaziluvchi 1,5 m li darvozaga chap oyog'i bilan 5 ta, o'ng oyog'i bilan 5 ta zarba beradi. Darvozagacha bo'lgan masofa sinovdan o'tkaziluvchilarning yoshiga bog'liq bo'ladi: bolalar uchun – 8 m, o'spirinlar uchun – 10 m, kichik yoshli o'smirlar uchun – 12 m, katta yoshli o'smirlar uchun – 14 m, yoshlar uchun – 16,5 m.

3. To'pni nishonga uzatish. Sinov tomonlari 4 yoki 5 m bo'lgan kvadratga 10 marta uzatishni o'z ichiga oladi (5 marta chap oyoq bilan, 5 marta o'ng oyoq bilan, oyoq kaftining ichki tomoni bilan), uzatishlar quyidagi masofadan amalga oshiriladi: bolalar – 15 m (kvadrat 5×5 m), o'spirinlar – 15 m, kichik yoshli o'smirlar – 20 m, katta yoshli o'smirlar – 25 m va yoshlar – 30 m (kvadrat 4×4 m).

4. To'pni olib yurishda 2x6 m li darvozaga zarbalar berish. Chap oyoq bilan darvozaning chap yarmiga 5 ta zarba, o'ng oyoq bilan darvozaning o'ng yarmiga 5 ta zarba beriladi, zarba berish quyidagi masofadan amalga oshiriladi: bolalar – 10 m, o'spirinlar – 12 m, kichik yoshli o'smirlar – 14 m, katta yoshli o'smirlar – 16,5 m va yoshlar – 18 m.

5. Uzatmadan keyin darvozaga zarba berishda. Trener qo'li bilan tashlab bergan to'pga darvozaning ko'rsatilgan sektoriga aniq zarba beriladi. Chap oyoq bilan darvozaning yuqorigi o'ng sektoriga 5 ta zarba va o'ng oyoq bilan darvozaning pastki chap

sektoriga 5 ta zarba berish lozim bo'ladi (darvozabonning qayerda turganligiga qarab). Zarbalar quyidagi masofadan amalga oshiriladi: bolalar – 4 m, o'spirinlar – 5 m, kichik yoshli o'smirlar – 6 m, katta yoshli o'smirlar – 7 m va yoshlar – 8 m. Darvozaning o'lchamlari 2×5 m.

6. Futbol «slalomi». To'pni bayroqlar bilan belgilangan 40 m uzunlikdagi koridor (yo'lak) bo'ylab olib yurish. Butun distansiyaning bosib o'tish vaqti baholanadi, distansiyaning uzunligi sinovdan o'tkaziluvchilarning yoshiga bog'liq bo'ladi.

7. To'pni «slalom bilan» olib yurish va darvozaga zarba berish. To'p har 2 m dan keyin o'rnatilgan bayroqchalarning orasida olib yuriladi, so'ngra darvozaning murabbiy ko'rsatgan tomoniga zarba beriladi. Zarbalar quyidagi masofadan amalga oshiriladi: bolalar – 10 m, o'spirinlar – 12 m, kichik yoshli o'smirlar – 14 m, katta yoshli o'smirlar – 16,5 m, yoshlar – 18 m. Olib yurishdan oldin sportchi 3×3 m li kvadratda murabbiy tashlab bergan to'pni oyog'i bilan qabul qilib oladi. 2×6 m o'lchamli darvozaga zarbalar chap va o'ng oyoq bilan 5 martadan beriladi.

Testlar majmuasida yosh mezonlari quyidagicha: bolalar (7–9 yosh), o'spirinlar (10–12 yosh), kichik yoshli o'smirlar (13–14 yosh), katta yoshli o'smirlar (15–16 yosh) va yoshlar (17–18 yosh).

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, futbolchilarning o'quv-mashg'ulot jarayonida umumiy jismoniy tayyorgarlikni hamda maxsus tayyorgarlikni ham baholash uchun mo'ljallangan bir turdagi nazorat qilish vositalari yo'q. Ko'pincha tayyorgarlikning bu turlarini ko'rsatkichlari bitta testlar majmuasiga kiritilgan bo'lib kelgan. Bunga sportchilarni quyidagi testlarda ko'rsatkichlarning o'sish dinamikasiga asoslanish bilan tanlab olish misol bo'la oladi:

- 50 m ga yugurish;
- 5×10 m ga «mayatnik bo'lib» yugurish;
- Kuper testi;
- Joyidan turib uzunlikka sakrash;
- Turli usullar bilan jonglerlik qilish;
- To'pga uzoqqa zarba berish.

Futbolchilarning chidamkorlini baholash amaliyotida 1500 m ga yugurish va Kuper testi kabi testlar birlashmasini qo'llash tavsiya qilinadi. Turli yoshdagi futbolchilarning maxsus chidamkorligini baholashning original usuli «to'siqlarchegaranglangan chizig'i»ni bosib o'tish vaqti (turli usullar bilan to'pni olib yurish va darvozaga zarba berish), shuningdek yurak qisqarishlari chastotasining (YUQS) boshlang'ich kattalikkacha qayta tiklanish tezkorligi bo'lib hisoblanadi. Bu testda natijalar kislorodni maksimal iste'mol qilish ko'rsatkichlari (KMIQK) bilan jips korrelyasiyalanadi.

Yosh futbolchilarni tanlab olish jarayonida umumiy tayyorgarlik testlari (50 m ga yugurish, joyidan turib uzunlikka sakrash, tiqilgan to'pni uloqtirish, Kuper testi, yo'nalishlarni o'zgartirish bilan 4×10 m ga «mayatnik bo'lib» yugurish), shuningdek kichik o'yinlarda futbolchilarni sub'ektiv kuzatish qo'llaniladi. Alohida testlarda natijalarning dinamikasi va sportchilarning o'yindagi xulq-atvorining bahosi tanlab olish kriteriylarini tashkil qiladi.

Futbolchilarni tayyorlashda yosh futbolchilarni tanlab olish kriteriylaridan biri bo'lib hisoblanadigan texnik tayyorgarlik ko'rsatkichlarining o'sish dinamikasiga katta ahamiyat beriladi. Bu testlar majmuasining tarkibiga quyidagilar kiradi:

- to'pga aniq zarbalar berish;
- to'pni «slalom bilan» olib yurish;
- jonglerlik qilishning turli shakllari;

- to'pga bosh bilan zarba berish;
- 3 kg og'irlikdagi tiqilgan to'pni uloqtirish.

Yuqori malakali futbolchilarning tayyorgarligini majmuaviy baholashga nisbatan original yondashuvni Chexiya milliy terma jamoasining murabbiylari, keyinchalik esa – yevropa Futbol Federatsiyasining xodimlari taklif qilishgan. Sportchining tayyorgarligini quyidagi testlarning natijalari asosida baholash lozim bo'ladi:

- darvozaga berilgan zarbalarining aniqligi;
- spetsifik to'siqlar polosasini bosib o'tishning tezkorligi;
- o'yinda texnik-taktik masalalarni hal qilishning (vaziyatni sub'ektiv baholashning) sifati;
- organizmning mashg'ulot yuklamalariga reaksiyasi (YuQCh asosida).

Futbolchilarning tayyorgarligini baholashning ko'proq aniq kriteriyalarini M.A. Godik (1980) ishlab chiqqan. Uning fikriga ko'ra, nazoratni mavsum boshlanishidan oldin amalga oshirish lozim va u quyidagilarni baholashi lozim:

- 15 m ga yugurish tezkorligi (joyidan turib va harakat paytida);
- quvvat (yuqoriga sakrash);
- maxsus chidamlilik (20 – 25 s dam olish intervali bilan 10 × 30 m ga yugurish);
- Garvard testi asosida yurak-qon tomir va nafas tizimlarining holati.

Futbolchilarning tayyorgarligining sintezlangan bahosi urinishlar o'rtasida 20 s interval bilan maxsus to'siqlar polosasini besh marta bosib o'tishdan (tezlanish olishlar, tormozlanishlar, to'pni olib yurish, darvozaga zarbalar berish) tashkil topadi. Baho testni bajarish vaqtining yig'indisidan, shuningdek topshiriq bajarilgandan keyin darhol va 3 minut

dam olgandan keyin YUQS ning pasayish kattaligini taqqoslash bilan chiqariladi.

Mavsum boshlanishiga futbolchilar tayyorgarligining umumiy bahosi alohida-alohida konditsion tayyorgarlik (sport formasi) va maxsus tayyorgarlikdan tashkil topishi lozim. Konditsion tayyorgarlikni baholaydigan testlar tarkibiga quyidagilar kiradi:

- joyidan va harakatlanish bilan 15 m ga yugurish;
- 30 va 60 m ga yugurish;
- 10x30 m ga «mayatnik bo'lib» yugurish;
- Kuper testi;
- joyidan turib bir oyoqda besh martalik sakrash.

Maxsus tayyorgarlikning bahosini quyidagi testlar tashkil qiladi:

- o'ng va chap oyoq bilan to'pga uzoqqa va aniq zarbalar berish.

Maxsus tayyorgarlikning bunday baholash juda tor va bir tomonlamaday bo'lib tuyuladi. Texnik tayyorgarlik testlarining tarkibiga quyidagilar kiradi:

- to'pga aniq zarbalar berish;
- darvozaga zarbalar berish;
- turli usullar bilan to'p bilan jonglerlik qilish.

Maxsus tayyorgarlikni baholaydigan testlar quyidagilar bo'lib hisoblanadi:

- 30 m ga yugurish;
- 5x30 m ga to'p bilan «mayatnik bo'lib» yugurish;
- to'pga uzoqqa zarbalar berish.

F.A. Iordanskaya (2011) tez-tez foydalaniladigan 5x30 m tezlikka chidamlilik testiga (7x50 m ga ham) tanqidiy nazar bilan qaraydi va o'zining 14x25 m ga mokisimon yugurishga asoslangan testini taklif qilgan. O'tkazilgan tadqiqotning

- to'pga bosh bilan zarba berish;
- 3 kg og'irlikdagi tiqilgan to'pni uloqtirish.

Yuqori malakali futbolchilarning tayyorgarligini majmuaviy baholashga nisbatan original yondashuvni Chexiya milliy terma jamoasining murabbiylari, keyinchalik esa – yevropa Futbol Federatsiyasining xodimlari taklif qilishgan. Sportchining tayyorgarligini quyidagi testlarning natijalari asosida baholash lozim bo'ladi:

- darvozaga berilgan zarbalarning aniqligi;
- spetsifik to'siqlar polosasini bosib o'tishning tezkorligi;
- o'yinda texnik-taktik masalalarni hal qilishning (vaziyatni sub'ektiv baholashning) sifati;
- organizmning mashg'ulot yuklamalariga reaksiyasi (YuQCh asosida).

Futbolchilarning tayyorgarligini baholashning ko'proq aniq kriteriyalarini M.A. Godik (1980) ishlab chiqqan. Uning fikriga ko'ra, nazoratni mavsum boshlanishidan oldin amalga oshirish lozim va u quyidagilarni baholashi lozim:

- 15 m ga yugurish tezkorligi (joyidan turib va harakat paytida);
- quvvat (yuqoriga sakrash);
- maxsus chidamlilik (20 – 25 s dam olish intervali bilan 10 × 30 m ga yugurish);
- Garvard testi asosida yurak-qon tomir va nafas tizimlarining holati.

Futbolchilarning tayyorgarligining sintezlangan bahosi urinishlar o'rtasida 20 s interval bilan maxsus to'siqlar polosasini besh marta bosib o'tishdan (tezlanish olishlar, tormozlanishlar, to'pni olib yurish, darvozaga zarbalar berish) tashkil topadi. Baho testni bajarish vaqtining yig'indisidan, shuningdek topshiriq bajarilgandan keyin darhol va 3 minut

dam olgandan keyin YUQS ning pasayish kattaligini taqqoslash bilan chiqariladi.

Mavsum boshlanishiga futbolchilar tayyorgarligining umumiy bahosi alohida-alohida konditsion tayyorgarlik (sport formasi) va maxsus tayyorgarlikdan tashkil topishi lozim. Konditsion tayyorgarlikni baholaydigan testlar tarkibiga quyidagilar kiradi:

- joyidan va harakatlanish bilan 15 m ga yugurish;
- 30 va 60 m ga yugurish;
- 10x30 m ga «mayatnik bo'lib» yugurish;
- Kuper testi;
- joyidan turib bir oyoqda besh martalik sakrash.

Maxsus tayyorgarlikning bahosini quyidagi testlar tashkil qiladi:

- o'ng va chap oyoq bilan to'pga uzoqqa va aniq zarbalar berish.

Maxsus tayyorgarlikning bunday baholash juda tor va bir tomonlamaday bo'lib tuyuladi. Texnik tayyorgarlik testlarining tarkibiga quyidagilar kiradi:

- to'pga aniq zarbalar berish;
- darvozaga zarbalar berish;
- turli usullar bilan to'p bilan jonglerlik qilish.

Maxsus tayyorgarlikni baholaydigan testlar quyidagilar bo'lib hisoblanadi:

- 30 m ga yugurish;
- 5x30 m ga to'p bilan «mayatnik bo'lib» yugurish;
- to'pga uzoqqa zarbalar berish.

F.A. Iordanskaya (2011) tez-tez foydalaniladigan 5x30 m tezlikka chidamlilik testiga (7x50 m ga ham) tanqidiy nazar bilan qaraydi va o'zining 14x25 m ga mokisimon yugurishga asoslangan testini taklif qilgan. O'tkazilgan tadqiqotning

natijalari shuni ko'rsatadiki, ushbu testda ishlashning energetik qiymati energiya ta'minotining 35,58 % anaerob va 31,58 % aerob-anaerob tarkibiy qismini tashkil qiladi. Baholash uchun mualliflar YuQCh va qayta tiklanish vaqtini tahlil qilmasdan faqatgina testni bajarish vaqtini e'tibor qaratadilar.

Germaniyada, shuningdek G'arbiy yevropaning boshqa ba'zi bir mamlakatlarida ham tezlik chidamlilik sifatlarini baholash uchun qo'llaniladigan test ommaviy bo'lib. Bunda testni bajarish o'yin maydonining yon chiziqlari, jarima maydonining yon chiziqlari va darvoza maydonining yon chiziqlari o'rtasida "mayatnik bo'lib" yugurishga asoslanadi. Distansiyalarning yig'indisi 161 m ga teng, uni bosib o'tish vaqti esa bahoni tashkil qiladi. Mazkur test keyinchalik modifikatsiyalangan: xuddi shu topshiriqning o'zi to'p bilan bajariladi, bu to'pni olib yurishning testning yakuniy natijasiga ta'sirini aniqlash imkonini beradi.

15 s dam olish intervali bilan 5 marta takrorlanadigan 15 m tomonli kvadrat bo'ylab yugurish ham futbolchilarning tayyorgarligini nazorat qilish uchun ishonchli test bo'lib hisoblanadi. Bu testda distansiyaning (300 m) bosib o'tish vaqtining umumiy yig'indisi, shuningdek YuQCh ning 120 zarba/min gacha qayta tiklanish vaqti baholanadi.

Pedagogik nazorat qilishda juda foydali bo'lgan yana bir test ixtisoslashtirilgan bo'lib, yuklamaga moslashish darajasini aniqlash imkonini beruvchi test bo'lib hisoblanadi. U yuqori startdan va maksimal tezlik bilan 30 m masofaga yugurish, shuningdek yugurishdan keyin birinchi 10 s davomida, dam olishning ikkinchi va uchinchi minutining boshida YuQCh ni qayd qilishdan tashkil topgan. Sinov ikki marta - birinchi marta - badanni qizdirishdan keyin oradan 3 daqiqa o'tgach, ikkinchi marta - mashg'ulot mashg'ulotining asosiy qismining barcha

mashqlari bajarilgandan keyin oradan 3 daqiqa o'tgach bajarilishi kerak.

Ma'lumotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, futbolchining harakatlarining tezkorligini baholash uchun ko'pincha 20 - 40 m, ko'pi bilan 60 m distansiyalarni yugurib o'tish qo'llanilishi kerak. Bunday yangi takliflar - bu tezkorlikni aniqlash uchun mo'ljallangan testlar bo'lib, 10 - 20 m li kesmalarda startdan tezlanish olishni va 30 - 40 m li kesmalarda maksimal yugurish tezligiga erishishni takidlaydi.

Darvozabonlarning maxsus tayyorgarligini baholashga bag'ishlangan ishlar anchagina kam. Sababi qo'l ostimizda mavjud bo'lgan takliflardan Polsha Futbol Ittifoqining testlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Ular, garchi ba'zi bir kamchiliklardan xoli bo'lmasada (darvozabonlar faoliyatining spetsifikasi yetarlicha hasobga olinmagan), yuqori bahoga sazovor bo'lgan. Boshqa majmualar testlar va standartlashtirishning aniq tavsiflariga ega emas, shuningdek aniqlik va ishonchlilik bilan ajralib turish mumkin emas.

II BOB. FUTBOLDA O'YIN QOIDALARI VA MUSOBAQALARNI TASHKIL ETISH

§ 2.1. Dastlabki futbol o'yini qoidalar

Bugungi kungacha yetib kelgan dastlabki qoidalar esa 1863 yili 26 oktyabr Londonda Angliya futbol uyushmasining tashkil etilishi paytida ushbu o'yinning 13 moddadan iborat bo'lgan ilk rasmiy qoidalar tasdiqlangan keyinchalik bu qoidalar boshqa barcha milliy uyushmalar bo'yicha futbol o'yinining asosi bo'lib qoldi. 1863 yili, 8 dekabrda ushbu qoidalar e'lon qilingan.

1. Maydonning bo'yi 200 yard (183m) dan, eni 100 yard (91.5m) dan oshmaydi. Maydonning burchaklariga bayroqchalar o'rnatilgan bo'lib, ustiga to'sin yotqizilmagan darvoza 8 yard (7.32 m) oraliqda o'rnatilgan bo'lib, ikkita ustundan iborat.

2. Kim qay tomondan o'ynashi qur'a tashlab hal qilingan. Qur'ada yutqazgan jamoada maydon markaziga qo'yilgan to'pni tepib, o'yinni boshlab berishi kerak. Ikkinchi jamoa o'yinchilari to'p tepilgunga qadar unga 10 yard (9.1m) dan yaqin kela olmaydilar.

3. Darvozaga to'p urilgandan keyin, jamoalar tomonilarini almashtirgan bo'ladi.

4. To'p qo'lda uloqtirilmay, qo'lda zarba berilmay yoki qo'lda ko'tarib kirilmay, ikkita ustun oralig'idan o'tsa, darvoza zabt etilgan hisoblanadi.

5. Agar to'p yon chiziqdan tashqariga chiqib ketsa, unda hammadan avval tega olgan o'yinchi to'pni chiziqni kesib o'tgan joydan boshlab, chiziqqa nisbatan to'g'ri burchak hosil qiladigan yo'nalishda to'pni qo'lda maydonga tashlab beradi. To'pni yerga tekkan zahoti o'yinga kirgan hisoblanadi.

6. O'yinchi zarba berayotgan paytda uning jamoasining zarba beruvchidan ko'ra raqib darvozasiga yaqinroq turgan hamma o'yinchilari o'yindan tashqari holatda hisoblanadi va ular to'pga tega olmaydilar yoki raqiblarga halaqit bera olmaydilar.

7. To'p darvoza chizig'idan tashqariga chiqib ketib, chiziqning narigi betida himoyalanaotgan jamoa o'yinchisi birinchi bo'lib unga tegsa, shu jamoada darvoza chizig'ining o'yinchi to'pga tekkan joy ro'parasidagi nuqtasidan to'p tepish huquqini oladi: bordi-yu hujum qilayotgan jamoa o'yinchisi to'pni birinchi tekkan joy ro'parasidagi nuqtasidan erkin to'p tepish huquqini olishi kerak. Erkin to'p tepish paytida himoyadagi jamoa to'p tepilguncha darvoza chizig'idan tashqarisida turishi kerak.

8. Agar o'yinchi boshqa o'yinchi zarbasidan uchib kelayotgan to'pni bevosita qo'li bilan ilib olsa, shu holat ro'y bergan joyni belgilab olib, o'sha joydan erkin zarba berishi mumkin bo'ladi.

9. O'yinchilar to'pni qo'llariga olib yugurishi bu xato xisoblanadi.

10. O'yinchilarni chalish va urish man etiladi, shuningdek o'yinchini qo'l bilan ushlab to'xtatib qolish yoki turtish man etiladi.

11. To'pni qo'l bilan uzatish qat'iy man etiladi.

12. Maydon ichida to'pga qo'l tekkizish qat'iy man etiladi.

13. Temir va guttaperchadan qiligan joylari turtib chiqqan poyavzallarda o'ynash qat'iy man etilgan.

Ko'rinib turibdiki, 1863 yildagi qoidalar hozirgi qoidalardan anchagina farq qiladi. Bu hozirgi kungacha futbol qonun qoidalarini yillar o'tishi bilan o'zgarganligini ifodalab beradi.

1-QOIDA: Uchrashuv o'tkaziladigan maydon

O'yin o'tkaziladigan maydon to'rt burchak xolatda bo'lishi zarur. Maydoning yon tomoni (yani bo'yi) darvoza ortidan (yani enidan) katta bo'lishi kerak.

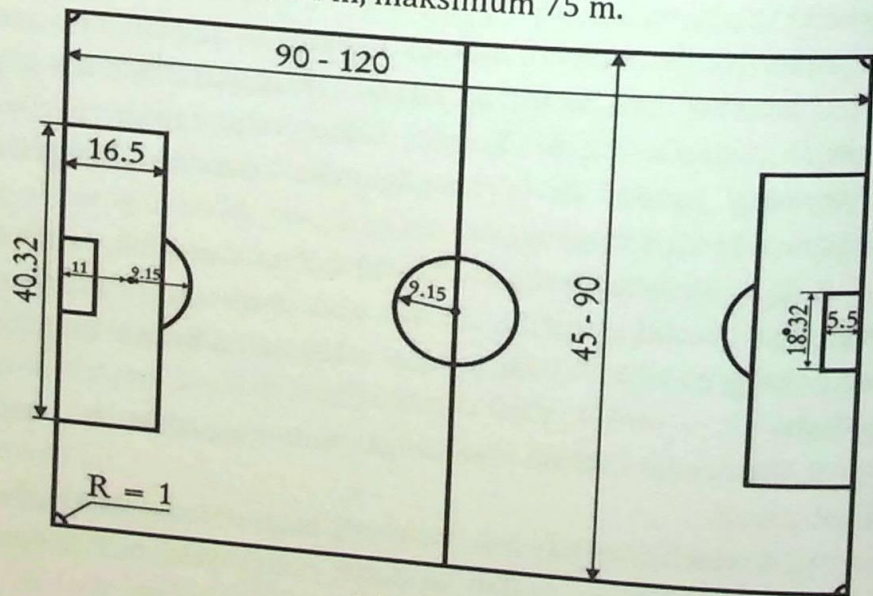
Bo'yiga: minimum 90 m, maksimum 120 m.
Eniga: minimum 45

Eniga: minimum 45 m, maksimum 90 m.

Xalqaro o'yinlar uchun:

Bo'yiga: minimum 100 m, maksimum 110 m.
Eniga: minimum 6 m

Eniga: minimum 64 m, maksimum 75 m.

144-rasm

Maydondagi chiziqlar. O'yin o'tkaziladigan maydon chiziqlari bilan belgilanadi va ushbu chiziqlar xam maydon tarkibiga kiradi. Ikkita uzun maydonni ajratuvchi chiziqlar-yon chiziqlar, ikkita kichkina chiziqlar esa - darvoza chizig'i deb ataladi. Maydon markazidagi chiziq o'yin o'tkaziladigan maydonni teng ikkiga ajratib turadi. Ushbu markazdagi chiziqning o'rtasida

markaziy belgi mavjud hisoblanadi. Ushbu markaziy belgidan radiusi 9,15 m bo'lgan aylana chiziladi.

Darvoza maydoni. Maydoning xar ikki tamonida darvoza maydoni mavjud bo'lib, u quyidagicha joylashgan: Darvoza chizig'idan 5,5 metr masofada darvozani xar bir ustunining ichki tomonidan parallel chiziq tortilishi kerak. Bu chiziqning uzunligi xam 5,5 metr bo'ladi. Bu uzunlikdagi chiziqning oxiri perpendekulyar tarzda darvoza chizig'i bilan tutashadi. Shu shakildagi to'rtburchak darvoza maydoni deb ataladi.

Jarima maydoni. Maydonning xar ikki tomonida jarima maydoni mavjud bo'lib, u quyidagicha joylashgan:

Darvoza chizig'idan 16,5 metr masofada darvozani har bir ustunining ichki tomonidan parallel chiziq tortiladi. Bu kesmaning uzunligi ham 16,5 metr bo'ladi. Ushbu uzunlikdagi chiziqning oxiri perpendekulyar tarzda darvoza chizig'i bilan tutashadi. Shu shakldagi to'rtburchak jarima maydoni deb ataladi.

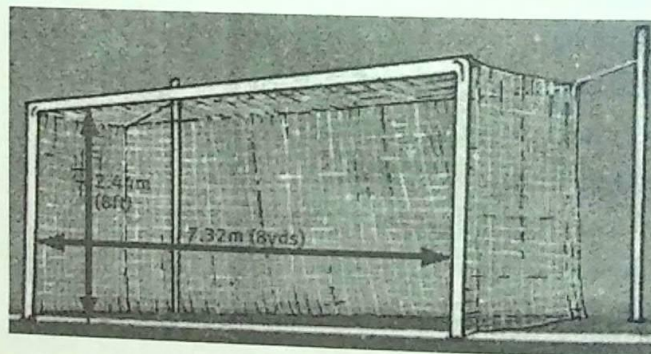
Har ikkala maydonlar o'rtasida darvoza chizig'idan 11 metr masofada hamda darvoza ustunlaridan teng masofada 11-metrlik belgi qo'yiladi. Har bir jarima maydoni chizig'i tashqarisidan radiusi 9,15 metr bo'lgan yarim aylana chiziladi va uning markazi 11-metrlik nuqta vazifasini amalga oshiradilar.

Maydon burchagidagi bayroqlar. O'yin o'tkaziladigan maydonning xar bir burchagiga uzunligi 1,5 metrdan oshmagan ustunlar o'rnatiladi. Bu ustunning tepa uchi o'tkir bo'lmasligi va ustunga qalin matoli bayroq ilingan bo'lishi kerak. Ushbu bayroqlar yana maydon markazini ajratib turuvchi chiziqning oxirlariga, maydondan tashqariga va yon chiziqdan 1 metr uzoqlikgacha o'rnatilishi ham mumkin.

Burchak sektori.

Xar bir maydon burchagidagi bayroq asosida oysimon chiziq o'tkaziladi, ushbu chiziq burchakdagi bayroqdan 1 mert radiusdagi o'lchamda chiziladi.

Darvoza

145-rasm

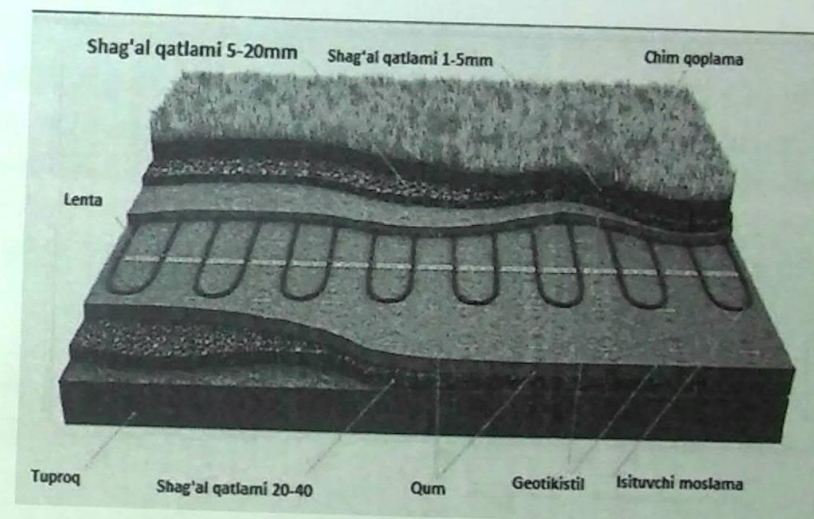
Xar ikki darvoza chizig'ining o'rtasiga darvoza o'rnatilishi kerak. Darvoza ikki vertikal ustundan iborat bo'lib, maydon burchagidagi bayroqlardan teng masofada joylashgan. Ushbu ikki ustunni bitta gorizintal joylashgan to'sin birlashtirib turiladilar.

Darvoza ustunlarining orasi 7,32 mert, darvoza to'sini yerdan 2,44 mert masofada joylashgan bo'lishi kerak. Ikkala ustun va to'sin xam bir xil kenglikda (12 sm gacha) bo'lishi zarur. Darvoza ichidagi chiziq xam ustunlar va to'sinning kengligida chizilgan bo'lishi zarur bo'lib hisoblanadi. Darvozaga va darvoza ichiga darvozabonlarga xalaqit qilmaydigan qilib darvoza to'rlarini o'rnatish kerak.

Darvoza ustunlari va to'sini oq rangda bo'lishi zarur.

Xavfsizlik

Darvozalar yerga maxkam o'rnatilgan bo'lishi kerak, ko'chma darvozalar esa yuqoridagi talablarga javobb bersagina foydalanish mumkin.

146-rasm

147-rasm

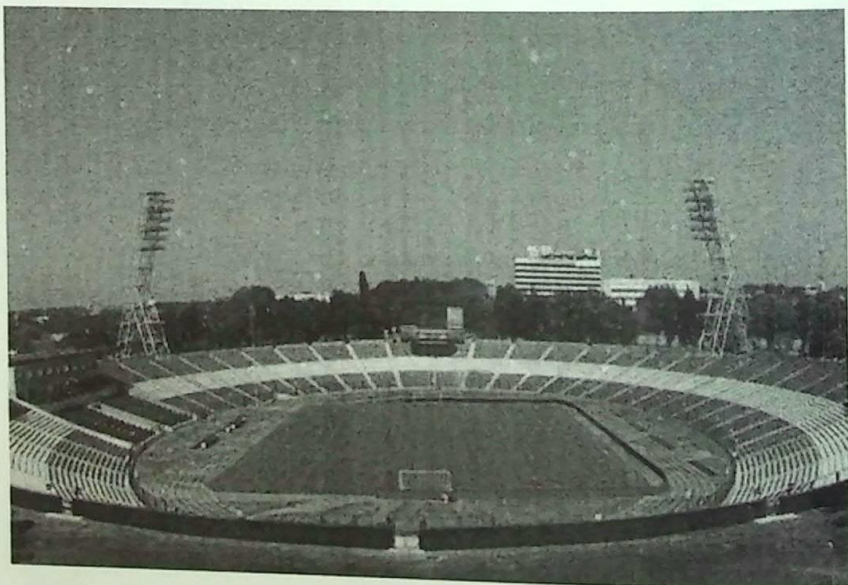
Shaxar: Pxenyan, Shimoliy Koreya

Jamoa: KXDR

Sigimi: 150 000

Tashkil topgan yil: 1989

Muxlis sig'imi bo'yicha dunyodagi eng katta stadion. Ushbu stadion 1989 yilda yoshlar va talabalar festivaliga qurib bitqazilgan. Stadion 16 ta arkli, doira shaklida, magnoliya guli shakliga o'xshab ketadi. Stadionga «1 may» nomi berilgan.

148-rasm

"Paxtakor" Markaziy stadioni

Qurilish davri: 1954-1956

Ochilgan yili: 1956

Ta'mirdan chiqarilgan muddati: 1996, 2008

Chimi: tabiiy

Me'mor: Mitxat Bulatov

Sig'imi: 34000

Izox: Dastlab Maydonning bo'yi 200 yard (183m) dan, eni 100 yard (91.5m) bo'lgan. Maydonning burchaklariga bayroqchalar o'rnatiladi. Ustiga to'sin yotqizilmagan darvoza 8 yard (7.32 m) oraliqda o'rnatilgan bo'lib, ikkita ustundan iborat.

1866 yilda yilda balandlikni cheklash uchun ustunlar orasiga arqon tortib qo'yildi.

1875 yili arqonli darvoza ustuni o'rniga 2.44m balandlikda yotqazilgan to'singa almashtirildi.

2-QOIDA: To'p haqida.

To'p uchun xom-ashyo va texnik ma'lumotlar:

To'p:

Dumaloq shaklda bo'lishi;

Teri yoki shunga o'xshash xom-ashyodan tayyorlangan bo'lishi;

Xajmi 70 sm kubdan ko'p yoki 68 sm kubdan kam bo'lmasligi;

Uchrashuv boshlanish arafasida 410 gr dan 450 gr gacha bo'lishi;

To'p ichidagi bosim meyori 0,6-1,1 atm (600-1100 g/sm) ga teng bo'lishi kerak.

Yaroqsiz xolatga kelgan to'pni almashtirish

Agar to'p o'yin paytida o'z xolatini yo'qotsa, unda:

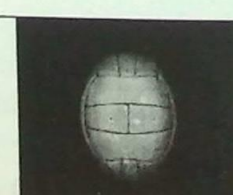
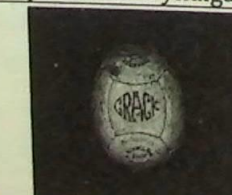
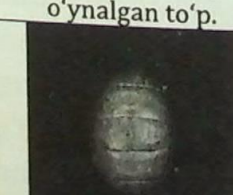
Uchrashuvni to'xtatish zarur, to'p almashtirilgandan so'ng o'yin to'xtagan nuqtadan «baxsli to'p» orqali davom ettirish zarur.

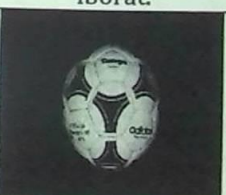
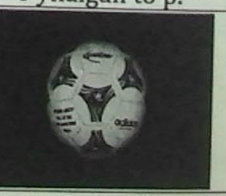
Agar to'p o'z xolatini: maydon tashqarisiga chiqib ketganda, jarima to'pi belgilanganda, burchak to'pi tepilayotganda, 11-metrli jarima to'pi tepilayotganda, yon chiziqdan o'yinga kiritilayotgan paytda yo'qotsa, unda:

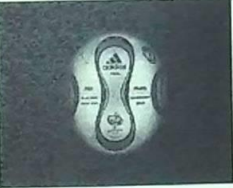
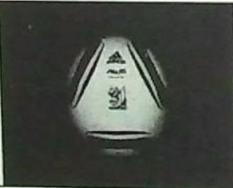
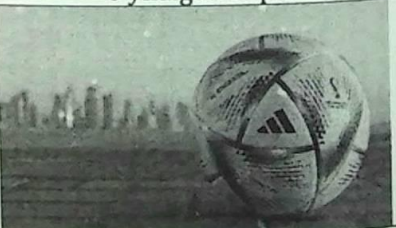
To'p almashtirilgandan so'ng o'yin to'p kiritilishi bilan davom ettirilishi ko'zda tutiladi.

O'yin paytida hakamning ruxsatisiz to'pni
almashtirish mumkin emas.

Jaxon chempionatlarida o'ynalgan barcha to'plar.

	
"T-Model" 1930 yil Urugvayda o'tkazilgan jaxon chempionatida o'ynalgan to'p.	"Federale 102" 1934 yil Italiyada o'tkazilgan jaxon chempionatida o'ynalgan to'p.
	
"ALLEN" 1938 yil Fransiyada o'tkazilgan jaxon chempionatida o'ynalgan to'p.	"Super Duplo T" 1950 yil Braziliyada o'tkazilgan jaxon chempionatida o'ynalgan to'p.
	
"Swiss WC Match Ball" 1954 yil Shveysariyada o'tkazilgan jaxon chempionatida o'ynalgan to'p.	"TOP-STAR" 1958 yil Shvetsiyada o'tkazilgan jaxon chempionatida o'ynalgan to'p.
	
"MR. CRACK" 1962 yil Chilida o'tkazilgan jaxon chempionatida o'ynalgan to'p.	"Challenge 4-Star" 1966 yil Angliyada o'tkazilgan jaxon chempionatida o'ynalgan to'p.

	
Birinchi «rasmiy» to'p "Telstar" 1970 yil Meksikada bo'lgan jaxon chempionatida o'ynalgan. Qo'lda tikilgan, 32 elementdan -12 ta beshburchak, 20 ta oltiburchakdan iborat.	"Telstar Durlast" 1974 yil FRGda o'tkazilgan jaxon chempionatida o'ynalgan to'p.
	
"Tango Riverplate" 1978 yil Argentinada o'tkazilgan jaxon chempionatida o'ynalgan to'p.	"Tango España" 1982 yil Ispaniyada o'tkazilgan jaxon chempionatida o'ynalgan to'p.
	
"Azteco Mexico" 1986 yil Meksikada o'tkazilgan jaxon chempionatida o'ynalgan to'p.	"Etrusco Unico" 1990 yil Italiyada o'tkazilgan jaxon chempionatida o'ynalgan to'p.
	
"Questra" 1994 yil AQSH da o'tkazilgan jaxon chempionatida o'ynalgan to'p.	"EQT Tricolore" 1998 yil Fransiyada o'tkazilgan jaxon chempionatida o'ynalgan to'p.

	
"Fevernova" 2002 yil Janubiy Korea va Yaponiyada o'tkazilgan jaxon chempionatida o'ynalgan to'p.	"Teamgeist" 2006 yil Germaniyada o'tkazilgan jaxon chempionatida o'ynalgan to'p.
	
"Jabulani" 2010 yilda Janubiy Afrikada o'tkazilgan jaxon chempionatida o'ynalgan to'p.	"Brazuka" 2014 yil Braziliyada o'tkazilgan jaxon chempionatida o'ynalgan to'p.
	
"Telstar" 2018 yilda Rassiyada o'tkazilgan jaxon chempionatida o'ynalgan to'p.	"Al Rihla" 2022 yilda Qatarda o'tkazilgan jaxon chempionatida o'ynalgan to'p.

Izox: 1872 yili ko'pchilik jamoalar yig'ilib bir qarorga kelishdiki, to'p yumaloq va uning sferik aylanasi taxminan 68.6-70 sm bo'lishi lozim. Shu yili to'pning og'irligi va hajmi rasman tasdiqlangan.

3-QOIDA: O'yinchilar soni

O'yinchilar:

O'yinda ikkita jamoa xar birida 11 tadan ortiq bo'lmagan o'yinchi qatnashadi. 11 o'yinchidan bittasi darvozabon bo'lishi kerak. Agar jamoalarda 7 tadan kam o'yinchi bo'lsa, unda uchrashuvni boshlash mumkin emas.

149-rasm

Rasmiy uchrashuvlar: FIFA, qit'a konfederasiyalari yoki milliy assotsiatsiyalar tomonidan o'tkaziladigan uchrashuvlarda uchtagacha o'yinchi almashtirishga ruxsat etishi kerak. Agar musobaqa reglamentida ko'proq o'yinchi almashtirish mumkin bo'lsa, unda yettitagacha o'yinchi almashtirish mumkin bo'ladi.

Boshqa uchrashuvlar:

Boshqa uchrashuvlarda quyidagi shartlarga asosan 5 tagacha o'yinchi almashtirish mumkin:

Ikki uchrashadigan jamoalar maksimal darajada o'yinchi almashtirishga kelishganda, bosh hakam ushbu kelishuv haqida uchrashuv boshlanguniga qadar ogox etilsagina amalga oshiriladi. Agar uchrashuv hakami kelishuv xaqida o'yin boshlanguniga qadar ogoxlantirilmasa yoki ikki jamoa maksimal darajada o'yinchi almashtirishga kelisha olmasa, uchrashuvda 3 tagacha o'yinchi almashtirish mumkin.

Barcha uchrashuvlar uchun: Barcha uchrashuvlarda o'yin boshlanguniga qadar zaxira o'yinchilari ism-shariflari uchrashuv bayonnomasidagi ro'yxatga kiritilgan bo'lishi lozim.

bo'ladi. Uchrashuv bayonnomasidagi ro'yxatga kiritilmagan futbolchi o'yinda qatnashishi man etiladi.

O'yinchi almashtirish xolati

O'yinchi almashtirish uchun quyidagilarni bajarish zarur:

Bosh hakamni o'yinchi almashtirilishi to'g'risida ogoxlantirish zarur,

Zaxiradagi o'yinchi maydonga bosh hakam ruxsati va almashayotgan o'yinchi maydonni tark etgadagina tushishi mumkin.

Zaxiradagi o'yinchi maydonga tushgandan so'ng almash-tirish xaqiqiy deb xisoblanadi.

Shu vaqtdan boshlab zaxira o'yinchisi asosiy tarkib o'yinchisi xisoblanmaydi,

Almashtirilgan o'yinchi ushbu o'yinda boshqa qatnasha olmaydi, Hakam zaxiradagi barcha o'yinchilarga (maydonga tushgan tushmaganligining axamiyati yo'q) bir vaqtning o'zida ogoxlantirish ko'rastish xuquqiga ega.

Darvozabonni almashtirish

Maydondagi xar qaysi o'yinchi darvozabon bilan vazifalarini almashishi mumkin, qachonki:

Uchrashuv bosh hakami oldindan ogoxlantirilgan bo'lsa, darvozabonni almashtirish faqat o'yin to'xtatilganda yuz berishi mumkin.

Qoida buzarliliklar, jarimalar zaxiradagi o'yinchi hakamning ruxsatisiz maydonga tushsa, unda:

O'yinni to'xtatish zarur, bosh hakam qoidabuzarni sariq kartochka bilan ogoxlantirib, o'yinchidan maydonni tark etishini talab qiladi.

O'yin to'xtatilgan joydan «baxsli to'p» orqali davom etirilishi zarur.

Agar maydondagi o'yinchi bosh hakamni ogoxlantir-masdan darvozabon bilan almashsa, unda:

Uchrashuvni to'xtatish zarur emas. To'p maydonni tark etgandan so'ng qoidani o'yinchini sariq kartochka bilan ogoxlantirish kerak.

Boshqa barcha 3-qoida buzilgan xollarda:

Qoidani buzgan o'yinchi sariq kartochka bilan ogoxlan-tirilishi zarur.

O'yinni davom ettirish.

Agar o'yinni bosh hakam faqat asosiy tarkib o'yinchisini ogoxlantirish uchun to'xtagan bo'lsa, unda:

O'yin raqib jamoa tomondan erkin to'p tepish orqali uchra-shuvlar to'xtatilgan joydan davom ettiriladi.

Asosiy tarkibdagi va zaxiradagi o'yinchilarni maydon-dan chetlatish.

O'yin boshlanishiga qadar chetlatilgan o'yinchi o'rniga uch-rashuv bayonnomasida qayd etilgan zaxira o'yinchisi maydonga tushishi mumkin.

Uchrashuv bayonnomasiga kiritilgan zaxira o'yinchisi uchra-shuv boshida yoki oxirida maydondan chetlatilsa, uning o'rniga bayonnomaga boshqa zaxira o'yinchisini kiritish mumkin emas.

XALQARO KENGASH QARORI

Qaror 1.

Agar hakamning nizomiga asosan «7 tadan kam o'yinchi bo'lsa, unda uchrashuvni boshlash mumkin emas» degan qoidaga amal qilinsa va 3-qoidaning qolgan barcha shartlariga amal qilingan olda o'yindagi jamoalar futbolchilarining minimal sonini milliy assosiatsiyalar aniqlash xuquqiga ega.

Qaror 2.

O'yin davomida murabbiy yoki rasmiy shaxslar texnik maydon chegarasidan chiqmagan xolda maydondagi futbolchilarga taktik ko'rsatmalar berishi mumkin.

Izox: 1870-yili birinchi marta 11 nafar o'yinchi maydonga chiqdi.

1933-yili birinchi marta 1-11 gacha o'yinchilar raqamda chiqishdi.

4-QOIDA: O'yinchilar kiyimi (Ekipirovka)

Xavfsizlik.

O'yinchi kiyimida o'ziga yoki birovga xavf soladigan predmentlarni olishi yoki taqishi qattiqan man etiladi (bularga xar xil yuvelir buyumlar xam kiradi).

O'yinchining asosiy kiyimi:

Futbolka yoki ko'ylak.

150-rasm

Shortik (agar shortning ichida ichki kiyim bo'lsa, bu xam shortning rangida bo'lishi zarur)

151-rasm

Getralar

152-rasm

Ximoya vositalari (Shitki)

153-rasm

Oyoq kiyim (butsi)

154-rasm

Ximoya vositlari (Shitki)

Ximoya vositasi getra bilan to'liq berkitilgan bo'lishi,
Rezina, plastmassa yoki shunga o'xshash xom-ashyodan
tayyorlangan bo'lishi,

Yuqori darajadagi ximoyani ta'minlash kerak.

Darvozabon kiyimi

155-rasm

156-rasm

Darvozabon kiyimi rangi maydondagi o'yinchilardan, bosh
hakam yordamchilari kiyimi rangidan ajralib turishi kerak.

Qoida buzarliliklar, jarimalar

Xar qanday 4- qoida buzilganda:

O'yinni to'xtatish shart emas,

Bosh hakam qoidani buzgan o'yinchiga kiyimi xaqida e'tiroz
bildirishi,

Agar qoidabuzar o'z kiyimini to'g'irlab olmagan bo'lsa, to'p
maydonni tark etganda u o'z kiyimini to'g'irlash uchun may-
donni tark etishi zarur,

Kiyimni to'g'irlab olish uchun maydonni tark etgan o'yinchi
faqat bosh hakam ruxsat bergandan so'nggina maydonga
tushishi mumkin,

Maydonga qaytishdan oldin hakam o'yinchining kiyimini
ko'zdan kechirishi lozim,

To'p maydondan chiqib ketgan vaqt kiyimini to'g'irlab olish
uchun maydonni tark etgan o'yinchiga maydonga tushishga
ruxsat beriladi.

Agar 4-qoidalar asosida maydondan chetlatilgan futbolchi
bosh hakamning ruxsatisiz maydonga qaytsa, unda qoidabuzar
sariq kartochka bilan ogoxlantirilishi kerak.

O'yinni davom ettirish

Agar o'yinni bosh hakam qoidabuzarni ogoxlantirish uchun
to'xtatgan bo'lsa, unda:

O'yin raqib jamoa tamonidan erkin to'p tepish orqali
uchrashuv to'xtatilgan joydan davom ettiriladi.

5-QOIDA: Bosh hakam

Xar bir o'yin futbol qonuni qoidalari asosida boshqarish
uchun hakamlar tayinlanadi.

157-rasm

Xuquq va majburiyatlar

Hakam:

Uchrashuvda qonun-qoidalarini nazorat qilish;

Uchrashuvni yon hakamlar va 4-hakam bilan birgalikda nazorat qilish:

2 – qoida talablariga asosan to'pni nazorat qilish:

4 – qoida talablariga asosan o'yinchilarning kiyimlarini nazorat qilish:

Uchrashuvni qayd etib borish:

Xar qanday qoida buzarlilarda uchrashuvni to'xtatish, uzib qo'yish yoki butunlay to'xtatish o'yindagi bosh hakam qarashiga bog'liq:

Bosh hakam uchrashuvni xar qanday tashqi muxitning aralashuvda to'xtatish yoki butunlay tugatish mumkin:

Bosh hakam fikriga ko'ra maydondagi o'yinchi qattiq jaroxat olganda yoki o'yinchilarni maydondan evakuatsiya qilish zarur bo'lganda uchrashuvni vaqtinchalik yoki butunlay to'xtatish mumkin;

Bosh hakam fikriga ko'ra o'yinchi yengil jaroxat olganda to'p maydonda chiqib ketmaguncha uchrashuv davom ettirailadi;

Xar qanday o'yinchining jaroxatidan qon chiqsa, ushbu o'yinchini maydon tashqarisiga chiqishini taminlash xamda ushbu o'yinchi maydonga qaytayotganda qon oqishi to'xtaganiga ishonch xosil qilgandan so'nggina unga ruxsat berilishi;

O'yin qoidasini buzgan jamoa darvozasi tamon xujum bo'layotgan bo'lsa o'yinni to'xtatish zarur emas, xujum tugagandan so'ng yoki to'p maydondan chiqqandan qoidabuzarni ogoxlantirish zarur;

Qoidabuzar yoki ogoxlantirilgan o'yinchi yana bir bor qoidani buzsa, o'yinchi shu xaxoti qattiq ogoxlantirish bilan jazolanishi kerak;

agar uchrashuvda qoida buzilsa, hakam to'p maydonni tark etgandan so'ng qoidabuzarni albatta ogoxlashtirish zarur;

Jamoalardagi o'zini tuta olamyotgan rasmiy vakillarga nisbatan maydondan, xaxira o'rindig'idan chetlatilishi yoki ularga jazo qo'llashi mumkin;

Bosh hakam yo'l qo'yilgan qoidabuzarlikni ko'rmay qolgan vaziyatlarda uning yordamchisi yetkazgan ma'lumotlar asosida jazo qo'llashi mumkin;

Maydonga futbolchilardan boshqalarini tushirmaslikni nazorat qilish;

O'yin to'xtatilganda davom ettirish;

O'yin bayonnomasi (bayonnomaga uchrashuv atrofida, uchrashuv boshlanishiga qadar, uchrashuv davomida, uchrashuvdan so'ng bo'lib o'tgan barcha voqealarni yozma ravishda)ni to'ldirish va uchrashuv tashkilotchilariga taqdim etish zarur.

Hakam qarori

Xar qanday o'yin xolatida faqat bosh hakam yakuniy qaror chiqara oladi.

Agar hakam yordamchilari bilan maslaxatlashib noto'g'ri qaror qabul qilinganini tan olsa, unda faqat o'yin to'xtatilgan vaziyatda o'z qarorini o'zgartirishi mumkin.

Xalqaro kengash qarori

Qaror 1

Hakam (shu bilan birga, vaziyatga qarab hakam yordamchilari yoki to'rtinchi hakam) quyidagi xolatlarda javobgarlikdan soqit qilinadi:

Jamoa futbolchilari, rasmiy vakillar yoki muxlislar tamoni-dan olingan xar qanday jaroxatlardan;

Xar kimning mulkiga zarar yetishidan;

Hakam tamonidan o'yin doirasida qabul qilingan xar qanday qaror natijasi xususiy shaxslar, klub, kompaniya, assosiatsiya yoki boshqa tashkilotlarda yuzaga kelgan boshqa yo'qotishlardagi javobgarliklardan.

Hakam quyidagi xolatlarda javobgar:

Maydon va unga qo'shimcha asbob – uskunalar borasidagi hakam qarori, ob-xavo sharoitida o'yin o'tqazishga to'sqinlik qilish – qilmasligi;

Ob – xavo sharoitidan kelib chiqib o'yinni bekor qilishda;

Maydonga qo'shimcha asbob- uskunalarining yaroqsizligi borasidagi hakam qarori, jumladan, darvoza ustunlari va to'sinlari, burchak bayroqlari shuningdek, to'plar talabga javob bermasa;

Muxlisalarning maydonga tushib ketganda yoki muxlislar bilan bog'liq vaziyatlardagi o'yinni to'xtatish yoki to'xtatmaslik borasidagi hakam qarori;

Futbolchi jaroxat olgan vaqtda tibbiy yordam ko'rsatish uchun o'yinni to'xtatish yoki to'xtatmaslik borasidagi hakam qarori;

Futbolchi jaroxat olgan vaqtda tibbiy yordam ko'rsatish uchun uni maydondan tashqariga olib chiqish yoki chiqmasligi borasidagi hakam qarori;

Futbolchining o'zida yoki libosida bazi predmentlarni osishga ruxsat berish yoki bermaslik borasidagi hakam qarori;

Bazi shaxslarni, jumladan, jamoa rahbarlarini, maydon ishchilarini, qo'riqlash xizmati xodimlarini, fotomuxburlarni yoki boshqa ommaviy axborot vositalari vakillarini maydonning yaqiniga yo'latish yoki yo'latmaslik borasidagi hakam qarori;

Qolgan barcha qarorlarda, yani futbol qoidalariga yoki o'zining vazifasi doirasi asosida, FIFA nizomlariga, qita konfe-

deratsiya, milliy assosiatsiyalar va proffesional liga reglamentlariga asosan qabul qilingan qarorlarda hakam javobgardir.

Qaror 2

Agar musobaqa yoki turnirlarning xar bir o'yiniga to'rtinchi hakam tayinlansa, unda uning xuquq va majburiyatlari Xalqaro kengash tamonidan tasdiqlangan instruksiyaga mos kelishi lozim.

Qaror 3

O'yin bilan bog'liq bo'lgan faktlar, yani to'p darvozaga kiritilganmi yoki yo'qmi va o'yin natijasi.

Izox: 1880 yili birinchi marta futbol o'yinida hakam ishtirok eta boshladi. Ungacha futbol jamolarining sardorlari o'yin qoidalariga rioya qilinishini kuzatib turganlar.

6-QOIDA: Bosh hakam yordamchilari

Majburiyatlar

158-rasm

Xar bir uchrashuvga bosh hakamga ikkita yordamchi tayinlanadi va ular bosh hakamga quyidagi (bosh hakam bilan

kelishgan holda) holdlarda o'z bayroqchasini ko'targan holda signal beradi:

To'p maydonni to'liq tark etganda;

To'pni qaysi jamoa o'yinga kiritishi, burchakdan to'p tepishi, yon chiziqdan o'yinga kiritish;

Jamoa o'yinchisi o'yindan tashqari xolatda bo'lganda;

O'yinchi almashtirish zarur bo'lganda;

Bosh hakam ko'rmagan vaqtda o'yin qoidasi buzilgan vaziyatlarda yordam beradi.

Yordamchi hakamlarning bosh hakamga yordamlari

Uchrashuvni o'yin qoidalari asosida o'tishi uchun yordamchilar bosh hakamga yordam berishi zarur bo'ladi.

Agar hakam uning ishiga aralashishi yoki o'zini nomaqul tutsa, yordamchi hakamlikdan bosh tortishi mumkin va maxsus raportni uchrashuv tashkilotchilarga taqdim etishi shart bo'ladi.

159-rasm

Izox: 1891 yili birinchi marta hakam ikkita yordamchisi bilan maydonga chiqdi.

7-QOIDA: Uchrashuvning davom etishi

Agar baxslashayotgan jamoalar o'yinning davomiylik vaqtini kelishib olmagan bo'lsalar, xar bir o'yin 45 daqiqadan ikki bo'lim davom etishi zarur. O'yin bo'limlari vaqtini (masalan, 40 daqiqadan, qorong'u tushib qolgan vaziyatlarda) o'zgartirishga kelishib olish, o'yin boshlanguncha amalga oshirilishi kerak. Bunday kelishuvlar faqat musobaqa reglamentida belgilangan xolatlardagina yuz berishi bilan ifodalanadi.

Bo'limlar orasidagi tanaffus

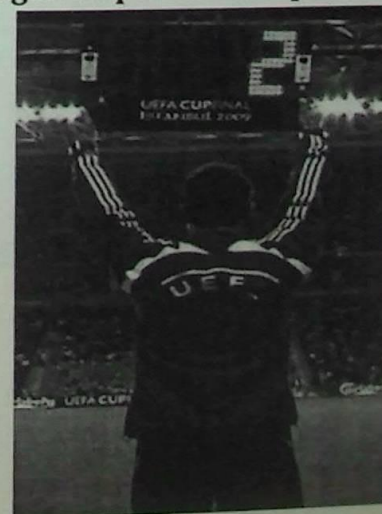
O'yinchilar bo'limlar orasida tanaffusga chiqish xuquqiga ega bo'ladi.

Bo'limlar orasidagi tanaffus 15 minutdan ko'p bo'lmasligi zarur bo'ladi.

Bo'limlar orasidagi tanaffus musobaqa reglamentida belgilangan bo'lishi zarur.

Bo'limlar orasidagi tanaffus vaqtini faqatgina hakam bilan kelishgan xolda o'zgartirish mumkinligi bilan belgilanadi.

Yo'qotilgan vaqtlar uchun qo'shimcha vaqt

160-rasm

Xar bir bo'limga quyidagi xollarda yo'qotilgan vaqtlarga qo'shimcha vaqt qo'shish mumkin:

O'yinchilar almashtirilgan vaqtda;

O'yinchi jiddiy jaroxat olgandagi vaqt uchun;

Jaroxat olgan o'yinchini maydon tashqarisiga tibbiy yordam ko'rsatish uchun olib chiqqan vaqt uchun;

O'yin vaqtini ataylab cho'zganda;

Va boshqa sabablar uchun;

Yo'qotilgan vaqtga qo'shimcha vaqt faqat bosh hakam qo'shishi mumkin.

11-metrli jarima to'pi

Bo'limning so'nggi daqiqalarida yoki qo'shimcha vaqtning oxirida belgilagan 11 metrli jarima to'pini bajarish uchun vaqt berilishi shart.

Qo'shimcha bo'limlar

Musobaqa reglamentiga ko'ra kerakli vaziyatlarda qo'shimcha yana 2 ta bo'lim o'tkazilishi mumkin bo'ladi. Ushbu bo'limlarda 8-qoidaga rioya qilgan xolda o'tqazish ko'zda tutilgan.

To'xtatilgan uchrashuv

To'xtatilgan uchrashuv qaytatdan to'liq o'tkaziladi, agar musobaqa reglamentida boshqacha qaror qabul qilinmagan bo'lsa.

Izox: 1871 yildan uchrashuvlar 1.5 soat mobaynida o'tqazila boshlagan.

1883 yildan boshlab uchrashuv ikkita bo'limga bo'linib, o'sha 1.5 soat ikkiga bo'lingan (45 daqiqadan).

8-QOIDA: Uchrashuv boshlanishi va o'yinni davom ettirish. **Uchrashuv boshlanishi arafasida...**

Xar bir uchrashuv boshlanish arafasida ikki jamoa sardorlari orasida tanga orqali qura tashlanadi va qurada g'olib chiqqan

sardor jamoa uchun (birinchi bo'limda) darvoza tanlash xuquqini qo'lga kiritadi.

Raqib jamoa esa o'yinni boshlab berishi kerak.

Qurada g'olib chiqqan jamoa esa ikkinchi bo'limni boshlab beradi.

Ikkinchi bo'limda jamoalar o'z darvozalarini almashtirish kerak.

161-rasm

Boshlang'ich zarba

Boshlang'ich zarba uchrashuv boshlanganlik yoki uni davom ettirishni anglatib, u quyidagi hollarda yuz beradi:

Uchrashuv boshlanishida,

Har bir urilgan goldan so'ng,

Ikkinchi bo'lim boshlanishida,

Agar qo'shimcha bo'limlar belgilangan bo'lsa, ushbu qo'shimcha bo'limlarning boshlanishida.

Boshlang'ich zarba orqali bevosita to'pni darvozaga kiritish mumkin.

Boshlang'ich zarbani amalga oshirish tartibi: ikkala jamoa ham o'zlarining yarim maydonida turishlari shart bo'ladi, boshlang'ich zarbani amalga oshirmayotgan jamoa o'yinchilari

Xar bir bo'limga quyidagi xollarda yo'qotilgan vaqtlarga qo'shimcha vaqt qo'shish mumkin:

O'yinchilar almashtirilgan vaqtda;

O'yinchi jiddiy jaroxat olgandagi vaqt uchun;

Jaroxat olgan o'yinchini maydon tashqarisiga tibbiy yordam ko'rsatish uchun olib chiqqan vaqt uchun;

O'yin vaqtini ataylab cho'zganda;

Va boshqa sabablar uchun;

Yo'qotilgan vaqtga qo'shimcha vaqt faqat bosh hakam qo'shishi mumkin.

11-metrli jarima to'pi

Bo'limning so'nggi daqiqalarida yoki qo'shimcha vaqtning oxirida belgilagan 11 metrli jarima to'pini bajarish uchun vaqt berilishi shart.

Qo'shimcha bo'limlar

Musobaqa reglamentiga ko'ra kerakli vaziyatlarda qo'shimcha yana 2 ta bo'lim o'tkazilishi mumkin bo'ladi. Ushbu bo'limlarda 8-qoidaga rioya qilgan xolda o'tqazish ko'zda tutilgan.

To'xtatilgan uchrashuv

To'xtatilgan uchrashuv qaytatdan to'liq o'tkaziladi, agar musobaqa reglamentida boshqacha qaror qabul qilinmagan bo'lsa.

Izox: 1871 yildan uchrashuvlar 1.5 soat mobaynida o'tqazila boshlagan.

1883 yildan boshlab uchrashuv ikkita bo'limga bo'linib, o'sha 1.5 soat ikkiga bo'lingan (45 daqiqadan).

8-QOIDA: Uchrashuv boshlanishi va o'yinni davom ettirish. Uchrashuv boshlanishi arafasida...

Xar bir uchrashuv boshlanish arafasida ikki jamoa sardorlari orasida tanga orqali qura tashlanadi va qurada g'olib chiqqan

sardor jamoa uchun (birinchi bo'limda) darvoza tanlash xuquqini qo'lga kiritadi.

Raqib jamoa esa o'yinni boshlab berishi kerak.

Qurada g'olib chiqqan jamoa esa ikkinchi bo'limni boshlab beradi.

Ikkinchi bo'limda jamoalar o'z darvozalarini almashtirish kerak.

161-rasm

Boshlang'ich zarba

Boshlang'ich zarba uchrashuv boshlanganlik yoki uni davom ettirishni anglatib, u quyidagi hollarda yuz beradi:

Uchrashuv boshlanishida,

Har bir urilgan goldan so'ng,

Ikkinchi bo'lim boshlanishida,

Agar qo'shimcha bo'limlar belgilangan bo'lsa, ushbu qo'shimcha bo'limlarning boshlanishida.

Boshlang'ich zarba orqali bevosita to'pni darvozaga kiritish mumkin.

Boshlang'ich zarbani amalga oshirish tartibi: ikkala jamoa ham o'zlarining yarim maydonida turishlari shart bo'ladi, boshlang'ich zarbani amalga oshirmayotgan jamoa o'yinchilari

boshlang'ich zarba amalga oshmaguncha to'pdan 9,15m radius masofada uzoqlikda turishlari kerak, to'p maydon markazida xarakatsiz holda turishi kerak bo'ladi, boshlang'ich zarba hakamning xushtagidan so'ng o'yinga kiritiladi, oyoq bilan to'pga zarba berilgandan so'ng to'p joyidan surilsa, to'p o'yinga kiritilgan deb hisoblanadi, boshlang'ich zarbani bergan o'yinchi to'pga boshqa jamoadoshi kelib tegmaguncha yana zarba berishi man etiladi.

To'p darvozaga kiritilgandan so'ng, to'p o'tkazib yuborgan jamoa boshlang'ich zarbani amalga oshiradi.

Qoida buzarliklar, jarimalar

Agar boshlang'ich zarbani bergan o'yinchi to'pga boshqa jamoadoshi kelib tekkunga qadar yana zarba bersa, unda:

O'yin raqib jamoa tomonidan erkin to'p tepish orqali qoida (ikkinchi zarba berilgan) buzilgan joydan davom ettirishi mumkin.

Bundan boshqa barcha vaziyatlarda, boshlang'ich zarba kayta tepiladi:

Boshlang'ich zarba qaytariladi.

162-rasm

«Baxsli to'p»

«O'yin qoidalari»da ko'rsatilmagan hollar qoida buzilsa va uchrashuv vaqtinchalik to'xtatilsa, uchrashuvni «baxsli to'p» orqali davom ettirish kerak bo'ladi.

«Baxsli to'p» quyidagicha amalga oshiriladi:

Bosh hakam to'p tashab bergan holda uchrashuv to'xtatilgan joydan «baxsli to'p»ni amalga oshiradi

To'p erga tegishi bilan o'yin qayta boshlandi deb hisoblanadi.

Qoida buzarliklar, jarimalar

To'p quyidagi xollarda qayta tashlanadi:

Agar biror jamoa o'yinchisi to'p yerga tushmasdan to'pga teginsa,

To'p yerga tushgandan so'ng, hech kimga tegmay maydon tashqarisiga chiqib ketishi mumkin.

Eng muxim jixatlar quyidagicha:

Erkin yoki jarima to'pi ximoyalanayotgan jamoa foydasiga o'zining jarima maydoni ichida yuz bersa, o'yinni jarima maydonining xoxlagan nuqtasidan davom ettirish mumkin bo'ladi.

Agar erkin to'p hujum qilayotgan jamoaning foydasiga raqib darvozasi maydoni ichida ro'y bersa, o'yinni qoida buzilgan joyga eng yaqin darvoza maydoni chizig'idan o'yinga kiritish mumkin.

Agar «baxsli to'p» ximoyalanayotgan jamoaning darvoza maydoni ichida tasodifiy sabab tufayli buzilsa, o'yinni qoida buzilgan joyga eng yaqin darvoza maydoni chizig'idan to'p qaytatdan tashlanishi kerak.

9-QOIDA: To'p o'yinda va o'yindan tashqari holatlarda

To'pning o'yindan tashqari holatda bo'lishi

To'p quyidagi holatlarda o'yin holatida bo'ladi:

To'p maydon chizig'ini yerda yoki xavoda to'liq kesib o'tsa;

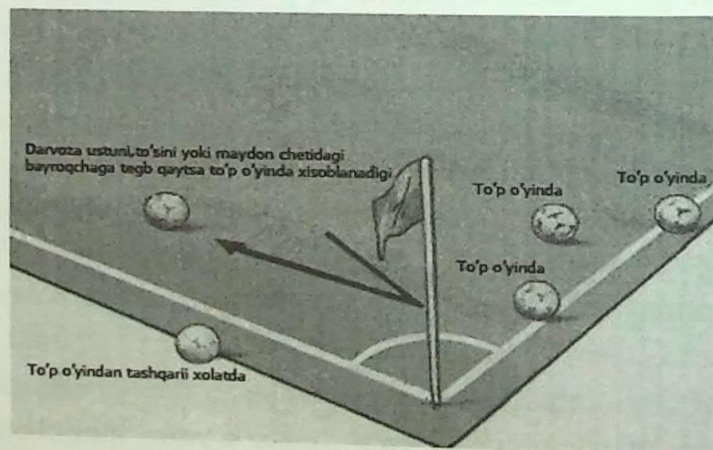
Bosh hakam xushtagini chalib o'yinni to'xtatganda.

To'pning o'yinda bo'lishi

Yuqoridagi holatlardan tashqari barcha vaziyatlarda to'p o'yindan tashqari holatda bo'ladi:

Darvoza ustuni, to'sini yoki maydon burchagidagi bayroqqa tegib maydonga qaytsa;

Bosh hakamga yoki uning yordamchilariga tegib agarda maydonda qolsa.

163-rasm

10-QOIDA: To'p darvoza to'ridaligini aniqlash usullari To'p darvoza to'rida

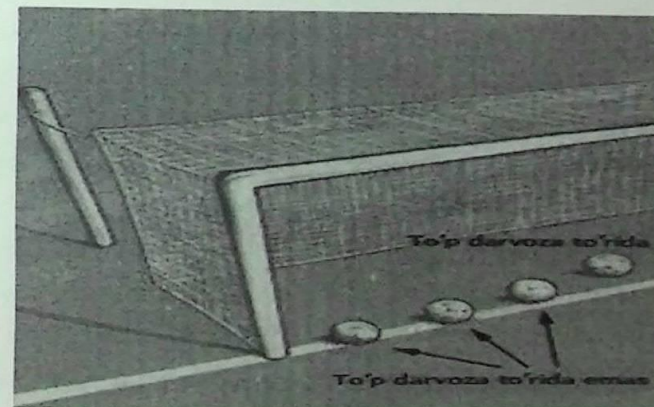
To'p darvoza chizig'ini, to'sin osti va ustunlar orasini to'liq kesib o'tsa va to'p kiritgan jamoa o'yinchilari to'p kiritilgunga qadar hech qanday qoidani buzmagani xollardagina to'p darvoza to'rida deb hisoblanadi.

G'olib jamoa

Uchrashuv davomida ko'proq to'p kiritgan jamoa g'olib jamoa deb topiladi. Agarda ikkala jamoa ham o'yin davomida bir xil to'p kiritisa yoki umuman to'p kiritilmasa o'yin durang deb hisoblanishi mumkin.

Musobaqa reglamenti

Keyingi bosqichga bitta jamoa yo'l olishi kerak bo'lsa-yu, lekin uchrashuv durang bilan yakunlansa, unda Halqaro kengash tomonidan tasdiqlangan musobaqa reglamentiga ko'ra qo'shimcha bo'limlar yoki boshqa choralar ko'rilishi kerak.

164-rasm

Izox: 2014 yil Braziliyada o'tkazilgan jaxon chempionatida «Brazuka» to'piga maxsus chip o'rnatilib, to'pni darvoza to'ridaligini aniqlashda hakamni soatiga bevosita signal berilishi kerak.

11-QOIDA: «O'yindan tashqari» holat «O'yindan tashqari» holatni aniqlash

O'yinchining «o'yindan tashqari» holatda qolishi o'yin qoidalarini buzilishidir.

O'yinchi «o'yindan tashqari» holatda deb topiladi, agar:

O'yinchi raqib darvoza chizig'iga raqibning so'nggi o'yinchi-sidan yaqinroq holatda tursa, unda ushbu o'yinchi o'yindan tashqari holatda deb hisoblanadi.

O'yinchi «o'yindan tashqari» holatga tushmaydi, agar:

O'z jamoasining yarimmaydonida bo'lsa,

Raqib jamoasining so'nggi o'yinchisi bilan bir xil darajada bo'lsa,

Raqib jamoasining so'nggi va so'nggisidan bitta oldin turgan o'yinchisi bilan bir xil darajada bo'lsa.

Qoidabuzarlik

165-rasm

«O'yindan tashqari» holatda qolgan futbolchini hakamning fikriga ko'ra jjamodoshlaridan bironta sherigi to'pga teginish vaqtida o'yinga aktiv tarzda halaqit qilsa, jazolash mumkin, ya'ni:

to'p bilan harakat qilishda bevosita ishtirok etsa,
raqib harakatlariga halaqit qilsa,
o'zining egallab turgan pozitsiyasidan yaxshiroq vaziyatga chiqishga urinsa.

Qoidabuzarlik yo'q

«O'yindan tashqari» holatda qolgan o'yinchini jazolash kuzatilmaydi, agar u bevosita to'pni quyidagi holatlarda qabul qilib olsa:

Darvozadan erkin to'p tepilgandan so'ng,

Yon chiziqdan tashab berilganda,

Burchak to'pi tepilganda.

Qoidabuzarlik, jarimalar

Har bir «o'yindan tashqari» holat bilan bog'liq qoidabuzarlikda hakam qoida buzilgan nuqtadan raqib jamoa foydasiga erkin zarba belgilashi kerak bo'ladi.

Izox: 1866 yilda "o'yindan tashqari holat" qoidasi yengillashtirildi. Endi raqiblar sirt chizig'i bilan o'zi o'rtasida qarshi tomon o'yinchilaridan uch kishi bo'lsa, bu o'yinchi "o'yindan tashqari holat" da bo'lishi mumkin emas.

12-QOIDA: Qoida buzilish holatlari va qoidaga zid xatti-harakatlar.

O'yinchilar tomonidan qo'llangan qoidaga zid va tartibsiz harakatlar quyidagicha jazolanadi:

Jarima to'pi

Uchrashuv hakamining fikriga ko'ra, o'yinchi raqibiga nisbatan qo'pol va xavfli tarzda o'ynab, quyidagi oltita holatlardan birini qo'llagan vaziyatlarda raqib jamoa foydasiga jarima to'pi belgilanadi:

Agarda raqib o'yinchiga oyog'i bilan zarba berish yoki bunga harakat qilsa;

Agarda raqib o'yinchini chalib yiqitsa yoki bunga harakat qilsa;

Agarda raqib o'yinchi ustiga sakrab chiqib olsa;

Agarda raqib o'yinchiga nisbatan xavfli hujum uyushtirsa;

Agarda raqib o'yinchiga qo'li bilan zarba bersa yoki bunga harakat qilsa;

Agarda raqib o'yinchini qo'pol tarzda turtib muvozanatdan chiqarib yuborsa.

Shuningdek, o'yinchi quyidagi 4 qoidabuzarlik holatidan biriga yo'l qo'ygan holatlarda raqib jamoa foydasiga jarima to'pi belgilanadi:

to'p uchun kurasha turib, oldin raqib o'yinchisi oyog'iga tegib, keyin to'pga o'ynasa;

raqib o'yinchini qo'llari yoki tanasi bilan ushlab qolsa;

raqib o'yinchiga qarata tupursa yoki bunga harakat qilsa;

to'pni atayin qo'li bilan o'ynasa (darvozabonlar o'z jarima maydonchasi ichida qo'llari bilan o'ynashlari mumkin).

Jarima to'pi maydonning o'yin qoidasi buzilgan joyidan amalga oshirilishi mumkin.

166-rasm

11-metrli jarima to'pi.

Agar o'yinchi, to'p qayerda ekanligidan qat'iy nazar (faqat o'yin holatida bo'lishi kerak) o'z jarima maydonchasi ichida yuqorida ko'rsatib o'tilgan qoida buzilishlarning istalgan biriga yo'l qo'ysa, raqib jamoa foydasiga 11-metrlik jarima to'pi belgilanadi.

Erkin zarba

Agar darvozabon o'z jarima maydonchasi ichida turgan holda quyidagi 4 qoida buzilishi hollarining biriga yo'l qo'ysa, raqib jamoa foydasiga erkin zarba berish belgilanadi:

to'pni qo'lidan chiqarib, hali to'pga xech kim teginmasdan turib yana to'pni qo'liga olsa;

o'z jamoadoshi tomonidan atayin etkazib berilgan to'pni qo'llari bilan tegsa yoki egallab olsa;

o'z jamoadoshi tomonidan bevosita yon chiziqdan yetkazib berilgan to'pni qo'llari bilan tegsa yoki egallab olsa;

o'yinni cho'zishga qaratilgan taktik xatti-harakatlarni amalga oshirsa.

Shunindek, uchrashuv hakamining fikriga ko'ra, o'yinchi quyidagi qoida buzilishi holatlarining sodir bo'lishida aybdor deb topilsa, raqib jamoa foydasiga erkin zarba bilan belgilanadi:

Agarda raqib o'yinchisiga nisbatan xavfli o'ynasa;

Agarda raqib o'yinchisining harakatlanishiga xalaqit qilsa;

Agarda raqib jamoa darvozabonining to'pni qo'li bilan o'yinga kiritishiga xalaqit qilsa;

Agarda 12-qoidada ko'rsatib o'tilmagan boshqa qoida buzilish holatlari qayd etilganda, uchrashuv hakami o'yinchini ogoxlantirish (sariq kartochka) yoki o'yindan chetlashtirish (qizil kartochka) maqsadida o'yinni to'xtatasa.

Erkin zarba maydonning qoida buzilgan joyidan o'yinga kiritiladi.

Intizomiy jazolar

Ogoxlantirish ko'rsatish bilan jazolanuvchi qoida buzilish holatlari

Agar o'yinchi quyidagi 7 qoida buzilish holatlarining birini sodir etsa, hakam tomonidan sariq kartochka ko'rsatish orqali ogoxlantiriladi:

sport qoidalariga xilof ravishda harakat qilsa;
so'zlari yoki harakatlari orqali hakamning qaroriga norozilik bildirsa;

o'yin qoidalarini doimiy ravishda buzsa;
sun'iy ravishda o'yinni davom etishiga halaqit qilsa;
burchak, jarima to'pi yoki erkin zarba amalga oshirilayotgan paytda masofaviy joylashishni buzsa;

hakamning ruxsatisiz maydonga chiqsa yoki maydonga qaytsa;

hakamni ruxsatisiz ongli ravishda maydonni tark etsa.

Maydondan chetlatish bilan jazolanuvchi qoida buzilish holatlari.

Agar o'yinchi quyidagi yettita qoida buzilish holatlarining birini sodir etsa, hakam tomonidan qizil kartochka ko'rsatish orqali ogoxlantiriladi:

o'ta qo'pol va xavfli harakatni amalga oshirsa;

o'zini juda betartib holda tutsa;

raqib o'yinchisi yoxud boshqa kimsaga nisbatan tupursa;

to'pni atayin qo'li bilan ushlab qolish orqali raqib jamoa o'yinchilarining to'pni darvozaga kiritishiga xalaqit qilsa (darvozabon o'z jarima maydonchasi ichida to'pni qo'li bilan o'ynashi bundan mustasno);

erkin zarba, jarima to'pi yoki 11-metrlik jarima to'pi belgilash bilan jazolanuvchi qoida buzilishi holatini sodir etgan holda zarba berish holatiga chiqayotgan raqib o'yinchisini to'xtatib qolsa;

xaqoratli, odobsiz so'z va iboralarni ishlatlsa;

bir o'yinda ikki marta sariq kartochka bilan ogoxlantirilsa.

Halqaro kengash qarori

Qaror 1

Agar darvozabon o'z jarima maydonchasi ichida qo'lidagi o'yin holatidan chiqmagan to'p bilan raqib jamoa o'yinchisiga zarba bersa yoki bunga harakat qilsa, uchrashuv hakami 11-metrlik jarima to'pini bilan belgilanadi.

Qaror 2

Ogoxlantirish yoki maydondan chetlatish bilan jazolanuvchi qoida buzarlikka yo'l qo'ygan o'yinchi, qoidani qaerda (maydonda yoki maydon tashqarisida) va kimga nisbatan (raqib o'yinchiga, jamoadoshiga, bosh hakamga, yordamchi hakamlarga yoki boshqa shaxsga) nisbatan buzganligidan qat'iy nazar, o'yin qoidalariga binoan jazolanishi kerak bo'ladi.

Qaror 3

Darvozabon to'pni egallab oldi deb hisoblash uchun, u to'pga qo'lining istalgan qismi bilan to'pga tegib turgan vaziyatda bo'lishi kerak bo'ladi. Bundan tashqari, darvozabon o'zi tomon harakatlanayotgan to'pni oyoqlari bilan qisib olgan holatda ham to'pni darvozabon egallab oldi deb xisoblanishi mumkin. Lekin, hakamning fikriga ko'ra, to'p tasodifan darvozabonning qo'llaridan chiqib ketsa, masalan darvoza tomon yo'naltirilgan zarbani qaytarishda ham darvozabon to'pni qo'llarida ushlab qola bilmasa, darvozabon to'pni egallab oldi deb hisoblash mumkin emas.

Darvozabon to'pni 5-6 sekunt dan uzoq vaqt davomida qo'llarida yoki tanasiga qisgan (siqib olgan) holda ushlab tursagina, o'yin vaqtini cho'zganlikda ayblanadi va darvozabonga sariq kartochka ko'rsatilishi mumkin.

Qaror 4

12 - Qoidaning ko'rsatmalariga binoan o'yinchi to'pni boshi, ko'kragi, tizzasi va x.k. orqali o'z darvozaboniga etkazib berishi

mumkin bo'ladi. Biroq, hakamning fikriga ko'ra, agar o'yinchi o'yin paytida ongli ravishda 12 - Qoidada belgilab qo'yilgan cheklovlarni oshib o'tishga harakat qilsa, u sport qoidalariga xilof ravishda harakat qilganlikda ayblanishi mumkin. Bunday xollarda o'yinchi sariq kartochka ko'rsatish orqali ogohlantirilib, raqib jamoa foydasiga o'yin Qoidasi buzilgan joydan erkin zarba belgilanishi mumkin.

Jarima yoki erkin zarbani amalga oshirish vaqtida 12-qoidaga asosan cheklashlarni aylanib o'tish maqsadida akrobatik harakatlar amalga oshirilsa, o'yinchi hakam tomonidan sariq kartochka bilan ogohlantirishi va zarba qaytatdan ijro etilishi lozim bo'ladi.

Yuqorida ko'rsatilgan holatda keyinchalik darvozabonning to'pga tegish yoki tegmasligi unchalik ahamiyat kasb etmaydi. Chunki bunday hollarda o'yin qoidasini darvozabon emas, balki o'yinchi buzgan deb topiladi, ya'ni u 12 - Qoidaga rioya qilmaganlikda ayblanadi.

Qaror 5

To'pni orqadan raqib o'yinchiga jaroxat etkazish xavfi bilan egallab olish uchun harakat qilish qo'pol qoida buzilishi sifatida jazolanishi shart.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan 5 - Qarorda, bunday qoida buzilishga yo'l qo'ygan o'yinchi 12 - Qoidaning 1-bandini, ya'ni «Maydondan chetlatish» bandiga asosan maydondan chetlatilishi (qizil kartochka) kerakligi bilan ifodalanadi.

13-QOIDA: Jarima to'pi va erkin zarba

Rus va o'zbek tillaridan boshqa barcha tillarda ushbu zarbalar erkin (free kick), jarima zarbasi esa — to'g'ri erkin zarba (direct free kick), erkin zarba esa — to'g'ri bo'lmagan erkin zarba (indirect free kick) deb ataladi. Penalti (penalty-kick) 11

metrdan beriladigan jarima zarbasiga nisbatan ishlatilishi mumkin.

Maydonning turli nuqtalaridan beriladigan zarbalar turlari

Maydonning u yoki bu nuqtasidan ijro etiladigan zarba erkin yoki jarima zarbasi bo'lishi mumkin.

Erkin yoxud jarima zarbasi ijro etilayotganda to'p harakatsiz holda bo'lishi shart. Zarba ijro etuvchi futbolchi to'p boshqa bir futbolchining oyog'iga tekkandan so'nggina to'pni tepishi mumkin bo'ladi.

167 - rasm

Jarima zarbasi

Agar jarima zarbasi ijro etilganidan so'ng to'p futbolchilardan hech biriga tegmasdan raqib darvozasi to'riga borib tushsa, "darvoza ishg'ol etilgan", deb hisoblanadi.

Agar jarima zarbasidan so'ng to'p futbolchilardan hech kimga tegmay, o'z darvozasiga borib tushsa, raqib komanda foydasiga burchak to'pi belgilanadi. (AVTOGOL hisoblanmaydi!)

ERKIN ZARBA

Majburiy ishora

Erkin zarba berilishi oldidan hakam qo'lini boshi uzra ko'tarib, zarba berilgach, to'p o'yinchilardan biriga tekkuncha, yoki maydonni tark etguncha qo'lini tushirmaydi.

To'p darvozaga borib tushdi

Erkin zarba yo'llangandan keyin faqatgina to'p o'yinchilardan biriga tegib, darvozaga borib tushgan holdagina gol inobatga olinishi kerak.

Agar erkin zarbadan so'ng, to'p hech kimga tegmasdan raqib darvozasi to'riga borib tushsa, gol hisoblanmaydi va to'p darvoza maydonchasidan o'yinga kiritilishi kerak.

Agar erkin zarba ijro etilgandan so'ng to'p hech bir o'yinchiga tegmasdan, o'z darvozasi to'riga borib tushsa, raqib komanda foydasiga burchak to'pi beligilanadi.

Maydonning turli nuqtalaridan zarba ijro etish

Jarima maydoni ichidan jarima yoki erkin zarba ijro etish

Erkin yoki jarima zarbasi ijro etilayotganda himoyalana-yotgan jamoa o'yinchilari:

to'pdan kamida 9,15 m masofada turishadi;

to'p o'yinga kiritilgunga qadar, raqib jamoa o'yinchilari jarima maydoni tashqarisida turishi kerak;

To'pga oyoq bilan zarba berilgach, hech bir o'yinchiga tegmasdan jarima maydonini tark etgan lahzadan boshlab, to'p o'yinga kiritilgan deb hisoblanadi;

darvoza maydonchasi ichida qayd etilgan qoida buzilishi uchun belgilangan erkin yoki jarima zarbasi bu maydonchani istalgan nuqtasidan amalga oshiriladi.

Hujum qilayotgan jamoa tomonidan erkin zarba ijro etilganda:

raqib jamoa o'yinchilarining barchasi to'p o'yinga kiritilgunga qadar, to'pdan kamida 9,15 m masofda turishi kerak, bunda ular o'z jamoasi darvozasi ustunlari orasida — darvoza chiziqlari ustida turishiga ham ruxsat etiladi;

to'pga oyoq tegib joyidan siljishi bilan, to'p o'yinga kiritilgan deb hisoblanadi;

Darvoza maydonchasi ichida qayd etilgan qoida buzilishi uchun belgilangan erkin zarba, darvoza maydonchasini belgilab beruvchi, darvoza chizig'iga parallel chiziq ustidan, qoida buzilgan joyga maksimal yaqin nuqtadan ijro etilishi kerak.

Jarima maydoni tashqarisidan erkin yoki jarima zarbasi ijro etish

raqib jamoaning barcha o'yinchilari to'p o'yinga kiritilgunga qadar, undan kamida 9,15 m masofda turishadi;

to'pga oyoq tegib joyidan siljirilishi bilan, o'yinga kiritilgan hisoblanadi;

erkin yoki jarima zarbasi qoida buzilgan nuqtadan ijro etiladi.

Qoida buzilishi, jazolar

Agar erkin yoki jarima zarbasi ijro etilishidan avval raqib jamoa o'yinchilaridan biri to'pgacha belgilangan masofadan yaqinroq joylashgan bo'lsa:

zarba qayta ijro etiladi.

Agar himoyalana-yotgan jamoa o'yinchisi o'z jarima maydonchasi ichidan erkin yoki jarima zarbasi ijro etganda to'p o'yinga kirmasa:

zarba qayta ijro etiladi.

Maydondagi o'yinchi tomonidan erkin yoki jarima zarbasi ijro etilishi

To'p o'yinga kiritilgach, erkin yoki jarima zarbasini ijro etgan o'yinchi to'p boshqa o'yinchiga etib bormasdan yana to'pga tegsa (faqat qo'li bilan emas):

raqib jamoa foydasiga qoida buzilgan joydan erkin zarba berishi belgilanadi (to'pga ikki marta tegish).

Agar to'p o'yinga kiritilgandan so'ng erkin yoki jarima zarbasini ijro etgan o'yinchi to'p o'yinchilardan biriga borib tegmasdan avval to'pni qo'li bilan qasddan ushlasa:

Qoida buzilgan joydan raqib jamoa foydasiga jarima zarbasi belgilanadi;

Agar qoida buzilishi zarbani ijro etgan o'yinchi jarima maydoni ichida yuz bergan bo'lsa, 11- metrlik jarima to'pi belgilanadi.

Darvozabon tomonidan ijro etilgan erkin yoki jarima zarbasi

Agar to'p o'yinga kiritilgandan so'ng erkin yoki jarima zarbasini amalga oshirib bergan darvozabon to'p o'yinchilardan biriga borib tegmasdan o'zi ikkinchi bor to'pga tegsa (qo'li bilan emas):

raqib jamoa foydasiga qoida buzilgan joydan erkin zarba belgilanadi (to'pga ikki marta tegish).

Agar to'p o'yinga kiritilgandan so'ng erkin yoki jarima zarbasini ijro etgan darvozabon to'p o'yinchilardan biriga borib tushmasdan avval to'pni qo'li bilan qasddan ushlasa:

agar qoida buzilishi jarima maydoni tashqarisida yuz bersa, qoida buzilgan joydan raqib jamoa foydasiga jarima to'pi belgilanadi;

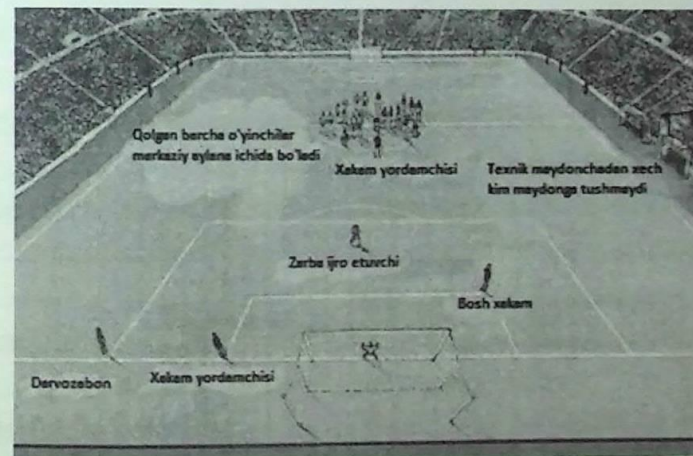
agar qoida buzilishi darvozabon jarima maydoni ichida yuz bergan bo'lsa, qoida buzilgan joydan raqib jamoa foydasiga erkin jarima to'pi belgilanadi.

14-QOIDA: 11-metrlik jarima to'pi

O'z jarima maydonchasi ichida 10 xil qoida buzilish holatlaridan biriga yo'l qo'ygan o'yinchi jamoasi, qoida buzgan jamoa darvozasi tomon 11-metrlik jarima to'pi bilan jazolanadi. Bunda to'p o'yin holatida bo'lishi kerak.

To'p bevosita 11-metrlik jarima to'pidan kiritilsa, gol xisoblanadi.

Taym yoki qo'shimcha vaqt so'nggida 11-metrlik jarima to'pi belgilansa, uchrashuvga ushbu jarima to'pi amalga oshirilishi uchun qo'shimcha vaqt qo'shilishi kerak.

168-rasm

To'pning o'rnatilishi va o'yinchilarning joylashishi

To'p:

11-metrlik nuqtaga o'rnatiladi.

11-metrlik jarima to'pini amalga oshiruvchi o'yinchi: sezilarli darajada aniqlangan bo'lishi va ajralib turishi kerak.

Himoyalalanayotgan jamoa darvozaboni:

zarba berilgunga qadar darvoza to'sinlari orasidagi chiziq ustida zarba beradigan raqibiga yuzma-yuz holatda turishi kerak.

Jarima to'pini amalga oshiruvchi va himoyalalanayotgan jamoa darvozabonidan tashqari qolgan barcha o'yinchilar:

maydonda; himoyalalanayotgan jamoa jarima maydonchasi tashqarisida;

11-metrlik jarima nuqtasi orqasida;

11-metrlik jarima nuqtasidan 9,15 metrdan kam bo'lmagan masofada joylashishlari kerak.

Hakam

barcha o'yinchilar 14-Qoidada ko'rsatilgan tartibda joylashmagunga qadar 11-metrlik jarima to'pini amalga oshirish uchun xushtak chalinmasligi kerak.

11-metrlik jarima to'pi amalga oshirilishi yakunlanganligi to'g'risida qaror qabul qilishi kerak.

Jarima to'pini amalga oshirish tartibi va yo'l-yo'riqlari:

o'yinchi, jarima to'pini amalga oshirishda to'pni faqat oldinga yo'naltirishi kerak;

u zarba bergandan so'ng, to'pga boshqa o'yinchi tegmasdan turib, ikkinchi marta tegishga xaqqi yo'k;

oyoq bilan zarba berilgandan so'ng to'p nuqtadan oldinga qarab siljisa, to'p o'yinga kirgan deb hisoblanadi.

11-metrlik jarima to'pi amalga oshirilgandan so'ng, uchrashuvning asosiy vaqti yoki jarima to'pini amalga oshirish uchun qo'shib berilgan vaqt davomida to'p darvoza to'sinlari orasidagi va darvoza ustuni ostidagi chiziqni to'liq kesib o'tsa, gol xisobga olinadi:

to'p bir yoki bir necha marta darvoza to'sinlari, ustuni yoki darvozabonga tegib darvoza chizig'ini to'liq kesib o'tishi kerak.

Qoida buzarliliklar, jazolar

Agar uchrashuv hakami 11-metrlik jarima to'pi belgilasa va to'p o'yinga kiritilgunga qadar quyidagi vaziyatlardan biri sodir etilganda qabul qilinishi kerak bo'lgan qarorlar quydagicha:

11-metrlik jarima to'pini amalga oshiruvchi o'yinchi o'yin qoidasini buzsa:

Agar hakam jarima to'pi amalga oshirilishi natijasini kutib turadi;

agar to'p darvozaga kiritilsa, zarba qaytadan amalga oshiriladi;

agar to'p darvozaga kiritilmasa, zarba qayta amalga oshirilmaydi.

Himoyalananayotgan jamoa darvozaboni o'yin qoidasini buzsa:

hakam jarima to'pi amalga oshirilishi natijasini kutib turadi;

agar to'p darvozaga kiritilsa, gol xisobga olinadi;

agar to'p darvozaga kiritilmasa, zarba qaytadan amalga oshiriladi.

Zarba beruvchi o'yinchining jamoadoshi jarima maydonchasi ichiga kirib olsa yoki darvoza chizig'iga 11 metrdan yaqinroq yoki 11-metrlik nuqtaga 9,15 metrdan yaqinroq masofaga joylashib olsa:

hakam jarima to'pi tepilishiga ruxsat beradi;

agar to'p darvozaga kiritilsa, zarba qaytadan amalga oshiriladi;

agar to'p darvozaga kiritilmasa, zarba qayta amalga oshirilmaydi.

agar to'p darvozabon, darvoza ustuni yoki to'sinlariga tegib maydonga qaytsa va ushbu o'yinchi to'pga tegsa, hakam o'yinni to'xtatadi va himoyalananayotgan jamoa foydasiga erkin zarba belgilaydi.

Ximoyalananayotgan jamoa darvozaboni jamoadoshi jarima maydonchasi ichiga kirib olsa yoki darvoza chizig'iga 11 metrdan yaqinroq yoki 11-metrlik nuqtaga 9,15 metrdan yaqinroq masofaga joylashib olsa:

hakam jarima to'pi tepilishiga ruxsat beradi;

agar to'p darvozaga kiritilsa, gol xisobga olinadi;

agar to'p darvozaga kiritilmasa, zarba qaytadan amalga oshiriladi.

11-metrlik jarima nuqtasidan 9,15 metrdan kam bo'lmagan masofada joylashishlari kerak.

Hakam

barcha o'yinchilar 14-Qoidada ko'rsatilgan tartibda joylashmagunga qadar 11-metrlik jarima to'pini amalga oshirish uchun xushtak chalinmasligi kerak.

11-metrlik jarima to'pi amalga oshirilishi yakunlanganligi to'g'risida qaror qabul qilishi kerak.

Jarima to'pini amalga oshirish tartibi va yo'l-yo'riqlari:

o'yinchi, jarima to'pini amalga oshirishda to'pni faqat oldinga yo'naltirishi kerak;

u zarba bergandan so'ng, to'pga boshqa o'yinchi tegmasdan turib, ikkinchi marta tegishga xaqqi yo'k;

oyoq bilan zarba berilgandan so'ng to'p nuqtadan oldinga qarab siljisa, to'p o'yinga kirgan deb hisoblanadi.

11-metrlik jarima to'pi amalga oshirilgandan so'ng, uchrashuvning asosiy vaqti yoki jarima to'pini amalga oshirish uchun qo'shib berilgan vaqt davomida to'p darvoza to'sinlari orasidagi va darvoza ustuni ostidagi chiziqni to'liq kesib o'tsa, gol xisobga olinadi:

to'p bir yoki bir necha marta darvoza to'sinlari, ustuni yoki darvozabonga tegib darvoza chizig'ini to'liq kesib o'tishi kerak.

Qoida buzarliklar, jazolar

Agar uchrashuv hakami 11-metrlik jarima to'pi belgilasa va to'p o'yinga kiritilgunga qadar quyidagi vaziyatlardan biri sodir etilganda qabul qilinishi kerak bo'lgan qarorlar quydagicha:

11-metrlik jarima to'pini amalga oshiruvchi o'yinchi o'yin qoidasini buzsa:

Agar hakam jarima to'pi amalga oshirilishi natijasini kutib turadi;

agar to'p darvozaga kiritilsa, zarba qaytadan amalga oshiriladi;

agar to'p darvozaga kiritilmasa, zarba qayta amalga oshirilmaydi.

Himoyalananayotgan jamoa darvozaboni o'yin qoidasini buzsa:

hakam jarima to'pi amalga oshirilishi natijasini kutib turadi;

agar to'p darvozaga kiritilsa, gol xisobga olinadi;

agar to'p darvozaga kiritilmasa, zarba qaytadan amalga oshiriladi.

Zarba beruvchi o'yinchining jamoadoshi jarima maydonchasi ichiga kirib olsa yoki darvoza chizig'iga 11 metrdan yaqinroq yoki 11-metrlik nuqtaga 9,15 metrdan yaqinroq masofaga joylashib olsa:

hakam jarima to'pi tepilishiga ruxsat beradi;

agar to'p darvozaga kiritilsa, zarba qaytadan amalga oshiriladi;

agar to'p darvozaga kiritilmasa, zarba qayta amalga oshirilmaydi.

agar to'p darvozabon, darvoza ustuni yoki to'sinlariga tegib maydonga qaytsa va ushbu o'yinchi to'pga tegsa, hakam o'yinni to'xtatadi va himoyalananayotgan jamoa foydasiga erkin zarba belgilaydi.

Ximoyalananayotgan jamoa darvozaboni jamoadoshi jarima maydonchasi ichiga kirib olsa yoki darvoza chizig'iga 11 metrdan yaqinroq yoki 11-metrlik nuqtaga 9,15 metrdan yaqinroq masofaga joylashib olsa:

hakam jarima to'pi tepilishiga ruxsat beradi;

agar to'p darvozaga kiritilsa, gol xisobga olinadi;

agar to'p darvozaga kiritilmasa, zarba qaytadan amalga oshiriladi.

Ikkala jamoa o'yinchilari ham bir vaqtda o'yin qoidasini buzsa:

zarba qaytadan amalga oshiriladi.

Agar, 11-metrlik jarima to'pi amalga oshirilgandan so'ng:

Jarima to'pini amalga oshirgan o'yinchi to'pga boshqa o'yinchi teginmasdan turib, ikkinchi marta tegsa (faqat qo'li bilan emas):

o'yin qoidasi buzilgan joydan himoyalalanayotgan jamoa foydasiga erkin zarba belgilanishi kerak(to'pga ikkinchi bor teginani sabali).

Jarima to'pini amalga oshirgan o'yinchi to'pga boshqa o'yinchi teginmasdan turib, atayin to'pni qo'li bilan o'ynasa:

o'yin qoidasi buzilgan joydan himoyalalanayotgan jamoa foydasiga jarima to'pi belgilanishi kerak.

11-metrlik jarima to'pi amalga oshirilib, darvoza tomon yunaltirilgan to'p begona shaxsga tegsa:

zarba qaytadan amalga oshiriladi.

11-metrlik jarima to'pi amalga oshirilgandan so'ng, to'p darvozabon, darvoza ustuni yoki to'sinlariga tegib maydonga qaytib begona shaxsga tegsa:

hakam o'yinni to'xtatishi kerak;

to'p maydonning begona shaxsga tekkan joyidan «baxsli to'p» orqali o'yin davom ettiriladi.

Izox: 1891 yili birinchi marta 11 metrlik penalti belgilandi.

Asoschisi Irlandiyalik mutaxassis Jon Mak Penalti.

15-QOIDA: To'pni yon chiziqdan o'yinga kiritish

To'pni yon chiziqdan o'yinga kiritish o'yinni davom ettirish usullaridan biri hisoblanadi.

Yon chiziqdan o'yinga kiritilgan to'p bevosita hech kimga tegmay darvoza chizig'ini kesib o'tsa, gol xisobga olinmaydi.

To'pni yon chiziqdan o'yinga kiritish:

to'p yon chiziqni yerda yoki havoda to'liq kesib o'tgandan so'ng amalga oshiriladi;

to'p aynan yon chiziqni kesib o'tgan joyidan o'yinga kiritish amalga oshiriladi;

yon chiziqni kesib o'tishdan oldin oxirgi marta to'pga tegingan jamoa o'yinchisining raqiblaridan biri tomonidan amalga oshiriladi.

To'pni yon chiziqdan o'yinga kiritish tartibi va yo'l-yo'riqlari

O'yinchi to'pni yon chiziqdan maydonga tashab berayotgan paytda quyidagi talablarni bajarishi kerak:

maydonga yuzi bilan turishi kerak; ikkala oyog'i tovonlarini shunday holatda joylashtirishi kerakki, ularning xech bulmasa bir qismi yon chiziqning ustida, yoki maydonning tashqarisida turishi lozim;

166-rasim

to'pni ikkala qo'li bilan o'yinga kiritishi kerak;
to'pni boshidan oshirib sezilarli harakat bilan o'yinga kiritish kerak.

To'pni yon chiziqdan o'yinga kiritgan o'yinchi to'pga boshqa o'yinchi tegmasdan turib ikkinchi marta to'pga tegishga xaqqi yo'q.

To'p maydon ichiga kirishi bilan o'yin holatida deb xisoblanadi, ya'ni o'yin davom ettiriladi.

Qoida buzarliklar, jazolar

Agar o'yinchi to'pni yon chiziqdan o'yinga kiritgandan so'ng, to'pga boshqa o'yinchi tegmasdan turib ikkinchi marta to'pga tegsa (faqat qo'li bilan emas):

o'yin qoidasi buzilgan joydan raqib jamoa foydasiga erkin zarba belgilanishi kerak.

Agar o'yinchi to'pni yon chiziqdan o'yinga kiritgandan so'ng, to'pga boshqa o'yinchi tegmasdan turib ikkinchi marta to'pni atayin qo'li bilan o'ynasa:

o'yin Qoidasi buzilgan joydan raqib jamoa foydasiga jarima to'pi belgilanishi kerak;

agar o'yinchi o'z jarima maydonchasida to'pni qo'li bilan o'ynagan bo'lsa, 11-metrlik jarima to'pi belgilanishi kerak.

Darvozabon tomonidan to'pni yon chiziqdan tashlab berishda.

Agar darvozabon to'pni yon chiziqdan o'yinga kiritgandan so'ng, to'pga boshqa o'yinchi tegmasdan turib ikkinchi marta to'pga tegsa (faqat qo'li bilan emas):

o'yin Qoidasi buzilgan joydan raqib jamoa foydasiga erkin zarba belgilanishi kerak.

Agar darvozabon to'pni yon chiziqdan o'yinga kiritgandan so'ng, to'pga boshqa o'yinchi tegmasdan turib ikkinchi marta to'pni atayin qo'li bilan o'ynasa:

agar bu qoidabuzarlik o'z jarima maydonchasining tashqarisida yoki raqib jamoa jarima maydonchasida sodir etilgan bo'lsa, o'sha nuqtadan raqib jamoa foydasiga jarima to'pi belgilanadi;

agar bu qoidabuzarlik o'z jarima maydonchasida sodir etilgan bo'lsa o'sha nuqtadan raqib jamoa foydasiga erkin zarba belgilanadi.

Agar yon chiziqdan to'pni o'yinga kiritayotgan o'yinchiga raqib o'yinchisi noxaqlik bilan, qoidaga xilof ravishda to'pni o'yinga kritishda xalaqit qilsa:

bu qoidabuzarlik sport qoidalariga xilof ravishda harakat kilish deb topilib, qoida buzgan o'yinchi sariq kartochka ko'rsatish bilan ogoxlantirilishi kerak.

15 – Qoida shartlarini qolgan istalgan buzilish holatlarida: yon chiziqdan to'pni o'yinga kiritish xuquqi raqib jamoaga beriladi.

Izox: 1873 yili AUT to'pni qo'lda o'yinga kiritish belgilangan.

16-QOIDA: To'pni darvoza yonidan erkin zarba bilan o'yinga kiritish.

To'pni darvoza yonidan erkin zarba bilan o'yinga kiritish o'yinni davom ettirish usullaridan biri xisoblanadi. Bevosita to'pni darvoza yonidan erkin zarba bilan o'yinga kiritish orqali darvozaga kiritilgan to'p xisobga olinadi, faqat to'p raqib jamoa darvozasiga kiritilsa (o'z darvozasiga urilgan to'p xisobga olinmaydi).

Quyidagi holatlarda o'yin to'pni darvoza yonidan erkin zarba tepish bilan davom ettiriladi:

170-rasm

To'p oxirgi marta hujum uyushtirayotgan jamoa o'yinchisiga tekkan holda, erda yoki xavoda chiziqni to'liq kesib o'tgan bo'lsa, bunda 10 - Qoida shartlariga muvofiq to'p darvozaga kiritilmagan bo'lishi muhim.

Amalga oshirish tartibi

zarba darvoza maydonchasining xoxlagan nuqtasiga urnatilib, himoyalalanayotgan jamoaning istalgan o'yinchisi tomonidan amalga oshirilishi kerak;

raqib jamoaning barcha o'yinchilari jarima maydonchasining tashqarisida joylashishlari va to'p o'yinga kiritilmagunga qadar jarima maydonchasiga kirmasliklari zarur;

zarbani amalga oshirgan o'yinchi to'pga boshqa o'yinchi teginmasdan turib ikkinchi marta to'pga tegishga umumman haqqi yo'q;

zarbadan so'ng to'p hech qaysi o'yinchiga tegmagan holda joyidan yurgan xaxoti to'p o'yinga kiritilgan deb xisoblanadi.

Qoida buzarlilar va jazolar

Zarbadan so'ng to'p xech kimga tegmagan holda jarima maydonchasini tark etmasa:

zarba qaytadan amalga oshiriladi.

Maydondagi o'yinchi tomonidan darvoza yonidan erkin zarba bilan to'pni o'yinga kiritishda:

Agar o'yinchi darvoza yonidan to'pni erkin zarba bilan o'yinga kiritgandan so'ng, to'pga boshqa o'yinchi tegmasdan turib ikkinchi marta to'pga tegsa unda(faqat qo'li bilan emas):

Qoida buzilganda, ya'ni o'yinchi ikkinchi marta to'pga tegingan nuqtadan raqib jamoa foydasiga erkin zarba belgilanishi kerak.

Agar o'yinchi darvoza yonidan to'pni erkin zarba bilan o'yinga kiritgandan keyin, to'pga boshqa o'yinchi tegmasdan turib ikkinchi marta to'pni atayin qo'li bilan o'ynashi;

Qoida buzilganda, ya'ni o'yinchi ikkinchi marta to'pga tegingan nuqtadan raqib jamoa foydasiga jarima to'pi belgilanishi kerak;

agar o'yin Qoidasi o'z jarima maydonchasi ichida sodir etgan bo'lsa, raqib jamoa foydasiga 11-metrlik jarima to'pi belgilanishi kerak.

Darvozabon tomonidan darvoza yonidan erkin zarba bilan to'pni o'yinga kiritish bunda.

Agarda darvozabon darvoza yonidan to'pni erkin zarba bilan o'yinga kiritgandan so'ng, to'pga boshqa o'yinchi tegmasdan turib ikkinchi marta to'pga tegsa(faqat qo'li bilan emas):

Qoida buzilgan, ya'ni darvozabon ikkinchi marta to'pga tegingan nuqtadan raqib jamoa foydasiga erkin zarba belgilanishi zarur.

Agarda darvozabon darvoza yonidan to'pni erkin zarba bilan o'yinga kiritgandan so'ng, to'pga boshqa o'yinchi tegmasdan turib ikkinchi marta to'pni atayin qo'li bilan o'ynasa:

agar o'yin Qoidasi o'z jarima maydonchasi tashkarisida sodir etilgan bo'lsa, o'sha nuqtadan raqib jamoa foydasiga jarima to'pi belgilanadi;

agar o'yin Qoidasi o'z jarima maydonchasi ichida sodir etilgan bo'lsa, o'sha nuqtadan raqib jamoa foydasiga erkin zarba belgilanadi.

16-Qoida shartlarining qolgan istalgan buzilish holatlarida:

to'pni darvoza yonidan erkin zarba bilan o'yinga kiritish kaytadan amalga oshiriladi.

17-QOIDA: Burchak to'pi

To'pni burchakdan o'yinga kiritish o'yinni davom ettirish usullaridan biri xisoblanadi.

Burchak to'pidan kiritilgan gol albatta hisobga olinadi, agar bu raqib darvozasiga kiritilsa.

Burchak to'plari quyidagi hollarda belgilanadi:

To'p darvoza chizig'idan erda yoki havoda to'liq kesib o'tgan bo'lsa va bu to'pga so'nggi bo'lib himoyalananayotgan futbolchi tekkan bo'lsa. Bundan oldin 10-qoidaga ko'ra to'p darvozaga kirmagan bo'lsa.

Burchak to'pini amalga oshirish tartibi:

To'p burchak sektori ichiga bayroqli ustunning atrofida joylashtiriladi. Hamda darvoza chizig'iga yaqinroq nuqtaga qo'yiladi;

Zarba berayotgan paytda bayroqli ustunga tegish ta'qiqlanadi;

To'p o'yinga kiritulguncha, raqib jamoa futbolchisi to'pdan 9,15 metrdan yaqin bo'lmagan masofada turishi lozim;

Burchak to'pi hujum qilayotgan jamoa a'zosi tomonidan oyoq bilan o'yinga kiritiladi;

To'p oyoq bilan joyidan siljishi bilan o'yinga kiritilgan deb hisoblanadi;

Burchak to'pini kiritayotgan o'yinchi birinchi bor to'pga tegishgandan so'ng kema-ket ikkinchi bor tegina olmaydi, ya'ni to'pga ikkinchi marta uning jamoadoshi kelib teginadi.

Qoidabuzarlik, jazolar

Burchak to'pi maydonda harakat qilayotgan o'yinchi tomonidan kiritiladi

Agar burchak to'pini o'yinga kirituvchi futbolchi to'pga ikkinchi bor teginib(lekin qo'l bilan emas, unda boshqacha jazo qo'llanadi) ketsa, unda:

Qoida (to'pga ketma-ket ikkinchi bor teginish) buzilgan nuqtadan hakam tomonidan qarama-qarshi jamoa foydasiga erkin zarba belgilanadi;*

Agar burchak to'pini o'yinga kirituvchi futbolchi to'pga ikkinchi bor atayin qo'li bilan o'ynasa, unda:

Hakam tomonidan qoida buzilgan nuqtadan qarama-qarshi jamoa foydasiga jarima to'pi belgilanadi;

Agar himoyachi o'z jarima maydoni ichida qo'l bilan o'ynasa, hakam tomonidan 11-metrlik jarima to'pi belgilanadi.

Burchak to'pining darvozabon tomonidan kiritilishi

Agar burchak to'pini o'yinga kirituvchi darvozabon to'pga ikkinchi bor teginib(lekin qo'l bilan emas, unda boshqacha jazo qo'llanadi) ketsa, unda:

Hakam tomonidan qoida (to'pga ketma-ket ikkinchi bor teginish) buzilgan nuqtadan qarama-qarshi jamoa foydasiga erkin zarba belgilanadi;

Agar burchak to'pini o'yinga kirituvchi darvozabon to'pga ikkinchi bor qo'li bilan atayin teginib ketsa, unda:

Darvozabonning o'z jarima maydoni tashqarisida bo'lsa, hakam tomonidan qoida buzilgan nuqtadan qarama-qarshi jamoa foydasiga jarima to'pi belgilanadi;

Darvozabonning o'z jarima maydoni ichida bo'lsa, hakam tomonidan qoida buzilgan nuqtadan qarama-qarshi jamoa foydasiga erkin zarba belgilanadi.

Burchak to'plarini kiritish vaqtida qolgan barcha 17- qoida buzilish xolatlarida:

Burchak to'pi qaytadan kiritiladi.

Izox: 1873 yili to'p himoyadagi o'yinchiga tegib, sirt chiziqdan maydon tashqarisiga chiqib ketganda burchakdan to'p tepish qoidasi kiritildi.

2.1.1. VAR va gollarni texnologiyalar yordamida aniqlash tizimi haqida

So'nggi yillardagi o'zgarishlar ko'plab tamoyillarni kengaytirdi 2016/17 yilgi Qoidalar nashrida e'lon qilingan va "Xaqqoniy o'yin" strategiyasida ta'kidlanganlar, barcha darajalarda o'yin jozibadorligini oshirishga harakat qilgan.

2018 yil mart oyida (АГМ ИФАБ) (VAR) – hakamlar uchun video yordam tizimidan foydalanishni ma'qulladi. VARning joriy etilishi professional futbolda bir asr davomida yuz bergan eng katta inqilob bo'ldi. Harakatlar va hissiyotlar o'yin oqimining uzluksizligini buzmasdan qaror qabul qilishda texnologiya yordam bera oladimi yoki yo'qligini tushunish uchun taxminay qadamlar qo'yilishidan oldin ko'p yillar davomida qizg'in bahsmunozaralar qilinganligini hisobga olsak, bu juda tez "inqilob" edi. Birinchi VAR ishlatilgan o'yin 2016 yil 12 avgustda AQShning Nyu-Jersi shtatida bo'lib o'tgan va xususan, 23 oy o'tgach, VAR Moskvada bo'lib o'tgan FIFA Jahon kubog'i-2018 finalida ishlatilgan. VAR hech qachon barcha nizolarni hal qilmaydi, chunki ko'plab qarorlar sub'ektivdir, ammo uni dunyoning yetakchi futbol davlatlarining aksariyati tomonidan qabul qilinishi futbolning VARGa ko'proq adolatli bo'lishiga va o'yinchilarning xatti-harakatlarini yaxshilashiga ishonishini namoyish etadi.

Gollarni aniqlash texnologiyasi (Goal line technology (GLT))

Sudyaning qarorini qo'llab-quvvatlash uchun GLT yordamida gol urilganligini aniqlash mumkin.

GLT ishlatilgan joyda, GLT uchun FIFA sifat dasturi tomonidan belgilangan xususiyatlariga va o'yin qoidalariga muvofiq, darvoza shaklini har xil modifikatsiyalashga ruxsat berilishi mumkin. GLT dan foydalanish musobaqa qoidalari bilan belgilanishi kerak.

GLT tamoyillari

GLT faqat darvoza chizig'ida, faqat gol urilgan yoki urilmaganligini aniqlash uchun ishlatiladi. Gol urilganligi haqidagi signal darhol va bir soniya ichida avtomatik ravishda faqat o'yin rasmiylari tomonidan tasdiqlanishi kerak (hakamning soati orqali tebranish va vizual signal yordamida).

GLT talablari va texnik xususiyatlari

Agar GLT musobaqada ishlatilsa, tashkilotchilari tizimni quyidagi standartlardan biriga muvofiq sertifikatlanganligini ta'minlashi shart:

- FIFA Quality PRO
- FIFA Quality
- IMS-INTERNATIONALMATCHSTANDARD

Mustaqil tekshiruv organi taqdim etilgan turli xil texnologik tizimlarning aniqligi va funkcionalligini test uchun Qo'llanmasiga muvofiqililigini tasdiqlashi kerak. GLT uchun FIFAning sifatli dasturlari. Agar texnologiya test uchun Qo'llanmasi bo'yicha ko'rsatmalarga muvofiq ishlamasa, hakam GLT tizimidan foydalanmasligi va tegishli organlarga hisobot berishi kerak. GLT tizimidan foydalaniladigan joyda, hakam belgilangan tartibda o'yin boshlanishidan oldin Test uchun qo'llanmada o'rnatilgan tartibda uning ishlashini tekshirishi kerak.

Tijorat reklamasi.

Haqiqiy yoki virtual har qanday tijorat reklamalarini maydonda, yerda zonada, darvoza to'rlari bilan chegaralangan joyda, texnik maydonda, hakamning video tomosha qilish zonasida (RRA-PPA) yoki chiziqlardan 1 m masofada joylashgan, maydon bilan chegaradosh chiziqlarda, jamoalarning maydonga kirgan paytidan boshlab va jamoalar birinchi taym tugaganidan keyin maydonga qaytganidan boshlagan vaqitda, o'yin oxirigacha, reklamalarni joylashtirishga ruxsat berish mumkin

emas. Darvozalarda, to'rlarda, bayroq ustunlarida hamda ularning bayroqlarida reklama uzatilishiga yo'l qo'yish mumkin emas; va ularga qo'shimcha uskunalar (kameralar, mikrofonlar va boshqalar)ga biriktirilishi man etiladi.

Bundan tashqari, vertikal reklama kamida quyidagicha uzoqlikda bo'lishi kerak:

- Yon chiziqlardan 1 m (1 yard)

- Darvoza chizig'idan darvoza to'rining chuqurligi bir xil masofada

- Darvoza to'ridan 1 m (1 yard)

Logotiplar va emblemalar

FIFA, konfederatsiyalar, milliy futbol assotsiatsiyalari, musobaqalar, klublar va boshqa tashkilotlarning vakillik logotiplari yoki emblemalarini ijrosi - uchrashuv paytida maydonda, darvoza to'rlari va ularni o'rab turgan maydonlarda, darvoza ustunlari va bayroq ustunlarida, taqiqlangan. Ular bayroq ustunlariga biriktirilgan bayroqlarda ruxsat etiladi.

Hakamning videoyordamchilari (Video Assistant Referees (VARs) - VAR)

VAP ishlatilgan uchrashuvlarda video operatsiya xonasi va kamida bitta hakam videoni ko'rish maydoni jihozlangan bo'lishi kerak.

Video operatsiya xonasi (Video Operation Room (VOR) - VOR) Video operatsiya xonasi - bu videoyordamchi hakam ishlaydigan joy (VAR), video yordamchi hakam yordamchisi (assistant VAR (AVAR) - va videoni takrorlash operatori (replayoperator (RO)-PO). U stadiona, stadion yaqinida, yoki uzoqroq joyda joylashtirish mumkin. Uchrashuv paytida faqat vakolatli shaxslar operatsiya xonasiga kirishlari yoki VAR, AVAP va RO bilan suhbatlashishlari mumkin.

Videoperatsiya xonasiga o'yinchi, zaxira o'yinchisi, almash-tirilgan o'yinchi, yoki jamoaning rasmiy vakili kirsar, chetlatish bilan jazolanadi.

Sudyaning videoni ko'rish maydoni (Referee Review Area (RRA))

VAP ishlatilgan uchrashuvlarda hakam "maydonda videoni ko'rishni" («on-field review» (OFR) bajaradigan kamida bitta PPA bo'lishi kerak.

PPA quyidagicha bo'lishi kerak:

- maydon tashqarisida ko'rinadigan joyda
- aniq belgilangan

PPA ga o'yinchi, zaxira o'yinchisi, almashtirilgan o'yinchi yoki jamoaning rasmiy vakili kirsar, ogohlantirish bilan jazolanadi.

2.2.1. Musobaqalarni tashkil etish va o'tkazish.

Musobaqa turlari

Oldiga qo'yilgan vazifalarga qarab musobaqalar quyidagi turlarga bo'linadi:

- **asosiy**

- **yordamchi**

Yagona sport tasnifi talablariga muvofiq tashkil etiladigan va natijalariga ko'ra sport tasnifi belgilanadigan yani g'olib yoki chempion degan nom beriladigan musobaqalar, asosiy musobaqalarga kirishi kerak.

Musobaqalarning asosiy turi - taqvim musobaqalar hisoblanadi, ular sport tadbirlarining yagona taqvim rejasi nazarda tuziladi va tasdiqlangan nizomga muvofiq ravishda o'tkazilishi kerak.

Quyidagilar musobaqalarning asosiy turlariga kiradi:

- birinchilik yoki chempionatlar;

- kubok musobaqalari;
- saralash musobaqalari.

Birinchilik yoki chempionatlar – eng mas’uliyatli musobaqalar hisoblanadi, ularning natijalari bo’yicha g’olib jamoaga chempionlik nomi berilishi kerak. Musobaqalarni tashkil etishning bu turi jamoalar kuchini oqilona baholashga, olib borilayotgan o’quv-mashg’ulot ishining sifatini taqqoslashga imkon yaratiladi.

Kubok musobaqalari -juda ko’p jamoalarni jalb etish va g’olibni nisbatan qisqa muddatlarda aniqlash maqsadida o’tkazilishi kerak. Kubok musobaqalari eng yaxshilarni izchillik bilan olish prinsipi bo’yicha o’tkazilishi mumkin.

Saralash musobaqalari - musobaqalarning keyingi bosqichida qatnashish uchun eng kuchli jamoalarni aniqlash maqsadida o’tkazilishi zarur.

Musobaqalarni yordamchi turi - futbol sport turini ommalashishi va ushbu sport turiga qiziquvchilar sonini ortishiga xizmat qilishi kerak.

Musobaqalarning yordamchi turlariga quyidagilar kiradi:

- nazorat uchrashuvlari;
- o’rtoqlik uchrashuvlari;
- namunali uchrashuvlar;
- qisqartirilgan musobaqalar.

Nazorat uchrashuvlari jamoalarni bo’lajak musobaqalarga tayyorlash va ularning tayyorgarligini tekshirish maqsadida o’tkazilishi kerak.

O’rtoqlik uchrashuvlari o’quv-mashg’ulot maqsadlarida yoki an’anaviy musobaqalar planida o’tkazilishi zarur.

Namunali uchrashuvlar futbolni ommalashtirishga va sport mahoratini ko’rsatishga xizmat qilishda yordam beradi.

Qisqartirilgan musobaqalar bir necha soat mobaynida o’tkaziladi. Ular, odatda, bayram kunlariga va sport mavsumining ochilish yoki yopilish kunlariga rejalashtirilishi kerak.

Bunday musobaqalarni o’tkazishda o’yin vaqti qisqartirilishi kerak. Qisqartirilgan musobaqalarning dasturi faqat o’yin o’tkazishni emas, balki o’yinchilarning texnik yoki jismoniy tayorgarligiga doir musobaqalarni ham o’z ichiga olishi mumkin bo’ladi.

2.2.2. O’yin tizimlari

Amalda o’yinning uchta asosiy tizimi mavjud:

- bir yoki ikki mag’lubiyatdan so’ng chiqib ketiladigan tizim
- davrali tizim
- aralash tizim (davrali xamda chiqib ketish tizimlari birlashmasi)

Bir yoki ikki mag’lubiyatdan so’ng chiqib ketiladigan tizim (olimpiyskiy)

O’yindan chiqib ketish bilan o’ynaladigan musobaqa tizimi bo’lib, odatda, o’yinlar qisqa muddatda o’tkazilishi kerak bo’lganda va musobaqada qatnashuvchi jamoalar soni ko’p bo’lgan taqdirda qo’llanilishi kerak. Respublika va shaxar kubogi o’yinlari odatda shu tizim bo’yicha o’tkaziladi. Mag’lubiyatga uchragan jamoa musobaqadan chiqib ketishi mumkin.

Ushbu tizim bo’yicha o’tkaziladigan o’yinlar bo’yicha tartibini aniqlashda avvalo musobaqada qatnashish uchun talabnoma bergan jamoalar soniga mos setka tuzish zarur, shundan keyin qur’a tashlanishi kerak. Jamoa o’zi tortib olgan raqamga muvofik tuzilgan setkaga yoziladi. Shunday qilib, bir-biri bilan o’ynaydigan jamoalar qur’a tashlash bilan aniqlanishi zarur. Setka jamoalar soniga qarab tuziladi. Agar jamoalar soni 2

sonining darajasiga teng bo'lsa ($2^2=4$; $2^3=8$; xokazo), xamma jamoalar o'yinni birinchi davradan boshlashadi.

Agar musobaqada qatnashuvchi jamoalar soni 2^h ga teng bo'lmasa, u xolda setka ikkinchi davraga kelib 2^h ga teng miqdorda jamoa qoladigan qilib tuzilishi mumkin. Binobarin, jamoalarning bir qismi o'yinlarni ikkinchi davradan, bir qismi esa birinchi davradan boshlashi kerak.

O'yinni birinchi turdan boshlaydigan jamoalar sonini aniqlash uchun quyidagi formuladan foydalaniladi:

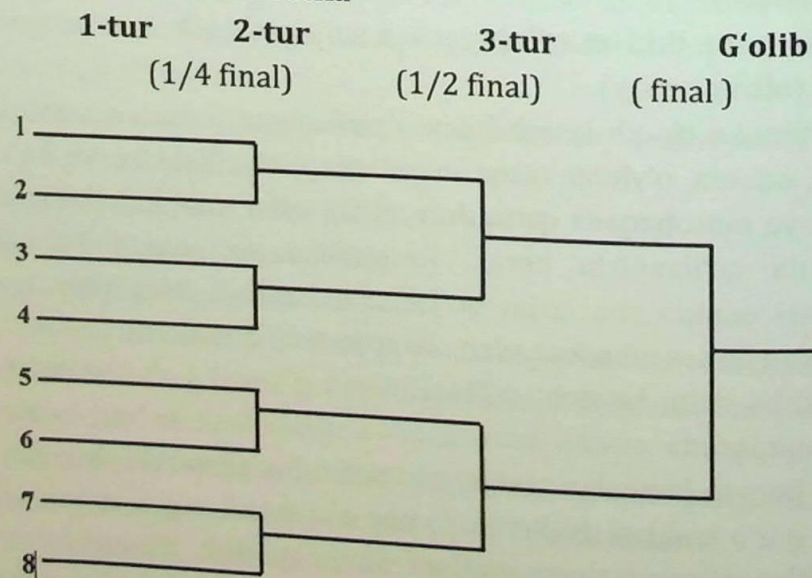
$$K1=(K0-2^h) \cdot 2$$

bunda: $K1$ -musobaqada birinchi turdan boshlab qatnashadigan jamoalar soni;

$K0$ -musobaqada qatnashuvchi jamoalarning umumiy soni;

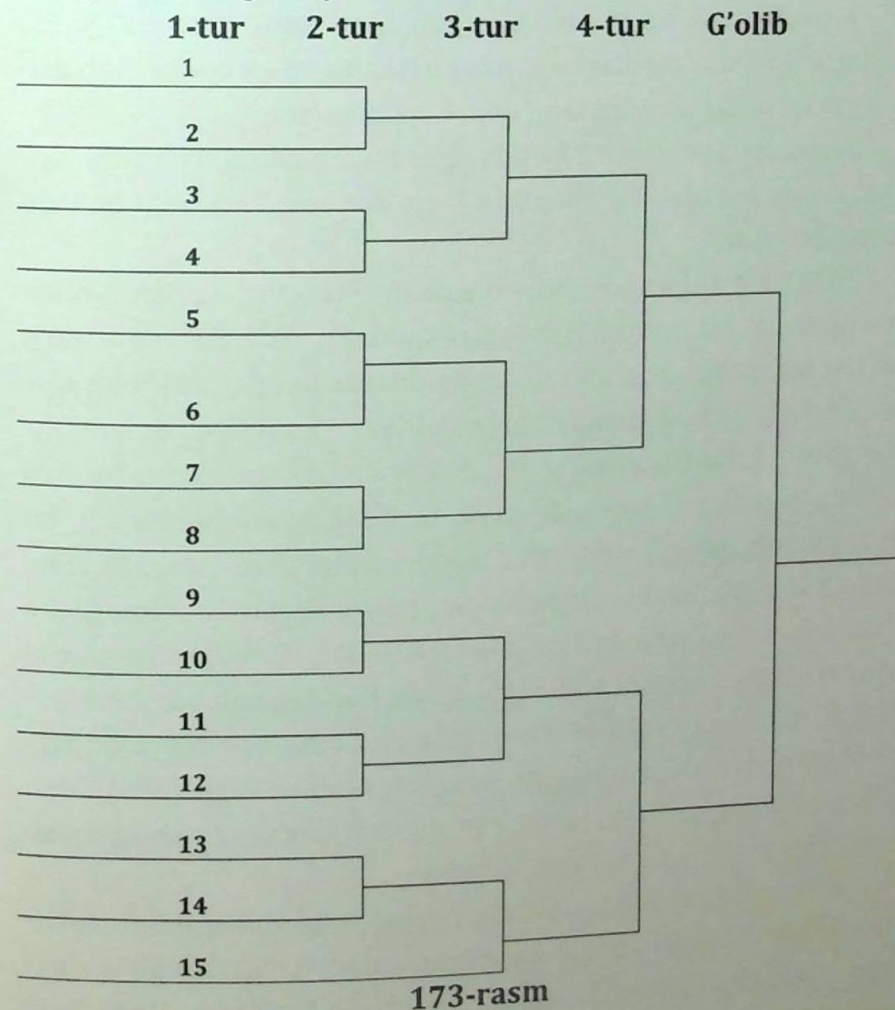
2^h -musobaqada qatnashuvchi jamoalarning umumiy soniga eng yaqin bo'lgan kichik son;

8 jamoa uchun setka

h -musobaqada qatnashuvchi jamoalarning umumiy soniga qarab tanlanadigan daraja ko'rsatkichi (butun son) ($h=2,3,4,5$ va xokazo).

Misol. Musobaqada 15 ta jamoa qatnashishi kerak, shu songa mos bo'lgan o'yinlar setkasini tuzish lozim.

15 soni 2 sonining darajasi emas, shu sababli ikkinchi turga kelib 2^h ga teng sonli jamoalar qolishi uchun ma'lum miqdordagi jamoalar birinchi turda o'ynashi kerak.

Bu miqdordagi jamoalar yuqorida keltirilgan formula bo'yicha aniqlanadi:

$$K1 = (K0 - 2^n) \cdot 2 = (15 - 2^3) \cdot 2 = (15 - 8) \cdot 2 = 7 \cdot 2 = 14$$

$$K1 = 14$$

$$15 - 14 = 1$$

Musobaqada qatnashuvchi jamoalar soni juft bo'lganda o'yinga ikkinchi turdan boshlab kirishadigan jamoalar setkasi-ning yuqori va pastidan teng qilib taqsimlanadi.

Jamoalar soni toq bo'lganda setkaning pastida o'yinga ikkinchi turdan boshlab kirishadigan jamoalar soni bita ko'p bo'lishi lozim bo'ladi.

Mag'lubiyatdan keyin o'yindan chiqib ketish bilan o'ynaladigan tizimning afzalligi shundaki, jamoalar soni ko'p bo'lishiga qaramay, g'olib qisqa muddatda aniqlanishi mumkin: masalan, 19 jamoa uchun atigi besh taqvim kuni talab etiladi.

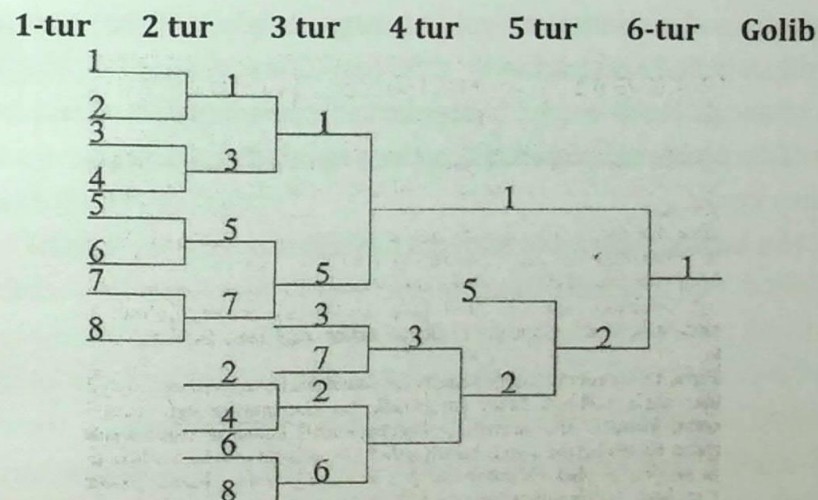
Biroq ushbu tizimning jiddiy kamchiligi shundaki, bir-biri bilan o'ynaydigan jamoalar qur'a tashlash bilan aniqlanadi, bu esa musobaqaga tasodifiylik elementini kiritib qoyadi. Shu tufayli, bir necha kuchli jamoalar musobaqalardan finalgacha chiqib ketishi lozim bo'lib qolishi mumkin. Pirovardida ancha kuchsiz jamoa finalga yo'llanma oladi. Bunday xoll yuz bermasligi uchun, kuchli jamoalarni sun'iy ravishda bo'lib yuboriladi. Ushbu maqsadda qur'aga binoan setkasining turli tomonidan ularga raqam beriladi, keyin esa qolgan jamoalar uchun bo'sh raqamlarga qur'a tashlanishi mumkin.

Jamoalarning keyingi turlarda qaysi jamoa bilan uchrashishlarini bilmasliklari uchun mag'lubiyatdan keyin chiqib ketish bilan o'ynaladigan o'yin tizimining bir oz o'zgartirilgan turi qo'llanilishi muhim: birinchi tur musobaqalaridan keyin qolgan jamoalar o'rtasidan yangidan qur'a tashlanadi va shu yo'sinda

ikkinchi turda bir-biri bilan o'ynaydigan jamoalar aniqlanishi kerak.

Ikki mag'lubiyatdan keyin chiqib ketish bilan o'ynaladigan o'yin sistemasi mag'lubiyatdan keyin chiqib ketish bilan o'ynaladigan o'yin tizimining bir turi hisoblanadi.

Ikki mag'lubiyatdan keyin chiqib ketish bilan o'ynaladigan tizimda qo'llaniladigan setka

174-rasm

Davrali tizim

Musobaqaning davrali tizimida har bir jamoa, agar musobaqa bir davrali o'tkazilishi bunda, bir-biri bilan bir marta, agar musobaqa ikki davrali o'tkazilsa, bunda ikki marta uchrashishi kerak bo'ladi. Uning bunday tizim yoki adolatli musobaqalashuvchilar kuchlari nisbatini ancha oqilona belgilashga va kuchli jamoani aniqlashga imkon berishi kerak, bunda musobaqaning umumiy yakunidagi tasodifiylik elementi ma'lum darajada bartaraf qilinishi kerak. Ushbu tizim bo'yicha musobaqalarni ikki davrali qilib o'tkazish eng to'g'ri hisoblanishi mumkin.

Davrali tizimda musobaqa ishtirokchilarining barcha o'rinlari to'plangan ochkolar soniga qarab aniqlanadi.

O'tkazilgan barcha o'yinlar natijasida eng ko'p ochko olgan jamoa (yoki jismoniy tarbiya kollektivi) g'olib hisoblanadi. Bir yoki bir necha jamoalarda ochkolar teng bo'lib qolganda, g'olibni aniqlash uchun musobaqa tartibida qandaydir qo'shimcha ko'rsatkichlar yoki tadbirlar (masalan, shu jamoalar o'rtasida qo'shimcha o'yin yoki shu jamoalar o'rtasidagi avval o'ynalgan o'yin natijalari, yoki kiritilgan to'plar nisbati) nazarda tutilgan bo'lishi mumkin.

Davrali tizim buyicha bir davrali musobakalar utkazishda kerak bulgan vaktni aniklash uchun uyinlarning umumiy sonini bilish kerak.

Bu kuyidagi formula buyicha aniklanadi:

$$I = \frac{K(K-1)}{2}$$

bunda I – o'yinlar soni,

K – musobaqada ishtirok etuvchi jamoalar soni.

Masalan: K = 10

$$I = \frac{10(10-1)}{2} = 45$$

Turlar o'rtasidagi o'yinlar jadvalini tuzishda jamoalarning o'quv-trenirovka ishlarini o'tkazishda imkon beradigan darajada tanaffus bo'lishini nazarda tutish kerak.

Davrali tizim bo'yicha o'tkaziladigan o'yinlar taqvimini uch usul bilan tuzish mumkin.

Birinchi usul. Musobaqada ishtirok etuvchi jamoalar soniga qarab, jamoalarning umumiy soniga yaqin bo'lgan tok son olinadi va unga muvofiq ravishda vertikal chiziqlar o'tkazilaishi mumkin. Masalan, 6 ta jamoa bo'lganda, unga (ya'ni 6 soniga) yaqin bo'lgan toq son 5 bo'ladi. Demak, besh vertikal chiziq o'tkazish zarur. Jamoalar soni 10 ta bo'lganda, unga yaqin toq son – 9, demak, to'qqizta vertikal chiziq chizilgan bo'lishi kerak va boshqa.

Vertikal chiziqlarning ostidan va ustidan, pastdan boshlab chapdan o'ngga qaratib jamoalar nomeri ketma-ket tartibda birinchidan musobaqada qatnashuvchi jamoalarning umumiy soniga eng yaqin bo'lgan toq songacha, orada bir chiziq qoldirib yozib chiqilishi shart.

Ushbu raqamlar keyingi raqamlarni grafik tarzda yozish uchun dastlabki reja bo'lib hisoblanadi. Birinchi kun o'yinlar taqvimini tuzish uchun birinchi raqamdan boshlab vertikal chiziq atrofida, soat strelkasiga qarshi oshib boruvchi tartibda barcha ishtirok etuvchi nomerlar yozib chiqilishi kerak. Qolgan o'yin kunlarining taqvimini tuzish uchun vertical chiziqlar o'rtasidagi barcha nomerlar, avval ularning ostiga va ustiga qo'yilgan raqamlarni hisobga olgan holda, ilon izi qilib qo'yib chiqilishi kerak. Shuni ham aytish kerakki, raqamlar birin-ketin vertikal chiziqlarning o'ng tomonidan ortib boruvchi tartibda takrorlanib yozilishi mumkin.

Shundan keyin ikkinchi va qolgan taqvim kunlarida kunlarda bellashuvchi jamoalarni aniqlash uchun har bir vertikal chiziqning chap tomoniga avvalgi taqvim kundagi barcha raqamlar o'zgarishsiz o'tkazilishi mumkin.

**10 ta jamoa uchun o'yinlar taqvimini tuzish
(10 ga eng yaqin bo'lgan kichik son-9)**

6			7			8			9								
6	5	5	7	7	6	6	8	8	7	7	9	9	8	8	1	1	9
7	4	4	8	8	5	5	9	9	6	6	1	1	7	7	2	2	8
8	3	3	9	9	4	4	1	1	5	5	2	2	6	6	3	3	7
9	2	2	1	1	3	3	2	2	4	4	3	3	5	5	4	4	6
1			2			3			4			5					

Turlar bo'yicha o'yinlar

1 tur	2 tur	3 tur	4 tur	5 tur	6 tur	7 tur	8 tur	9 tur
1-10	10-6	2-10	10-7	3-10	10-8	4-10	10-9	5-10
2-9	1-2	3-1	2-3	4-2	3-4	5-3	4-5	6-4
3-8	9-3	4-9	1-4	5-1	2-5	6-2	3-6	7-3
4-7	8-4	5-8	9-5	6-9	1-6	7-1	2-7	8-2
5-6	7-5	6-7	8-6	7-8	9-7	8-9	1-8	9-1

9 ta jamoa uchun o'yinlar taqvimini tuzish

6		7				8				9							
6	5	7	7	6	6	8	8	7	7	9	9	8	8	1	1	9	
7	4	8	8	5	5	9	9	6	6	1	1	7	7	2	2	8	
8	3	9	9	4	4	1	1	5	5	2	2	6	6	3	3	7	
9	2	1	1	3	3	2	2	4	4	3	3	5	5	4	4	6	
1		2				3				4				5			

Turlar bo'yicha o'yinlar

1 tur	2 tur	3 tur	4 tur	5 tur	6 tur	7 tur	8 tur	9 tur
1-0	0-6	2-10	0-7	3-0	0-8	4-0	0-9	5-0
2-9	1-2	3-1	2-3	4-2	3-4	5-3	4-5	6-4
3-8	9-3	4-9	1-4	5-1	2-5	6-2	3-6	7-3
4-7	8-4	5-8	9-5	6-9	1-6	7-1	2-7	8-2
5-6	7-5	6-7	8-6	7-8	9-7	8-9	1-8	9-1

Xamma grafalar to'ldirib chiqilgandan keyin o'yinlarning taqvimi tuzilishi shart. Buning uchun vertikal chiziqning ikki tomonida turuvchi raqamlar juft-juft qilib birlashtirishi mumkin. Musobaqada ishtirok etuvchi jamoalar soni toq bo'lsa, xar bir vertikal chiziqning ostida yoki ustida turuvchi raqamlar mazkur takvim kuni (shu turda) o'ynamaydigan jamoa ekanini ko'rsatadi.

Jamoalar soni juft bo'lganda (masalan, jamoalar soni 10 ta bo'lganda) ko'rsatilgan (vertikal chiziqning ostida yoki ustida) raqamlar (jamoalar) oxirgi raqam (o'ninchi) bilan o'ynashlari mumkin.

Turlar bo'yicha o'yinlar jadvali bo'sh raqamli jamoalar (vertikal chiziq ostida yoki ustidagi raqamlar) bilan so'nggi raqamli jamoa o'yinini xisobga olgan xolda tuzilishi kerak.

Odatda tur jadvalida birinchi bo'lib kursatilgan jamoa maydon egasi xisoblanadi. Shuning uchun qur'aning oxirgi raqami (masalan musobaqada qatnashuvchi jamoalar 10 ta bo'lganda 10-raqam) xar bir turdan keyin o'rin almashib turadi. Qolgan bellashuvchi jamoalar vertikal chiziqning o'ng tomonida turuvchi raqamlar boshlab tuzilishi kerak.

Shunday qilib, ushbu usulda jamoalarning xar bir turda navbat bilan maydon almashishiga qat'iy rioya qilinishi kerak.

Ikkinchi usul («qatorasiga»). O'yinlar taqvimini o'yinda ishtirok etuvchi xamma jamoalarni bir qatorga juft-juft qilib yozish usuli bilan tuzishda maydonlar almashishining avvalgidek shartlari, ya'ni uchrashuv «egasi» xuquqi saqlanadi. Mazkur usulda jamoalarning juft soni olinadi (masalan, agar musobaqada 7 jamoa qatnashsa, o'yinlar taqvimi 8 jamoaga tuziladi; agar 9 ta jamoada bo'lsa, 10 jamoaga tuziladi va xokazo)

8 ta jamoada bo'lganda birinchi taqvim kun quyidagi tartibda tuziladi: bir qatorda birinchi raqam oxirgi 8- raqam bilan, ikkinchi raqam oxirgi raqamdan oldingi 7-raqam bilan birlashtiriladi, ya'ni bir-biriga qarshi o'ynovchi jamoa aniqlanadi va xokazo. Shunda quyidagi jamoalar bellashadigan bo'lib chiqadi: 1-8, 2-7, 3-6, 4-5

3-jadval

8 jamoa uchun o'yinlar taqvimini «qatorasiga» tuzish

1-kun:	1-8	2-7	3-6	4-5
2-kun:	5-1	6-4	7-3	8-2
3-kun:	1-2	3-8	4-7	5-6
4-kun:	6-1	7-5	8-4	2-3
5-kun:	1-3	4-2	5-8	6-7
6-kun:	7-1	8-6	2-5	3-4
7-kun:	1-4	5-3	6-2	7-8

7 jamoa uchun o'yinlar taqvimini «qatorasiga» tuzish

1-kun:	1-0	2-7	3-6	4-5
2-kun:	0-5	6-4	7-3	1-2
3-kun:	2-0	3-1	4-7	5-6
4-kun:	0-6	7-5	1-4	2-3
5-kun:	3-0	4-2	5-1	6-7
6-kun:	0-7	1-6	2-5	3-4
7-kun:	4-0	5-3	6-2	7-1

Keyingi kunlardagi o'yinlar jadvalini tuzish jarayoni birinchi juftlikda 1-raqamli jamoani avvalgi kun jadvalidagi o'ng chekkadagi raqamli jamoa bilan juftlashdan boshlanadi. Bu yerda maydon almashinuvi uchun 1-raqamli jamoa har safar navbat bilan juftlikning gohida o'ng, gohida esa chap tomonida joylashtiriladi. Qolgan juftliklar esa qolgan raqamlar asosida ikki-ikkita tartib bilan yoziladi, bunda juftlashish o'ng tomondan boshlanadi. Shu tarzda ikkinchi kun uchun quyidagi jamoalar o'zaro bahs olib boradi: 5-1, 6-4, 7-3, 8-2.

Ikkinchi va undan keyingi taqvim kunlarini shakllantirishda birinchi juftlik uchun 1-raqam o'rniga boshqa bir raqam (bu

holatda 8-raqam) qo'yiladi, qolgan juftliklarni tuzish tartibi esa oldingi kabi davom ettiriladi. Nazorat sifatida hosil bo'ladigan juftliklar (birinchi juftlikdan tashqari) birinchi kun tuzilgan juftliklar bilan mos kelsa, bu barcha kunlar uchun tuzilgan o'yinlar jadvalining to'g'riligini tasdiqlaydi. O'yinlar jadvali ikki davrali bo'lsa, barcha juftliklardagi raqamlar joyi o'zgartiriladi. O'yinlar jadvalini tuzish va uni tekshirishning soddaligi ushbu usulning asosiy ustunliklaridandir.

Uchinchi usul. Ushbu usul oldingi ikki usulga nisbatan yanada soddahisoblanadi, ayniqsa musobaqa bitta joyda o'tkazilib, maydon almashinuvi muhim bo'lmagan hollarda qo'llaniladi.

Bu usulga ko'ra, o'yinlar jadvali bevosita turlar asosida tuziladi. Agar musobaqada qatnashayotgan jamoalar soni juft bo'lsa, u holda raqamlar (jamoalarni ifodalaydi) birinchi raqamdan boshlab ikki ustunga joylashtiriladi (1-raqam odatda chap ustunning yuqori qismiga yoziladi). Keyin esa 2-raqam ikkinchi ustunga, 1-raqamning ro'parasiga yoziladi. Qolgan raqamlar esa soat milining yo'nalishi bo'yicha ketma-ket joylashtiriladi.

Keyingi turdagi o'yinlar jadvalini tuzish uchun esa raqamlar bu safar soat miliga teskari yo'nalishda yozib chiqiladi, faqat birinchi raqam avvalgi o'rnida qoladi.

4-jadval

7 jamoa uchun turlar bo'yicha o'yinlarning taqsimlanishi

1-tur	2-tur	3-tur	4-tur	5-tur	6-tur	7-tur
1-2	1-3	1-4	1-5	1-6	1-7	1-0
0-3	2-4	3-5	4-6	5-7	6-0	7-2
7-4	0-5	2-6	3-7	4-0	5-2	6-3
6-5	7-6	0-7	2-0	3-2	4-3	5-4

Agar musobaqada qatnashuvchi jamoalar soni toq bo'lsa, keyingi juft son o'rniga «nol» raqami qo'yiladi, qolganlari esa

o'zgarishsiz qoladi. Taqvim bo'yicha «nol» raqami bilan o'ynashi kerak bo'lganlar mazkur turda o'ynamaydi.

8 jamoa uchun turlar bo'yicha o'yinlarning taqsimlanishi

1-tur	2-tur	3-tur	4-tur	5-tur	6-tur	7-tur
1-2	1-3	1-4	1-5	1-6	1-7	1-8
8-3	2-4	3-5	4-6	5-7	6-8	7-2
7-4	8-5	2-6	3-7	4-8	5-2	6-3
6-5	7-6	8-7	2-8	3-2	4-3	5-4

Aralash tizim

Aralash tizim – bu futbol musobaqalarini tashkil qilishda davrali tizim bilan mag'lub bo'lgan jamoaning musobaqani tark etishiga asoslangan tizimning qo'shilgan shaklidir. Ushbu yondashuvda musobaqaning bir bosqichi mag'lubiyatdan keyingi chiqib ketish tartibida, boshqa bosqichi esa davrali shaklda amalga oshiriladi.

Ba'zi holatlarda, musobaqaning boshlang'ich bosqichida jamoalar kichik guruhlariga bo'linadi va bu bosqichda mag'lubiyatdan keyin chiqib ketish tizimi qo'llaniladi. So'ngra, qolgan kuchli jamoalardan bitta umumiy guruh tuziladi va ular musobaqaning yakuniy bosqichida o'zaro davrali tizim asosida bellashadilar.

Mag'lubiyatdan keyin o'yindan chiqib ketish tizimida mavjud bo'lgan tasodifiy natijalar ehtimolini kamaytirish zarurati musobaqa tashkilotchilarini yangi, samaraliroq o'yin formatlarini izlashga undaydi. Natijada, aksariyat hollarda aralash shakldagi tizimlar tanlanadi. Shu tarzda turli xalqaro miqyosdagi musobaqalarda, xususan, jahon chempionatlari hamda olimpiada o'yinlarining final bosqichlarida keng qo'llaniladigan o'yin tizimlari shakllangan.

Ushbu tizim asosida musobaqada ishtirok etadigan jamoalar guruhlariga ajratiladi. Misol uchun, agar musobaqada 16 ta

jamoa qatnashayotgan bo'lsa, ular to'rt guruhga bo'linadi, har bir guruhda to'rttadan jamoa bo'ladi. Guruhlardagi bahslar davrali shaklda, bir yoki ikki davra tarzida o'tkaziladi. Jamoalarni guruhlariga ajratish jarayoni qur'a tashlash orqali amalga oshiriladi va bu jarayonda mavjud sharoitlar inobatga olinadi. Bu kabi sharoitlar musobaqaning nizomida oldindan belgilab qo'yiladi.

Musobaqalarni faqat jamoalar bir joyda yig'ilgan holda emas, balki turli guruhlardagi va hatto bir guruhdagi jamoalar hududiy jihatdan har xil joylarda joylashgan bo'lsa ham, mazkur tizim asosida o'tkazish mumkin. Guruh bosqichida birinchi va ikkinchi o'rinlarni egallagan jamoalar keyingi bosqichda ishtirok etish huquqiga ega bo'ladilar. Keyingi bosqichdagi bahslar mag'lubiyatdan so'ng musobaqani tark etish tizimi asosida tashkil etiladi. Biroq, shu jihat muhimki: ilk ikki bosqichda bir guruhda bo'lgan jamoalar o'zaro yana uchrashmasliklari kerak, chunki ular avval allaqachon o'zaro o'yin o'tkazgan bo'lishadi.

Quyida ushbu musobaqa shaklini aks ettiruvchi sxema keltirilgan bo'lib, bu sxema musobaqaning har ikkala bosqichi uchun qur'a tashlashdan oldin tasdiqlanib qo'yilishi lozim.

Bu tizimning ustun tomonlari aniq ko'rinadi: musobaqaning dastlabki bosqichida yuz berishi mumkin bo'lgan tasodifiy natijalar kamaytiriladi va shu bilan birga, ishtirokchi jamoalar soni ko'p bo'lgan taqdirda ham musobaqani nisbatan qisqa vaqt ichida yakunlash imkoni tug'iladi.

Shuni ham unutmaslik kerakki, mag'lubiyatdan so'ng chiqib ketish tizimi bo'yicha yoki aralash tizim asosida tashkil etilgan musobaqalarda, agar o'yinlar asosiy yoki qo'shimcha vaqtda durang bilan tugasa, baribir keyingi bosqichga kim o'tishini aniqlash zarur bo'ladi. Buni aniqlashning bir nechta usullari mavjud. Ularning eng ko'p qo'llaniladigani shundan iboratki,

jamoalar o'zaro ikki marotaba: bir marta o'z maydonida va bir marta raqib maydonida bellashadilar.

Agar jamoalar teng miqdorda ochko to'plagan bo'lsa, u holda kiritilgan va o'tkazib yuborilgan gollar nisbati hisobga olinadi. Shu bilan birga, raqib maydonida urilgan har bir gol ikki barobarda baholanadi.

Agar o'yin yakunida (ya'ni bu holatda ikkinchi uchrashuvdan so'ng) ochkolar va gollar nisbati teng bo'lib qolsa (ya'ni umumiy farq nolga teng bo'lsa), unda g'olibni aniqlash uchun qo'shimcha vaqt beriladi — 15 daqiqalik ikki bo'limdan iborat qo'shimcha o'yin o'tkaziladi.

Agar qo'shimcha vaqtda ham hech bir jamoa ustunlikka erisha olmasa, unda g'olib 11 metrlik jarima zarbalari orqali aniqlanadi. Bunda har ikki jamoa o'yinchilari navbati bilan darvozabon himoya qilayotgan darvozaga penaltini amalga oshiradilar. Bu jarima zarbalari o'yin tugagach, belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

§ 2.3. Musobaqa nizomi

Musobaqa nizomi yuridik jihatdan katta ahamiyatga ega bo'lgan hujjat hisoblanadi. Unda musobaqani tashkil etish va o'tkazishga oid asosiy tashkiliy hamda texnik talablar aniqlanib beriladi. Nizom, shu bilan birga, o'quv-mashg'ulot jarayonlarining mazmunini ham belgilaydi, chunki jamoalarning tashkiliy-uslubiy tayyorgarligi kelajakdagi musobaqaning o'ziga xos xususiyatlariga qarab olib boriladi.

Musobaqada ishtirok etuvchi jamoalarga zarur tayyorgarlik ko'rishlari uchun yetarli vaqt berilishi ko'zda tutilgan bo'lishi lozim. Shu bois, musobaqa nizomi oldindan tasdiqlanadi va jamoalarga tarqatiladi.

Bunday nizomlar odatda futbol federatsiyasi yoki musobaqani tashkil qilayotgan boshqa rasmiy tashkilot tomonidan tasdiqlanadi. Musobaqa davomida tasdiqlangan nizomdan chekinishga yo'l qo'yilmaydi, chunki bu holat musobaqani o'tkazayotgan tashkilotning nufuzi va ishonchliligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, shuningdek, turli kelishmovchiliklar yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Musobaqa nizomida quyidagi jihatlar yoritilishi zarur:

1. Musobaqaning maqsadi va vazifalari.
2. Musobaqani tashkil qiluvchi tashkilot (federatsiya, tashkiliy qo'mita va boshqalar).
3. Musobaqaning muddati va o'tkazilish shartlari.
4. Ishtirok etadigan jamoalar soni va nomi, shuningdek, bir jamoa uchun talabnomada ko'rsatiladigan eng ko'p ishtirokchilar soni.
5. O'yin o'tkaziladigan tizim (bir yoki ikki davrali davrali tizim, mag'lubiyatdan so'ng chiqib ketish, yoki aralash tizim).
6. Natijalarni hisobga olish tartibi hamda jamoalarning yoki sport klublarining egallagan o'rinlarini aniqlash mezonlari.
7. Musobaqaga oid maxsus shartlar (qo'shimcha vaqt belgilanishi, uning davomiyligi, durang holatidagi g'olibni aniqlash usullari, qoidalarga qo'shimcha tarzda ruxsat beriladigan o'yinchi almashtirishlar va hokazo).
8. Jamoa va ishtirokchilarni ro'yxatga olish tartibi, ularning rasmiy shakli, talabnoma berish va uni yangilash muddatlari.
9. Musobaqani boshqaruvchi hakamlar brigadasi (yoki jamoasi) to'g'risidagi ma'lumot.
10. O'yin natijasidan norozilik bildirish va ularni ko'rib chiqish tartibi, o'yinchi maydondan chetlatilishi yoki ogohlantirilishi kabi intizomiy masalalarning hal etilish tartibi.

11. Intizomiy qoidabuzarliklar uchun jamoalarning javobgarligi, shuningdek, o'yin paytida tartib saqlanishi uchun stadionlar va klublar ma'muriyatining mas'uliyati.

12. Musobaqa o'tkaziladigan joylar va ularga qo'yiladigan texnik va tashkiliy talablar.

13. G'oliblarni mukofotlash tartibi hamda eng so'nggi o'rinlarni egallagan jamoalarning keyingi shunga o'xshash musobaqalarda qatnashish shartlari.

III BOB. FUTBOLCHILARNING MAXSUS TAYYORGARLIGINI ANIQLASH UCHUN TEASTLAR MAJMUASI

§ 3.1. Sportchilarni testlash va nazorat testlarini ishonchliligini baholash

Ayrim murabbiylar va sport nazariyotchilari futbolda maxsus tayyorgarlik testlaridan foydalanishga nisbatan tanqidiy munosabat bildirishadi. Ularning fikricha, bu turdagi testlar yuqori darajadagi sport ehtiyojlariga javob bermaydi. Ular bu nuqtai nazarini shunday asoslaydilarki, testlar sportchilarning individual psixomotor xususiyatlarini, shuningdek o'yin jarayoni va unga aloqador maxsus topshiriqlardagi ishtirokini inkor etadi.

Shunga qaramay, mamlakatimizda ham, xorijiy sport ilmiy doiralarida ham bu fikrga zid ko'plab chiqishlar mavjud. Aslida, maxsus testlardan foydalanish o'ziga xos chuqur ahamiyatga ega, chunki bu mashg'ulotlarning samaradorligini baholashdagi eng ishonchli vosita hisoblanadi.

Bundan tashqari, umumiy jismoniy tayyorgarlik testlari, funksional tekshiruvlar, futbolchilarning o'yin davomida tutgan o'rnini kuzatish, psixologik testlar, sport natijalarining tahlili hamda individual maxsus testlardan foydalanish ham zarur hisoblanadi.

Futbolchilarning maxsus tayyorgarligini aniq baholash murakkab vazifadir, chunki o'yin natijasi ko'pincha nafaqat sportchining jismoniy holati va ko'nikmalariga, balki sport tayyorgarligining texnik va konditsion yo'nalishlaridan tashqaridagi omillarga ham bog'liq bo'ladi.

Ko'plab hollarda testlar majmuasi stadion sharoitida tez-tez uchraydigan o'yin vaziyatlarini o'zida aks ettiruvchi topshi-

riqlardan tuziladi yoki o'yinning murakkab elementlari sodalashtirib, kichik bo'laklarga ajratiladi. Pedagogik nazoratni o'tkazishda foydalanish uchun qulay va sodda jihozlardan foydalanish tavsiya etiladi. Shu sababli, odatda test topshiriqlarida bajarish vaqti, takrorlashlar soni, ochkolar kabilarni o'lchash imkonini beruvchi amaliy mashqlar tanlanadi.

Biroq bolalarni futbol guruhlariga tanlashda ushbu maxsus testlardan bevosita foydalanish tavsiya etilmaydi. Sababi, texnik ko'nikmalarni baholash faqatgina kerakli darajadagi o'qitishdan so'ng mantiqiy ma'noga ega bo'ladi.

Shuni aytish kerakki, futbolchilarning texnik darajasi oshgani sayin bu testlarning ahamiyati ham ortib boradi. Ammo sportchi yuqori mahorat darajasiga yetib, uni ushlab turgan davrda bu testlar o'zining diagnostik qiymatini asta-sekin yo'qota boshlaydi. Bunday sharoitda testlar faqat sportchining hozirgi darajasini ushlab turishga qodirligini ko'rsatadigan mezonga aylanadi.

Xorijiy ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlil qilinganda aniqlanishicha, ushbu mavzu bo'yicha anchagina ishlanmalar mavjud. Biroq bu manbalar o'rtasida ziddiyatli fikrlar ko'p uchraydi. Hatto terminologiyada, tadqiqot uslublarida ham farqlar mavjud bo'lib, bu muammoni chuqurroq yoritishda noaniqlik keltirib chiqaradi.

Amaliy murabbiylikda esa bir xil tushunchani anglatadigan turli atamalar orqali har xil sifatlarni, harakat tuzilmalarini o'lchovchi testlarga murojaat qilinadi. Bunday vaziyatda esa ishonchli va informatsion jihatdan boy bo'lgan, tadqiqot vositasi vazifasini bajara oladigan testlarni aniqlash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Shu sababli, futbolchilarni o'quv-mashg'ulot jarayonida baholash uchun yangi, ob'ektiv va samarali testlar majmuasini

yaratish zarurati ushbu muammoning chuqur tadqiq qilinishiga turtki bo'lgan.

Sinovlarning ishonchliligi va informativligini baholash bo'yicha tadqiqotlarning asosiy materiali «Zastal» (Zelena-Gura) jamoasining 32 ta futbolchisida bajarilgan o'lchashlarning natijalari bo'lgan.

Bu futbolchilar guruhi quyidagi uchta asosiy shartlarga mos kelishi lozim deb taxmin qilingan:

1. Yetarlicha sport stajiga ega bo'lish.
2. O'yin ko'nikmalarining mos keluvchi darajasini namoyish qilish.

3. Jamoa bitta murabbiyning qo'l ostida kamida ikki yil mashg'uloti lozim.

Oxirgi shart informativlikni aniqlashda kriteriy bo'lib xizmat qilgan tasnif varaqalarini tuzish va testlar majmuasini optimal tanlash zarurati bilan qo'yilgan.

Tadqiq qilinadigan guruh tarkibiga Sh ligada o'ynaydigan 12 ta senor va «Zasjal» futbol maktabidan 20 ta yoshlar kirgan.

Guruhning asosiy o'rtacha biometrik ma'lumotlari:

- yoshi - 18,4 yosh,
- sport staji - 4,5 yil,
- tana uzunligi - 175 sm,
- tana og'irligi - 66,1 kg.

Murabbiylarning o'z qo'l ostidagi futbolchilarni chuqur bilishi, shuningdek ularning sport tayyorgarligi darajasidagi farqlarni anglay olishi, har bir sportchiga mos keladigan ekspert baholarining aniqligini ta'minlash imkonini bergan. Shuni ta'kidlash joizki, tadqiqotda ishtirok etgan yosh futbolchilarning ayrimlari mamlakat miqyosidagi musobaqalarda muvaffaqiyatga erishgan. Jumladan, Polsha televideniesi hamda "Sport sharhi" gazetasi tomonidan tashkil etilgan Kubokda g'olib

chiqqanlar. Keyinchalik bu futbolchilardan ikki nafari Polsha milliy terma jamoasi tarkibiga qabul qilingan, yana bir nechta o'yinchi esa 1-liga jamoalarida muvaffaqiyatli faoliyat olib borgan.

Pilot xarakterdagi tadqiqotlardan so'ng tanlab olingan 14 ta topshiriqdan iborat testlar to'plami asosida ikki marotaba o'lchov ishlari amalga oshirilgan. Bu o'lchashlar orasidagi muddat har bir sportchi uchun 1–2 kun atrofida bo'lgan.

Testlarning har biri bo'yicha ishonchlilik darajasini aniqlash natijalari 35-jadvalda keltirilgan. Ushbu jadvalda ishonchlilik mezoni sifatida test va qayta test (retest) natijalari orasidagi korrelyatsiya koeffitsienti qo'llanilgan.

3.1-jadval

Testlarning ishonchlilik ko'rsatkichlari

№	Testning harakat topshiriqlari	Korrelyatsiya koeffitsienti
1	Oyoq kaftining ichki tomoni bilan berilgan zarbaning aniqligi	0,885
2	To'pga uzoqqa zarba berish	0,685
3	Bosh bilan berilgan zarbaning aniqligi	0,777
4	Himoyada oyoqlarning ishlashi	0,630
5	To'p bilan slalom	0,832
6	Futbol buriluvchanligi	0,980
7	Darvozaga zarbalar	0,790
8	Qo'lni tegizish bilan yuqoriga sakrash	0,901
9	To'pni oyoq bilan qaytarish bilan slalom	0,140
10	30 m ga yugurish	0,950
11	Maxsus o'yin chidamkorligi	0,880
12	60 m ga yugurish	0,944
13	Epchillik sinovi	0,983
14	1000 m ga yugurish	0,577

Ishonchlilik tekshiruvlari natijasida bitta sinov – to'pni oyoq bilan qaytarib slalom o'tish testi dastlabki ro'yxatdan chiqarilgan, chunki uning korrelyatsiya koeffitsienti juda past bo'lgan ($r = 0,140$). Bu holat shunday izohlanadi: futbolchilar uchun to'p bilan harakatda jonglerlik qilishga asoslangan bu test juda

murakkab bo'lgan. Shu bilan birga, quyidagi sinovlarda esa yuqori darajadagi korrelyatsiya koeffitsientlari qayd etilgan: 1000 metrga yugurish, himoyada oyoqlarni ishlatish, bosh bilan aniq zarbalar berish, to'pga uzoq masofaga zarba berish va darvozaga aniq zarbalar yo'naltirish.

§ 3.2. Testlar majmuasining informativligini baholash

Maxsus tayyorgarlik testlarining informativligi asosan sport amaliyoti va individual o'yinchilarning jamoaga foydaliligiga bog'liq bo'ladi. Shu sababli, testlarning ishonchlilik mezoni sifatida ekspertlarning baholash varaqalaridan foydalanilgan. Ushbu futbolchilar bilan muntazam ishlaydigan uch nafar murabbiy mustaqil tarzda 1 dan 32 gacha bo'lgan shkala asosida ularning baholarini belgilagan. Baholar orasidagi muvofiqlik (korrelyatsiya koeffitsientlari yordamida o'lchanadi) yuqori darajada bo'lib, $r = 0,75$ dan $r = 0,85$ gacha o'zgarishlar ko'rsatgan (3.2-jadval). Barcha korrelyatsiya koeffitsientlari statistik jihatdan $r < 0,001$ darajada ishonchli ekanligi tasdiqlangan, ammo ayrim natijalar qoniqarsiz deb baholangan. Ekspert baholarining muvofiqligini oshirish maqsadida kuzatuv protokolidan foydalanilgan. Unda pedagoglar sportchilarni takroran baholagan va sportchilarning o'xshash mahorat darajasiga ega bo'lgan guruhlariga alohida e'tibor qaratilgan.

3.2-jadval

Kuzatishlar bayonnomasidan foydalanmasdan uchta murabbiyning baholarining o'zaro bog'lanishi

Murabbiy	A	B	V
A	-	0,85	0,75
B	0,85	-	0,82
V	0,75	0,82	-

Eslatma: barcha korrelyatsiya koeffitsientlarining ishonchliligi $P < 0,001$ darajada.

Baholarning erishilgan muvofiqligi anchagina yuqori bo'lgan, korrelyasiya koeffitsientlari esa $P = 0,93$ dan $P = 0,96$ gacha oraliqda tebrangan (3.3-jadval).

Kuzatish bayonnomasidan foydalanish bilan uchta murabbiyning baholarining o'zaro bog'lanishi.

3.3-jadval

Murabbiy	A	B	V
A	-	0,95	0,93
B	0,95	-	0,96
V	0,93	0,96	-

Eslatma: barcha korrelyasiya koeffitsientlarining ishonchliligi $P < 0,001$ darajada.

Kuzatish bayonnomasini qo'llash shundan iborat bo'lganki, har bir murabbiy sportchilarni ularga ma'lum bir kriteriyalar bo'yicha ochkolar berish bilan o'yin paytida baholagan,

Muallifning kuzatishlar bayonnomasida sportchilarni baholash kriteriyalari.

1. Hujumda va himoyada o'zini qanday tutishi

1 ochko – kenglikda va vaqtda (makon va zamonda) harakatlanish o'yinning asosiy tamoyillariga javob bermaydi,

2 ochko – o'yinning ba'zi bir fazalarida (hujumda yoki himoyada) o'yinchi minimal kuchlarni ishlatadi,

3 ochko – o'yinning barcha fazalarida o'yinchi to'g'ri harakatlanishni namoyish qiladi,

4 ochko – stadion bo'ylab harakatlanish o'ylangan va vaqtda juda yaxshi sinxronlashgan,

5 ochko – sportchi maydon bo'ylab harakatlanishda kutilmagan qobiliyatlar va maxsus ko'nikmalarni namoyon qiladi.

2. To'pni olib qo'yish va raqibga qarshi harakat qilish

1 ochko – raqib to'pga egalik qilganda sportchi o'zini passiv holatda tutadi,

2 ochko – raqib to'pga egalik qilganda o'yinchi faollikni namoyon qiladi, biroq uning harakatlarining foydaliligi yuqori emas,

3 ochko – to'pga tashlanganda raqibni to'xtatib qolishda ham, unga qarshi harakat qilishda ham harakatlar samarali,

4 ochko – sportchi raqibga qarshi maqsadli yo'naltirilgan harakat qilish bilan to'pni olib qo'yishning turli va natijali usullarini qo'llaydi,

5 ochko – o'yinchi to'pni olib qo'yish va raqibning harakatlariga to'sqinlik qilishning noyob va turli-tuman usullarini qo'llaydi.

3. To'p uchun individual kurash

1 ochko – sportchi to'p uchun individual kurashga kirishishdan qochadi,

2 ochko – to'p uchun kurashda qatnashadi, biroq bu kam natija beradi,

3 ochko – sportchiga to'p uchun kurashish yoqadi va u qoniqarli natijalarni ko'rsatadi,

4 ochko – sportchiga to'p uchun kurashish yoqadi va u juda yaxshi natijalarni ko'rsatadi,

5 ochko – o'yinchi to'p uchun kurashda noyob qobiliyatlarni namoyish qiladi.

4. To'pni qabul qilish

1 ochko – sportchi to'pni noto'g'ri va natijasiz qabul qiladi,

2 ochko – sportchi to'pni ishonchsiz qabul qiladi,

3 ochko – to'pni to'g'ri, biroq kam ajralib turadigan qabul qilish,

4 ochko – to'pni turli-tuman va natijali qabul qilish,

5 ochko – to'pni a'lo darajada ishlab chiqilgan turli-tuman qabul qilish texnikasi.

5. To'pni uzatish

1 ochko – maydondagi vaziyatni yetarlicha ko'rmaslik va yetarlicha baholamaslik, shuningdek to'pni uzatishning qoniqarsiz usuli,

2 ochko – o'yinni ko'rish, vaziyatni baholash ham, uzatishning aniqligi ham yaqin kenglik bilan chegaralanadi,

3 ochko – sportchi o'yinni qoniqarli ko'rishni va to'pni uzatishda aniqlikni namoyish qiladi,

4 ochko – o'yinni juda yaxshi ko'rish, shuningdek to'pni uzatish paytida qaror qabul qilishning aniqligi,

5 ochko – stadiondagi vaziyatni ajoyib tarzda ko'rish uzatishlarning shubhasiz samaraliligi bilan birlashadi.

6. To'pga oyoqlar bilan zarba berish

1 ochko – zarbalarni bajarish texnikasi va to'pning uchishi o'yinning talablariga javob bermaydi,

2 ochko – zarba berish texnikasi va to'pning uchishi bir xil va ishlab chiqilmagan,

3 ochko – zarbalarni to'g'ri bajarish texnikasi, ularni yaxshi his qilish, biroq usullar repertuari katta emas,

4 ochko – to'pga zarba berish o'ta turli-tuman va aniq, to'pning uchish traektoriyasini his qilish,

5 ochko – ajoyib zarba berish texnikasi, to'pning uchish traektoriyasi maydondagi vaziyatga mos keladi.

7. To'pni olib yurish

1 ochko – to'pni olib yurish texnikasi kuchsiz o'zlashtirilgan,

2 ochko – to'pni olib yurish to'g'ri, biroq tezlik past,

3 ochko – har xil tezliklarda to'pni yaxshi nazorat qilish,

4 ochko – har qanday tezlikda to'pni juda yaxshi olib yurish texnikasi,

5 ochko – to'pni olib yurish avtomatizm darajasigacha o'zlashtirilgan.

8. Dribling

1 ochko – o'yin paytida foydalanilmaydi,

2 ochko – dribling repertuarining unchalik katta emasligi, o'zgaruvchan muvaffaqiyat bilan foydalaniladi,

3 ochko – to'g'ri dribling texnikasi, biroq repertuar chegaralangan,

4 ochko – yaxshi natijali dribling variantlarining katta zahirasi,

5 ochko – dribling sportchining noyob o'ziga xos xislatini tashkil qiladi.

9. Bosh bilan o'ynash

1 ochko – bosh bilan o'ynashdan qochadi,

2 ochko – bosh va gavda bilan o'ynash texnikasi,

3 ochko – bosh va tizza bilan o'ynash texnikasi,

4 ochko – juda yaxshi natijaviylik,

5 ochko – o'yin jarayonida juda yaxshi texnika.

Alohida testlardagi natijalar ekspertlarning o'rtachalashtirilgan tasnif varaqalari bilan (3.4-jadval), so'ngra o'zaro korrelyasiyalangan, shu tariqa interkorrelyasiya matritsasini tashkil qilgan (3.4-jadval).

3.4-jadval

Alohida testlarning natijalarining murabbiylarning tasnif varaqalari bilan korrelyasiya koeffitsientlari

Test №	Testning nomi	Korrelyasiya koeffitsienti
1	To'pga uzoqqa zarba berish	0,659***
2	To'pga bosh bilan berilgan zarbaning aniqligi	0,377*
3	Himoyada oyoqlarning ishlashi	0,731***
4	Oyoq kaftining ichki tomoni bilan berilgan zarbaning aniqligi	0,700***
5	To'p bilan slalom	0,538**
6	Futbol buriluvchanligi	0,810***
7	Darvozaga zarbalar berish	0,394*
8	Qo'lni tegizish bilan yuqoriga sakrash	0,690***
9	30 m ga yugarish	0,765***
10	Maxsus o'yin chidamkorligi	0,654***
11	60 m ga yugurish	0,842***
12	Epchillik sinovi	0,672***
13	1000 m ga yugurish	0,474**

Eslatma:

*** – ishonchlilik $R < 0,001$ darajada;

** – ishonchlilik $R < 0,01$ darajada;

* – ishonchlilik $R < 0,05$ darajada.

Matritsadagi ma'lumotlarga asoslanish bilan 5 ta sinovdan tashkil topgan optimal testlar majmuasi aniqlangan, uning ajratish imkoniyatlari 83 % ni tashkil qilgan (3.5-jadval).

3.5-jadval

O'zgaruvchilarni tanlash ketma-ketligi va ularning umumiy informativligi

Mustaqil o'zgaruvchi larning soni	Korrelyasiya ko'pliklari koeffi sienti	Determi natsiya koeffi sienti	Regressiya koeffi sienti	Eng yaxshi testlar tanlanmasi
1	0,842	0,709		
2	0,877	0,770	70,9	10
3	0,893	0,798	77,0	10, 11
4	0,903	0,816	79,8	2, 10, 11
5	0,911	0,830	81,6	2, 4, 10, 13
6	0,916	0,838	83,0	2, 4, 10, 11, 13
7	0,917	0,841	83,8	2, 4, 6, 10, 11, 13
8	0,919	0,845	84,1	2, 4, 5, 6, 10, 11, 13
9	0,921	0,847	84,5	2, 4, 5, 6, 8, 10, 11, 13
10	0,921	0,848	84,7	2, 4, 5, 6, 8, 10, 11, 12, 13
11	0,922	0,849	84,8	2, 3, 4, 5, 6, 8, 10, 11, 12, 13
12	0,922	0,850	84,9	1, 2, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13
13	0,922	0,850	85,0	1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13
			85,0	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13

Bu ajratish imkoniyatlarini (umumiy informativlikni) quyi-dagi sinovlar tashkil qilgan:

1. 60 metr ga yugurish,
2. epchillik sinovi,

3. maxsus o'yin chidamliligi,
4. oyoq kaftining ichki qismi bilan berilgan zarbaning aniqligi,

5. 1000 metr ga yugurish.

Ushbu beshta testdan tashkil topgan majmuada umumiy jismoniy tayyorgarlik elementlarini o'lcaydigan uchta sinov (60 metr ga yugurish, epchillik sinovi, 1000 metr ga yugurish) mavjudligi sababli, futbol o'ynash talablariga ko'proq mos keladigan 9 ta test topshiriqlaridan iborat optimal jamlanma qanday bo'lishi kerakligi haqida savol tug'iladi.

Regressiyaning eng yaxshi varianti sifatida to'rt ta test tanlangan bo'lib, ularning umumiy informativligi 78,2 % ni tashkil qilgan. (3.6-jadval).

3.6-jadval

O'zgaruvchilarni tanlash ketma-ketligi va ularning umumiy informativligi

Mustaqil o'zgaruvchi larning soni	Korrelyasiya ko'pliklari koeffi sienti	Determi natsiya koeffi sienti	Regressiya koeffi sienti	Eng yaxshi testlar tanlanmasi
1	0,810	0,656	65,6	7
2	0,859	0,739	73,9	7, 8
3	0,878	0,770	77,0	4, 7, 8
4	0,884	0,782	78,2	3, 4, 7, 8
5	0,887	0,787	78,7	2, 3, 4, 7, 8
6	0,890	0,793	79,3	3, 4, 5, 7, 8, 9
7	0,891	0,795	79,7	1, 3, 4, 5, 7, 8, 9
8	0,893	0,797	79,7	1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9
9	0,893	0,798	79,8	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9

Testlarni tanlash ketma-ketligi, ularning umumiy informativligi va ishonchlilik koeffitsientlari quyidagini tashkil etadi:

1. Futbol buriluvchanligi testi – 65,6 % $r = 0,960$.
2. 30 m ga yugurish – 73,9 % $r = 0,950$.
3. Maxsus o'yin chidamkorligi – 77,0 % $r = 0,872$.

4. To'p bilan slalom – 78,2 % $r = 0,829$.

Butun testlar majmuasi uchun ishonchlilik ko'rsatkichlari-ning o'rtacha arifmetik qiymati $r = 0,908$ ni tashkil qiladi.

§ 3.3. Testlar majmuasini standartlashtirish va ularning me'yorlari

Taklif etilayotgan testlarda ishonchli natijalarga erishish uchun quyidagilarni amalga oshirish zarur bo'ladi:

1. Tadqiqotlar boshlanishidan bir necha kun oldin sportchilarni testlarni bajarish usuli bilan mashg'ulotlarda tanishtirish.

2. Testlarda o'lchovlar oldindan o'tkazilgan mashg'ulotlardan so'ng bajarilishi.

3. Sinovlar futbol maydonida o'tkazilishi va ishtirokchilar to'liq futbol formasida bo'lishlari lozim.

4. Testlarni quyidagi tartibda bir vaqtning o'zida bajarish: 30 m ga yugurish, to'p bilan slalom, futbol buriluvchanligi testi va maxsus o'yin chidamliligi testi.

Testlarning tavsifi:

30 m ga yugurish

O'tkazish joyi: futbol maydoni.

Jihozlar va uskunalar: 2 ta sekundomer, start va finish chiziqlari.

O'tkazish usuli: sportchi turib, istalgan start holatidan «Diqqat» – «Marsh!» signali bilan yugurishni boshlaydi. Vaqt ikki hakam tomonidan 0,01 soniyagacha aniqlik bilan o'lchanadi. Baho: har bir sportchi ikki marta urinish bajaradi, yakuniy baho esa ikki urinishning o'rtacha arifmetik qiymatidir.

To'p bilan slalom O'tkazish joyi: futbol maydoni. Jihozlar va uskunalar: 120 sm balandlikdagi 6 ta bayroqcha, o'lchash ruletkasi va sekundomer. O'tkazish usuli: beshta

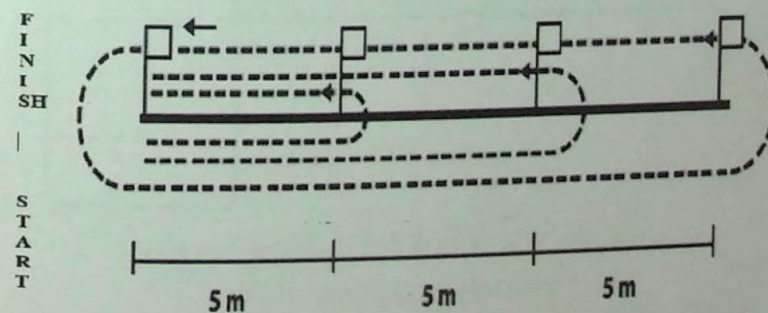
bayroqcha o'rtasidagi 15 metrli kesmada, ularning har biri 3 metr masofada joylashgan, to'p oyoqlar bilan (har doim uzoqdagi oyoq bilan bayroqchalar orasidan) oldinga va orqaga olib yuriladi (14-rasm). Baho: sportchi testni ikki marta bajaradi, yakuniy natija esa ikki urinishdan 0,01 soniyagacha aniqlik bilan eng yaxshi ko'rsatkich hisoblanadi.

Futbol buriluvchanligi

O'tkazish joyi: futbol maydoni.

Jihozlar va uskunalar: 4 ta bayroqcha, o'lchash ruletkasi va sekundomer.

O'tkazish usuli: to'g'ri chiziq bo'ylab bir-biridan 5 metr masofada joylashgan 4 ta bayroqcha o'rnatiladi. Test bajarilishida sportchi avval 5 metr oldinga va orqaga, keyin 10 metr oldinga va orqaga, so'ngra 15 metr oldinga va orqaga pendulum (mayatnik) harakatiga o'xshash tarzda yuguradi.

1-rasm. "To'p bilan slalom" testini bajarish sxemasi.

2-rasm. "Futbol buriluvchanligi" testini bajarish sxemasi.

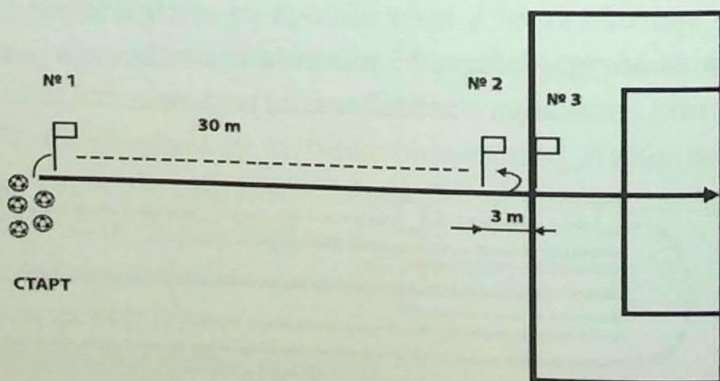
Baho: sportchi 5 minut interval bilan topshiriqni 2 marta bajaradi, bahoni 0,1 s gacha aniqlik bilan eng yaxshi natija tashkil qiladi.

«Maxsus o'yin chidamkorligi».

O'tkazish joyi: futbol maydoni.

Jihozlar va uskunalar: 3 ta bayroqcha, o'lchash ruletkasi, sekundomer va 5 ta to'p.

O'tkazish usuli: futbol maydonining bo'ylama o'qi bo'yicha 3 ta bayroqcha – jarima maydoni chizig'iga, undan 3 m va 30 m masofaga o'rnatiladi. №1 bayroqchani atrofida 5 ta to'p qo'yiladi (16-rasm), sportchi signal bo'yicha darvozaga qarab to'pni olib yurishni boshlaydi. №2 va №3 bayroqchalar o'rtasida u darvozaga zarba berishni bajaradi. Zarba bergandan keyin №1 bayroqchaga qaytib keladi va keyingi to'p bilan xuddi shu harakatlarni bajaradi va sinov shu tariqa davom etadi.

3-rasm. «Maxsus o'yin chidamkorligi» testini bajarish sxemasi.

Baho: bahoni start olgan momentdan boshlab to'pni olib yurish bilan darvozaga 5 ta zarba bergandan keyin boshlang'ich pozitsiyaga qaytib kelguncha o'tgan umumiy vaqt (0,1 s aniqlik bilan) tashkil qiladi. To'p darvozaga borib tushgan (yerga tegmasdan) aniq zarba uchun 1 sekund ayirib tashlanadi. Har bir noaniq zarba uchun 1 sekund qo'shiladi. Test bir marta bajariladi.

Tanlangan testlar majmuasi uchun 1 dan 100 ochkogacha diapazonli baholar shkalasi ishlab chiqilgan, shkala 16 yoshdan 35 yoshgacha bo'lgan 752 ta sportchini tadqiq qilish natijalari asosida tuzilgan (3.7-jadval).

3.7-jadval

**Futbolchilarning maxsus tayyorgarligi testlari
uchun baholar shkalasi (ochkolarda)**

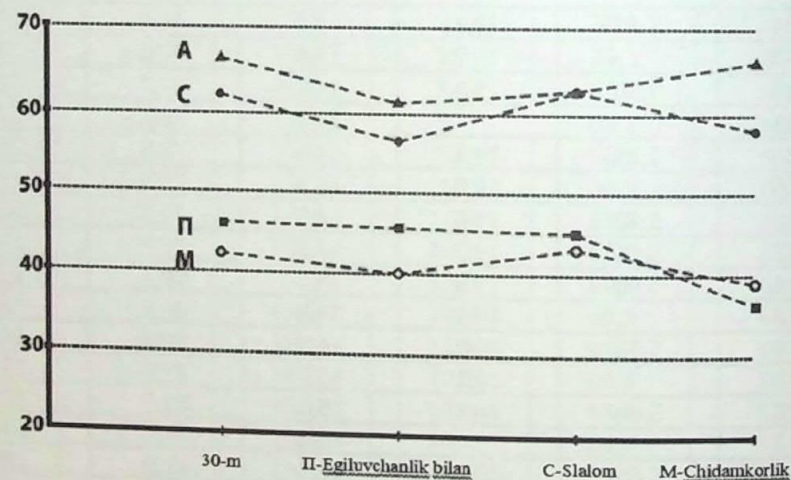
Ochkolar	30 m ga yugurish, s	To'p bilan slalom, s	Futbol buriluv chanligi	Maxsus o'yin bardosh liligi	Ochkolar
100		12,2			100
99		12,3			99
98		12,4			98
97		12,5			97
96		12,6			96
95		12,7			95
94	3,10	12,8			94
93	3,15	12,9			93
92	3,20	13,0			92
91					91
90	3,25	13,1	7,3	50,5	90
89		13,2	7,4	50,9	89
88	3,30	13,3	7,5	51,3	88
87		13,4	7,6	51,7	87
86	3,35	13,5	7,7	52,1	86
85		13,6	7,8	52,5	85
84	3,40	13,7	7,9	52,9	84
83	3,45	13,8	8,0	53,3	83
82	3,50	13,9	8,1	53,7	82
81			8,2	54,1	81
80	3,55	14,0	8,3	54,5	80
79		14,1	8,4	54,9	79
78	3,60	14,2	8,5	55,3	78
77		14,3	8,6	55,7	77
76	3,65	14,4	8,7	56,1	76
75		14,5	8,8	56,5	75
74	3,70	14,6	8,9	56,9	74
73	3,75	14,7	9,0	57,3	73
72	3,80	14,8	9,1	57,7	72
71			9,2	58,1	71
70	3,85	14,9	9,3	58,5	70

69		15,0	9,4	58,9	69
68	3,90	15,1	9,5	59,3	68
67		15,2	9,6	59,7	67
66	3,95	15,3	9,7	60,1	66
65		15,4	9,8	60,5	65
64	4,00	15,5	9,9	60,9	64
63	4,05	15,6	10,0	61,3	63
62	4,10	15,7	10,1	61,7	62
61			10,2	62,1	61
60	4,15	15,8	10,3	62,5	60
59		15,9	10,4	62,9	59
58	4,20	16,0	10,5	63,3	58
57		16,1	10,6	63,7	57
56	4,25	16,2	10,7	64,1	56
55		16,3	10,8	64,5	55
54	4,30	16,4	10,9	64,9	54
53	4,35	16,5	11,0	65,3	53
52	4,40	16,6	11,1	65,7	52
51			11,2	66,1	51
50	4,45	16,7	11,3	66,5	50
49		16,8	11,4	66,9	49
48	4,50	16,9	11,5	67,3	48
47		17,0	11,6	67,7	47
46	4,55	17,1	11,7	68,1	46
45		17,2	11,8	68,5	45
44		17,3	11,9	68,9	44
43	4,65	17,4	12,0	69,3	43
42	4,70	17,5	12,1	69,7	42
41			12,2	70,1	41
40	4,75	17,6	12,3	70,5	40
39		17,7	12,4	70,9	39
38	4,80	17,8	12,5	71,3	38
37	4,85	17,9	12,6	71,7	37
36	4,90	18,0	12,7	72,1	36
35		18,1	12,8	72,5	35
34	4,95	18,2	12,9	72,9	34
33		18,3	13,0	73,3	33
32	5,00	18,4	13,1	73,7	32
31			13,2	74,1	31
30	5,05	18,5	13,3	74,5	30
29		18,6	13,4	74,9	29
28	5,10	18,7	13,5	75,3	28
27	5,15	18,8	13,6	75,7	27
26	5,20	18,9	13,7	76,1	26
25		19,0	13,8	76,5	25

24	5,25	19,1	13,9	76,9	24
23		19,2	14,0	77,3	23
22	5,30	19,3	14,1	77,7	22
21			14,2	78,1	21
20	5,35	19,4	14,3	78,5	20
19		19,5	14,4	78,9	19
18	5,40	19,6	14,5	79,3	18
17	5,45	19,7	14,6	79,7	17
16	5,50	19,8	14,7	80,1	16
15		19,9	14,8	80,5	15
14	5,55	20,0	14,9	80,9	14
13		20,1	15,0	81,3	13
12	5,60	20,2	15,1	81,7	12
11			15,2	82,1	11
10	5,65	20,3	15,3	82,5	10
9		20,4	15,4	82,9	9
8	5,70	20,5	15,5	83,3	8
7	5,75	20,6	15,6	83,7	7
6	5,80	20,7	15,7	84,1	6
5		20,8	15,8	84,5	5
4	5,85	20,9	15,9	84,9	4
3		21,0	16,0	85,3	3
2	5,90	21,1	16,1	85,7	2
1		21,2	16,2	86,1	1

Me'yoriy tadqiqotlarda jami bo'lib turlicha tayyorgarlik darajasiga ega bo'lgan 402 ta katta yoshli sportchi va turli ligalarning futbol jamoalarini, jumladan, «Arka» (Gdinya), «Takuv» (Chenstoxova), «Stilon» (Gojuv-Velkopolski) jamoalarini taqdim qiladigan 350 ta yoshlar qatnashgan. Yoshlar toifasida – Polsha terma jamoasi (17 – 18 yosh), Krakov, Plotskiy, Koshalinsk vovodalarining terma jamoalari, «Pogon» (Щetsin), «Arxoniya» (Щetsin) jamoalari va boshqa jamoalar qatnashgan.

Tadqiq qilinadigan jamoalarning tayyorgarlik profili 17-rasmda keltirilgan.

3-rasm. Tadqiq qilinadigan futbol jamoalarining maxsus tayyorgarlik profili.

A – «Arka» (Gdynya)

S – Polsha terma jamoasi (17–18 yoshli yoshlar)

P – «Pogon» (Щецин)

M – «Meblyaj» (Kostshin)

IV BOB. FUTBOLDA HAKAMLIK FAOLIYATI

4.1. Darvazabon va hakamlik munosabatlari

Italiyalik darvozabon Grosso o'yin davomida hakamga ko'zoynak taqib yurishni maslahat berdi. Buning uchun hakam uni maydondan chetlatdi. Keyinchalik surishtirishlar natijasida aniqlandi-ki, darvozabon Grosso optik ko'zoynak sotuvchi do'kon egasi ekan, hakam esa haqiqatan ham ko'zi yaxshi ko'rmas ekan. Shu sababli tartibga chaqirish komissiyasi darvozabon Grossoning so'zlarini haqorat emas, balki maslahati sifatida qabul qilish lozimligi haqida qaror chiqardi. Hodisa darvozabonning kechirilishi va hakamning Grossoning do'konidan ko'zoynak sotib olishi bilan yakunlandi.

Hakam o'yinchini haqoratladi

Germaniya futbol chempionatidagi "Ayntraxt" (Frankfurt) va Myunxenning "Bavariya" jamoalari o'yinida yon hakam Yurgen Grabovskini haqoratladi, uning sha'niga yomon so'zlar aytdi. Tartibga chaqirish komissiyasi bu sababli hakamni o'yindan chetlatdi.

Hakamlar uchun gurzi

1950-yillarda Eronning Al Xarvas tumanida hokimiyat vakillari futbol hakamlariga keng vakolatlar berdi. Ular hakamlarga maydonga nafaqat hushtak, balki rezina gurzi olib chiqishga ruxsat berib, zarur paytda futbolchilarni ogohlantirish, maydondan chetlatish bilan birga, rezina gurzidan foydalanish huquqini ham berdi. Bu tuman vaqtida futbol qoidalarining qat'iy bajarilishini ta'minlashga yordam berdi.

Hakam o'yinchiga gapirish qobiliyatini qaytardi

1967-yilda Tunisda bo'lib o'tgan bir o'yinda noyob hodisa yuz berdi. Maydondan hakam tomonidan chetlatilgan o'yinchi juda baxtiyor edi. O'yinning ma'lum bir lahzasida, yoshligidan nutq qobiliyatidan mahrum bo'lgan o'yinchi hakamning qaroridan shunchalik norozi bo'ldiki, ich-ichidan haqorat so'zlar aytib turganida birdan uning ovozi eshitila boshladi. Bu kutilmagan voqea bo'lib, o'yinchi hakamni ochiqchasiga haqorat qilgan. Albatta, bunday holatda hakam uni maydondan chetlatishi lozim edi. Ammo o'yinchi maydondan chetlatilganiga qaramay, gapira olish va eshitishtirish imkoniyatiga ega bo'lgani uchun bunga hech ham xafa bo'lmagan edi.

Hakamlar futboli

O'tgan asrning 50-yillarida Italiya mamlakatining Siena shahrida futbol hakamlari futbol jamoalariga bo'lingan holda o'yin o'ynashga qaror qilishdi. Yigirma ikkita hakam ikki jamoaga bo'linib, o'yinni boshlashdi va dastlab hammasi yaxshi ketayotgandek edi. Ammo gol kiritilgan vaziyat yuzaga kelgach, holat murakkablashdi. Futbol qoidalarini yaxshi bilgan 22 hakamning har biri gol haqidagi o'z nuqtai nazarini bildirishga harakat qildi, natijada bahs zo'rayib, katta to'qnashuvga aylandi. Vaziyat faqat politsiya aralashuvi bilan hal bo'ldi.

Har bir o'yinchiga varaqcha

Kamdan-kam uchraydigan hodisa Ispaniyaning ikkinchi liga jamoalari "San Isidro" va "Olimpiko Karranto" o'rtasidagi o'yinda sodir bo'ldi. O'yin tugashiga uch daqiqa qolganda, ikkala jamoa futbolchilari hakam qaroridan norozi bo'lib, uni atrofini o'rab oldilar va o'z shikoyatlarini so'z, imo-ishora, xatti-harakat va hatto kuch ishlatib bildirishga harakat qilishdi. Biroq hakam xotirjamlik bilan cho'ntagidan qizil kartochkani olib chiqib, maydondagi barcha 22 futbolchiga ko'rsatdi va ularni jazoladi!

Gretsiyadagi kulgili voqea

1978-yilda Gretsiya futbol birinchiligida "Etnikos" klubi o'z maydonida "PAOK" jamoasini qabul qilgan edi. Mehmonlar "40 JC" futbol klubi darvozasiga gol urib, o'z quvonchlarini butun jamoa bo'lib, hatto zahira o'rindig'ida o'tirgan futbolchilar bilan birga nishonlashga tushishdi. Shu paytda hakam allaqachon to'pni o'yinga kiritish uchun ruxsat bergan va hushtak chalgan edi. Biroq "40 JC" jamoasi futbolchilari hali ham golni nishonlashda edi, shunda mezbolar — "Etnikos" futbolchilari o'yinni boshlab, mehmonlar darvozasiga gol urib hisobni tenglashtirishdi.

§ 4.2. Futbol o'yinlarida eng ko'p qatnashgan o'yinchilar.

Milliy terma jamoada rekord o'yinlar

Milliy terma jamoa safida eng ko'p o'yinlarda ishtirok etish bo'yicha rekord Saud Arabistoni terma jamoasining sobiq futbolchisi Madjid Abdullo Muhammadga tegishli bo'lib, u 1978-1994 yillar oralig'ida jami 147 uchrashuvda maydonga tushgan. Britaniyalik darvozabon Piter Shilton esa 1390 marta maydonga chiqqan bo'lib, shulardan 1005 tasi milliy liga o'yinlariga to'g'ri keladi.

Futbol tarixidagi eng yosh sardor

2010-yilgi Jahon chempionatida Argentina terma jamoasi guruhdagi uchinchi o'rinni egallagan. Gretsiya terma jamoasi bilan o'yinda Argentina sardori Xaver Maskerano ta'tilida bo'lgani sababli, Diego Maradona sardorlik ro'parasini Lionel Messiga topshirgan. Jahon chempionatlari va Argentina futbol tarixida 23 yoshdagi futbolchining sardorlik bog'ichini taqishi kamdan-kam uchraydigan holatdir. Yosh bo'lishiga qaramay, Messi sardorlik vazifasini o'ziga munosib bajargan va "Barselona" klubida ham o'rtoqlik o'yinlarida sardorlik qilgan.

Futbol jamoalari tarixi

Eng birinchi tashkil etilgan futbol klubi — "Sheffild" FK bo'lib, u 1850-yillarning o'rtalarida tashkil topgan. 1863-yilgacha esa 12 ta futbol klubi paydo bo'lgan edi. Bugungi kunda esa dunyo bo'ylab 1000 dan ortiq futbol klublari mavjud. "Manchester Yunayted" klubi eng ko'p muxlisga ega bo'lgan klub sifatida tanilgan. Klubning ro'yxatdan o'tgan muxlislar soni 152 mingni tashkil qilsa, 45 ming muxlis mavsumiy chipta egasi hisoblanadi. Ijtimoiy so'rovlarga ko'ra, 2001-2002-yillardagi mavsumda "Manchester Yunayted" o'yinlarini o'rtacha 50 milliondan ortiq muxlis tomosha qilgan.

Chexiyaning "Bogemians" klubi "Kenguru" laqabiga ega. Bu klub Avstraliyadan 13 ming kilometr uzoqlikda joylashgan bo'lishiga qaramay, 1927-yilda Avstraliyaga tashrif buyurganida ikkita tirik kenguruni sovg'a sifatida olgan va keyinchalik ularni Pragadagi hayvonot bog'iga topshirgan. Shu sababli klub ramziga kenguru tasviri kiritilgan.

Ba'zi mashhur klublarning kiyimlari dastlab boshqa rangda bo'lgan. Masalan, Italiyaning "Yuventus" klubi dastlab pushti rangdagi kiyimda o'ynagan, hozir esa oq-qora yo'llar asosiy rangga aylangan.

"Liverpool" klubi esa dastlabki besh yilda ko'k-oq rangda o'ynagan va faqat 1960-yilda qizil rangga o'tgan.

"Lids Yunayted" klubi rasmi kiyimi ko'kimtir-sariq rangda bo'lgan, ammo klub menejeri Don Rivi uni oq rangga o'zgartirgan.

Nom o'zgarishlari

1996-yilda "Llansantfreyd" klubi Uels kubogini qo'lga kiritgach, bosh homiysi "Total Network Solutions" nomiga klub nomini o'zgartirdi. Hozirda klub Uels futbol chempionatida ishtirok etadi va 2005/2006-yilgi Chempionlar Ligasi o'yinlarida "Liverpool" ga yutqazgan.

Shuningdek, "Dayel Skver", "Nyuton Xels" va "Temz Ayron Uork" klublari hozirgi "Arsenal", "Manchester Yunayted" va "Vest Xem Yunayted" klublarining ilk nomlari bo'lgan.

Pul va transferlar

1899-yilda Angliya Futbol Assotsiatsiyasi futbolchilarning bir klubdan boshqasiga o'tishi uchun transfer to'lovi 10 funt sterling deb belgilagan. Ammo 2001-yilda fransuz futbolchisi Zinedin Zidan "Yuventus" dan "Real" ga 45,6 million funt sterling evaziga o'tishi rekord hisoblangan. Bugungi futbol katta biznesga aylangan, jamoalar yirik korxonalar kabi boshqariladi. 1963-yilda "Everton" klubi Angliya chempionligini qo'lga kiritishda 1962-yilda 100 ming funt sterling sarflagani muhim rol o'ynagan. 2004-2005-yilda "Chelsi" esa egasi Roman Abramovichning 200 million funt sterling mablag'i evaziga chempion bo'lgan.

Qiziqarli voqealar

1998-yilda Italiyadagi kichik "Peskich" qishlog'ida lotoreyada 23 million funt yutib olinganidan so'ng, mahalliy aholisi braziliyalik yulduz Luis Ronaldoni o'z klubiga olishni xohlagan.

2000-yilda Milanning "Inter" klubi yosh futbolchi Freddi Adu uchun 500 ming funt sterling taklif qilgan, ammo uning otasonasi taklifni rad qilgan, chunki Adu faqat 10 yoshda edi. 1993-yilda Albaniya futbol federatsiyasi Ispaniya terma jamoasi bilan o'yindan keyin futbolka almashishni ta'qiqladi, chunki qo'shimcha futbolka xarid qilish uchun mablag' yo'q edi. 2005-yilda Ruminiyaning "Universitatty Krayova" klubi egasi Din Stayku klubni shaharga berish va keyinchalik uni auksionsida sotib olish niyatini bildirgan. 2002-yilda Daniyaning "Lyungbyu" FK bankrot bo'lib, ikki divizionga tushib, havaskor klubga aylangan.

Transferlar.

Futbolchilar va ularning transfer qiymatlari

Faqatgina sanoqli futbolchilar 10 million funt sterlingdan yuqori narxda bir klubdan boshqasiga sotiladi. Boshqa ko'plab oddiy futbolchilar esa kamroq qiymatga, erkin agent sifatida, bepul yoki deyarli bepul klub almashishi mumkin. Hatto kulgili shartnomalar ham imzolangan holatlar uchrab turadi. Masalan, 1979-yilda Daniel Alende Urugvayning "Sentral Espanol" klubi bilan haftasiga 25 donadan jami 550 ta bifshteks berilishi sharti bilan shartnoma tuzgan.

1982-yilda Toni Kaskarino FK "Krokenxill"dan "Jellingem" klubiga o'tganida, evaziga klubga bir nechta metall panellari berilgan, ular stadion ta'miri uchun zarur bo'lgan. Toni keyinchalik "Aston Villa" va "Marsel" klublarida ham o'ynab, Irlandiya terma jamoasi tarkibida eng ko'p o'yin o'tkazgan futbolchiga aylangan — u 88 marta maydonga tushgan. "Manchester Yunayted" esa eng qimmat transferlarni amalga oshirgan klub bo'lib, 2002-yilda Rio Ferdinandni xarid qilish uchun 30 million funt sterling sarflagan.

Maydonlar (stadionlar)

Yosh futbolchilarning so'nggi yillarda mashg'ulotlarni tashkil etishda jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish orqali taktik harakatlarga urg'u berish holatlari ko'p kuzatilmoqda. Biroq, taktik tayyorgarlik davrida e'tibor berishda jismoniy tayyorgarlik holatiga e'tibor qilinmasligi yoki bu tayyorgarlik turining susayib borishi kuzatilmoqda.

Yosh futbolchilarning jismoniy va taktik tayyorgarliklarini birgalikda mashg'ulotlarda tashkil etish metodikasini ishlab chiqishda quyidagi shartlarga rioya qilgan holda amalga oshirish kerak, deb hisoblaymiz:

- musobaqa jarayonida taktik tayyorgarlikni yuqori darajada bo'lishida jismoniy tayyorgarlikka ham e'tibor berish kerak;

• ikkinchidan, texnik va taktik tayyorgarlik bilan birga jismoniy tayyorgarlikni oshirishda mashg'ulotlarni bosqichma-bosqich olib borish, mashg'ulot vazifalarini asta-sekin murakkablashtirish kerak;

• taktik tayyorgarlik yuqori darajada bo'lishi uchun jismoniy tayyorgarlikni oshirishga e'tibor berish kerak;

• taktik va jismoniy tayyorgarliklarni birgalikda olib borish kerak;

• jismoniy tayyorgarlikka oid vositalarni taktik kombinatsiyalarni yuqori shiddatda bajarish hisobiga takomillashtirish kerak;

• jismoniy va taktik tayyorgarlikka oid vositalarni birgalikda, ixtisoslashtirilgan va ixtisoslashtirilmagan vositalar orqali turli shiddatlarda bajarilishiga e'tibor berish kerak.

Maydon yoki stadion — futbol o'yinlari o'tkaziladigan joydir. Butun dunyoga mashhur stadionlar qatorida Braziliyaning "Marakana", Italiyadagi "San-Siro" va Ispaniyadagi "Non Kamp" joy olgan. Yangi stadion qurish uchun katta mablag' talab qilinadi.

Masalan, 1910-yilda "Old Trafford" stadionining qurilishi uchun 60 ming funt sterling zarur bo'lgan.

Yangi "Uembli" stadionini qurib bitkazish uchun esa 757 million funt sterling sarflangan.

Angliyaning shimoliy konferentsiyasidagi eng qadimiy stadionlardan biri — "Norvich Viktoriya"ning Drill Fild maydoni bo'lib, u 1874-yilda qurilgan.

Ozarboyjon milliy stadioniga Angliya terma jamoasi final o'yinida kiritilgan uchinchi golni hisobga olgan qanot hakami Tofik Baxramov nomi berilgan.

Avstriyaning "Shturm" klubi uy o'yinlarini Arnold Shvartsnegger nomi bilan ataluvchi stadionda o'tkazadi. "Tottenxem Xotspur" klubi stadionlari qatorida "Uayt Xaret Leyn" nomi bor, bu stadion urush davrida protivogaz ishlab chiqarish zavodi bo'lgan.

Germaniyaning "Borussiya" (Dortmund) klubi o'yinlariga tashrif buyuruvchilar soni bo'yicha faxrlanadi. 2004-2005-yilgi mavsumda ular o'rtacha hisobda 77 353 tomoshabinni stadionga jalb qilgan. Raqibi "Shalke 04" esa o'rtacha 61 241 kishini qamrab olgan.

Jahon futbol chempionati final o'yini tarixidagi eng ko'p tomoshabin "Marakana" stadionida 1950-yilda o'tkazilgan bo'lib, unda 199 850 kishi ishtirok etgan.

Eng kam muxlis tashrif buyurgan o'yin 1921-yilda "Stokport Kaunti" va "Lester Siti" o'rtasidagi bahs bo'lib, atigi 13 kishi kuzatuvchi bo'lgan.

Jahon futbol chempionati doirasidagi eng kam tomoshabin 1930-yilda Ruminiya va Peru terma jamoalari o'rtasidagi o'yinda qatnashgan — faqat 300 kishi bo'lgan. 1930-yilda Angliya Futbol Assotsiatsiyasi o'yingohlarda yoritgichlardan foydalanishni ta'qiqlab, bu taqiq 1950-yilgacha amal qilgan. 1995-1996-yilgi mavsumda Angliyaning "Blekpul" klubi zahira o'yinchilari uchun o'rindiqlarga isitish moslamalarini o'rnatgan, bu esa mezbonlar zahira futbolchilarining sovuq havoda ham o'zini yaxshi his qilishiga yordam bergan. Biroq, mehmon jamoa zahira futbolchilari uchun mo'ljallangan o'rindiqlar sovuq va qattiq qolgan.

1976-yilda Vankuverdagi Jahon futbol chempionatida Kanada va AQSh terma jamoalari o'rtasidagi saralash o'yini birinchi marta sun'iy qoplamli maydonda o'tkazilgan.

Maydonlar tuzilishi.

Stadionlar tarixi va o'yinlar

1880-yilda Buyuk Britaniyadagi "Aberdin" shahrining "Pittodri" stadionida mamlakatda o'yinni o'tirib tomosha qilish uchun to'liq o'rindiqlar bilan jihozlangan birinchi maydon ochildi. Bir yil o'tib, Angliyadagi "Koventri Siti" klubining "Xayfild Roud" stadionida o'rindiqlar paydo bo'lib, u yerda ham

birinchi marta to'liq o'rindiqli maydon tashkil etildi. Braziliyada sun'iy yoritish vositalari ilk bor 1923-yil 23-iyundagi "Respublika" va "Linyas e Kabush" klublari o'rtasidagi o'yinda ishlatilgan. O'yin vaqtida maydon tramvay faralari bilan yoritilgan. Braziliyada haqiqiy proyektor bilan jihozlangan birinchi stadion — "Vasko Da Gama" klubi maydoni hisoblanadi.

Futbol maydonidagi korrida voqeasi

Ispaniyaning Fuente shahrida mahalliy "Gonsha" futbol jamoasi mehmon sifatida kelgan "Gonsha" jamoasini qabul qilganida, bir necha daqiqa o'tib, mehmonlar 0:2 hisobida oldinda edi. Shu payt maydonga korrida o'yinlarida ishlatiladigan buqalar kirib keldi. Hakamlar va futbolchilar buqalar ko'rinishidan hayratda qolib, maydondan chiqib xavfsiz joy izlashga majbur bo'lishdi va o'yin to'xtatildi. Keyinchalik o'tkazilgan surishtiruv shuni ko'rsatdiki, korrida buqalari mezbon jamoaning ashaddiy muxlislaridan biri tomonidan maydonga qo'yilgan, maqsad esa jamoaning yirik hisobda mag'lub bo'lishining oldini olish bo'lgan.

Futbolchilarning o'g'irliklari

Senegal futbol terma jamoasi 2002-yilgi jahon chempionatida muayyan o'yindagi g'alaba uchun mukofot va'da qilingan edi. Ammo barcha futbolchilar bunday muvaffaqiyatga ishonmagan bo'lishi mumkin. Ayrimlar pul topishning boshqa yo'llarini qidirdi.

Koreya politsiyasi senegallik yarimhimoyachi Xalilu Fadiga yuvelir do'konidan oltin taqinchoq o'g'irlashda aybladi. Bu o'g'irlik Fransiya terma jamoasi bilan o'yin oldidan sodir bo'lgan va futbolchi qamoq jazosi olishi mumkin edi. Ammo koreys huquq-tartibot organlari bu o'g'irlik "qiymati kam bo'lgan" deb hisoblab, jinoyat ishi ochmadi.

1970-yilgi Meksikadagi jahon chempionatida esa Angliya terma jamoasi sardori Bobbi Mur ham yuvelir do'konida o'g'irlikda gumon qilingan, biroq keyinchalik u aybsiz deb topilgan.

Ob-havo ta'siri

1973/1974-yilgi mavsumda Shotlandiyadagi "Inverness Tyostl" va "Falkirk" klublari o'rtasidagi o'yinlar 30 marta o'tkazishga harakat qilindi, ammo 29 uchrashuv ob-havo sharoitlari sabab to'xtatilgan. 30-uchrashuvda maydonga tushgan "Falkirk" 4:0 hisobida g'alaba qozondi. 1945-yilda Angliyaning "Arsenal" klubi o'z maydonida Moskva "Dinamo" klubini qabul qilganida, o'yinda qalin tuman tushib, ko'rish qiyinlashdi, ammo o'yin davom ettirildi. Aytishlaricha, "Arsenal"dan maydondan chetlatilgan futbolchi o'yinga qaytgan, "Dinamo" esa zahiradagi o'yinchilarini maydonga tushirib, 3:2 hisobida g'alaba qozongan.

"Tumanli" futbol

Britaniya orollarida tuman keng tarqalgan. Shotlandiya klublarining bir o'yinida tuman shunchalik qalin bo'ldiki, futbolchilar uzoq vaqt davomida to'pni, jamoadoshlarini va raqiblarni topa olishmadi. O'yin davomida hakam maydonda futbolchilar soni ko'payganini sezdi. Zahira o'rindiqlari tekshirilib, bo'sh ekanligi aniqlangach, maydonda 22 emas, balki 30 futbolchi o'ynayotganligi ma'lum bo'ldi. Hakam darhol o'yinni to'xtatdi.

Qorbo'roni

Angliya chempionatida "Nottingham Forest" va "Lester Siti" o'rtasidagi o'yinda qor bo'roni kuchayib, maydonni ko'rish imkoni yo'qolgan. Hakam o'yinning ikkinchi bo'limi boshida o'yinni to'xtatishga majbur bo'ldi.

Odatlar haqida

Odatlar — oldindan o'rganilgan va tirik mavjudotlar tomonidan saqlanib, takrorlanadigan xatti-harakatlardir. Ular o'rgatish va namoyish qilish natijasida hosil bo'ladi. Ko'pincha odatlar maqsad bilan, ataylab amalga oshiriladi, kamdan-kam hollarda esa tasodifan yuz beradi. Odatlar turli xil bo'lib, foydali yoki zararli, doimiy yoki vaqtinchalik, umumiy yoki noyob bo'lishi mumkin. Tirik jonzotlarda odatlar faol xarakterga ega. Jismoniy odat — muskullarning tez-tez qisqarishi bilan bog'liq bo'lsa, aqliy odat — takroriy fikr yoki xulq-atvor bilan, xususiy odat esa — ma'lum bir harakat bilan bog'liqdir. Har bir insonda o'ziga xos odatlar mavjud. Menda odat bo'lsa, albatta sizda ham bor. Futbolchilar ham odatlarga ega bo'lishdan mustasno emas.

Ular orasida ko'pincha ikki xil odat uchraydi:

1. oddiy, doimiy odatlar;
2. boshqalarni bezovta qiluvchi odatlar.

Masalan, futbolchilarning maydonda burun qoqishi boshqalarni asabiylashtirishi va jahlini chiqarishi mumkin. Nahotki, ular bunday odatlarini yashirishga urinmasalar? Axir millionlab tomoshabinlar ularni kuzatmoqda-ku! Ba'zi odatlar esa futbolchilarga o'yinda yordam beradi. Masalan, argentinalik mashhur darvozabon Serxio Goykochea Maradon bilan birga o'ynagan paytda, 11 metrlik jarima to'plarini qaytarishda juda tajribali edi. Uning gazetalarga bergan intervyusida aytishicha, har safar 11 metrlik jarima berilganda, hech kimga sezilmaydigan tarzda maydonda kichik hojatini chiqargan. Bu odat unga penaltilarni qaytarishda yordam bergan.

Ba'zi futbolchilarda qo'pollik qilish va boshqa futbolchilarning shaxsiyatiga tegadigan so'zlar aytish kabi odatlar ham uchraydi. Ko'pgina odatlar ruhiy holat yoki miyada kislorod yetishmasligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Agar miyada shikastlanish yuzaga kelsa, darhol shifokorga murojaat qilish zarur. Masalan, asabiy odatlardan biri sifatida futbolchi Rivi doim o'yinda yengini shimarib o'ynashi misol bo'la oladi, chunki u hatto qish mavsumida ham yengini shimarib maydonga tushardi.

Endi esa futbolchilarning yaxshi odatlari haqida gaplashamiz.

Har bir futbolchi gol urganda uni o'ziga xos tarzda nishonlaydi. Rossiyada golni nishonlash odatini Andrey Arshavin ommalashtirgan. U bir necha yil avval bu uslubni qo'llay boshlagan. Arshavin gol urganda ko'rsatkich barmog'ini labi ustiga qo'yardi. Muxlislar uning bu odatini turlicha talqin qilishgan — ba'zilar fikricha, u shunday qilib muxlislarga to'p urish usulidan hayron qolmaslik kerakligini bildirmoqchi bo'lgan. Biroq keyinchalik Arshavin bergan intervyusida aytib o'tishicha, uning odatida hech qanday maxsus ma'no yo'q, bu faqat oddiy odatdir.

"Manchester Yunayted" klubining mashhur o'yinchisi Erik Kantona esa bir safar gol urganda futbolkasining yoqasini

ko'targan va bu uning odatiga aylangan. Har safar o'yinga tushganda u yoqasini ko'targan holda maydonga chiqqan. Muxlislar ham bu odatni yoqtirishgan — fransiyalik Erik Kantona va "Manchester Yunayted" ishqibozlari faqat ko'tarilgan yoqalikda yurishga odatlanib qolishgan.

Ayrim hollarda esa muxlislar ba'zi bir futbolchilarning golni nishonlash odatlarini qoralab, ularga o'z e'tirozlarini bildirishadi.

Masalan: "Liverpul" klubining hujumchisi Piter Krauch kiritgan to'plarini "robot yurish" sifatida nishonlashini muxlislar ochiqchasiga yoqtirishmagan. Ko'pchilik muxlislarning fikricha, Piter Krauchning harakatlarini bachkana va g'alati deb baho berishgan bo'lsa, OAV (ommaviy axborot vositalari) uning bu harakatlarini "mazmunsiz va ahmoqona harakat" deb atadi.

FIFA qoidasi bo'yicha golni nishonlaganda, o'yinchi futbolkasini yechib tashlasa, sariq varoqcha bilan jazolandi. FIFA futbolchilarning maydonda o'yin vaqtida tanasini ko'z-ko'z qilishlarini yoqtirmaydi. Ispaniya futbol terma jamoasi o'yinchisi Inesta ham gol urganda ehtiroslarini jilovlay olmasligini bilib, bir necha qavat kiyim kiygan.

Mashhur "Barselona" klubi o'yinchisi Leonel Messi esa to'p kiritganda, osmonni barmoqlari bilan ko'rsatib. Olloh unga madadkor ekanligini ko'rsatadi.

Do'stlar, yomon odatga o'rganib qolmang, agar sizda yomon odat bodsa, darhol uni bartaraf qilishga harakat qiling. Shu mavzuga doir yaxshi bir naql (tsitata) bor: odat bu insonning ikkinchi qiyofasidir.

§ 4.3 Harakat topshiriqlarining ishonchliligini baholash

Maydonda o'ynaydigan o'nta futbolchi o'yinning umumiy texnikasi va taktikasi, shuningdek o'xshash o'qitish uslublari bilan bog'langan. Biroq, o'n birinchi futbolchi — darvozabon butunlay boshqacha vazifalarni bajaradi. Uning topshiriqlari maxsus tayyorgarlik darajasi va o'ynash talablaridan kelib chiqadi.

O'yinning yakuniy natijasi ko'pincha darvozabonning mahoratiga bog'liq bo'ladi. Bu esa darvozabondan katta ishonch, keng ko'lamli texnik va taktika ko'nikmalari hamda yuqori harakat tayyorgarligini talab qiladi.

Darvozabonlarni tayyorlash jarayonini chuqur tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, darvozabon va uning o'yin uslubi batafsil o'rganiladi, biroq maxsus tayyorgarlikni nazorat qilish va baholash masalalari hanuzgacha o'z yechimini topmagan.

Umumiy jismoniy tayyorgarlik nuqtai nazaridan darvozabonlarning tayyorgarligini ma'lum testlar yordamida oson va aniq baholash mumkin. Tanlov imkoniyati keng bo'lib, xalqaro darajadagi EUROFIT va UMKA testlari bunga misol bo'la oladi. Xorijiy adabiyotlarda futbol darvozabonlarining umumiy jismoniy tayyorgarligini baholash uchun keng ko'lamli nazorat vositalari mavjudligi qayd etilgan.

Ammo ixtisoslashtirilgan nazorat masalasiga kelsak, vaziyat boshqacha. Ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Rossiya va Polshada hozirgacha darvozabonlarning maxsus tayyorgarligini baholash uchun aniq va ob'ektiv testlar to'plami yaratilmagan. Polsha futbol ittifoqining o'quv bo'limi esa ushbu muammoni hal etish uchun 40 metr va 60 metr yugurish, yuqoriga sakrash, joyidan turib va yugurib kelib uzunlikka sakrash, balandlikka sakrash, turnikda tortilish, to'pni qo'l bilan va oyoq bilan qaytarish, yon tomonlarga yiqilish kabi maxsus testlarni taklif qilgan.

Biroq, bu testlarning ko'pchiligi darvozabonlarning haqiqiy ixtisoslashgan harakatlarini (masalan, yon tomonlarga yiqilish kabi) yetarli darajada baholay olmaydi, bu esa ularning amaliy ahamiyatini kamaytiradi.

Darvozabonlarning maxsus tayyorgarligini baholash uchun aniq va ilmiy asoslangan instrumentlarning yo'qligi muallifni yangi testlar majmuasini yaratishga undadi.

Ko'plab mashhur murabbiylar bilan maslahatlashuv natijasida, yuqori diagnostik ahamiyatga ega bo'lgan va darvozabonning maxsus tayyorgarligi hamda o'yin texnikasining asosiy elementlarini qamrab oluvchi 10 ta harakat topshirig'i tanlab olindi.

Jami 40 ta darvozabon (8 tasi yoshlar, 32 tasi kattalar) tadqiq qilindi. Ular quyidagi sport klublaridan edi: «Stilon» (Gojuv-Velkopolski) – 2 nafar, «Olimpiya» (Poznan) – 3 nafar, «Lex» (Poznan) – 2 nafar, «Shlensk» (Vrotslav) – 2 nafar, «Selyuloza» (Kostshin) – 2 nafar, «Turnik» (Zolotorya) – 3 nafar, «Varta» (Gojuv-Velkopolski) – 2 nafar va boshqa kamroq mashhur klublardan futbolchilar ishtirok etdi.

4.3.1-jadval

Tadqiq qilinadigan darvozabonlarning asosiy biometrik ma'lumotlari.

Ko'rsat kichlar	Soni	O'rtacha kattalik, $\bar{X}$	Standart chetlashish, δ	O'rtacha xato, m	Minimal	Maksimal
Tana uzunligi, sm	40	181,97	3,017	0,477	177,0	188,0
Tana massasi, kg	40	76,67	4,13	0,682	70,0	85,0
Sport staji, yil	40	7,45	3,38	0,377	4,0	12,0
Yoshi, yil	40	20,8	3,340	0,528	16,0	27,0

Tanlangan 10 ta topshiriqlar jamlanmasi bilan o'tkazilgan boshlang'ich pilotaj tadqiqotlardan keyin 40 ta darvozabon ishtirokida ikki martalik tadqiqotlar o'tkazilgan. Bu tadqiqotlar 2013 yilning sentyabr va oktyabr oylarida o'tkazilgan. Tadqiqotlar o'tkazilgan muddatlar orasidagi interval 1 – 3 kunni tashkil qilgan.

Tadqiqotlarning natijalari 4.3.2 jadvalda keltirilgan. Bunda atamalarni soddalashtirish va foydalanishga qulay bo'lishi uchun ikkinchi tadqiqot retest deb atalgan.

Ishonchlilik darajasi test va retest o'rtasidagi korrelyasiya koeffitsienti bilan aniqlangan.

Korrelyauiya koeffitsientlarining qiymatlarining chegaralarini e'tiborga olish bilan shuni aytish mumkinki, yuqori ishonchlilik darajasiga ega bo'lgan testlarga quyidagilar kiradi:

Test 3 – $r = 0,92$,

Test 5 – $r = 0,93$,

Test 10 – $r = 0,90$.

Anchagina ishonchli testlarga quyidagilar kiradi:

Test 1 – $r = 0,87$,

Test 2 – $r = 0,87$,

Test 4 – $r = 0,88$,

Test 6 – $r = 0,85$,

Test 7 – $r = 0,85$,

Test 8 – $r = 0,80$.

9-test retest bilan kuchsiz korrelyasiyalanadi ($r = 0,57$), bu uni sportchilarning individual sifatlarini baholash uchun tavsiya qilinmaydigan, faqatgina guruhning ichida taqqoslashlar uchun qo'llaniladigan test sifatida tavsiya qilish mumkinligini bildiradi. Shu sababli tadqiqotlarning keyingi dasturidan bu test chiqarib tashlangan.

Testlar majmuasining informativligini baholash

Tadqiqotda qatnashgan darvozabonlar Polshaning turli sport klublari va shaharlaridan kelgani sababli, alohida sinovlarning informativligini baholashda ekspertlarning tasnif varaqalarini tuzish va determinatsiya koeffitsientlarini hisoblashda qiyinchiliklar yuzaga keldi.

Bunday vaziyatda umumiy informativlikni baholash mezonini sifatida "sinovlarning ichki informativligini baholash mezonini" qabul qilindi. O'nta testning dastlabki natijalari standartlashtirildi, natijada "o'nta sinovning umumiy standartlashtirilgan koeffitsienti" hisoblab chiqildi va so'ng interkorrelyasiya matritsasi tuzilib, barcha testlar o'zaro korrelyatsiya qilindi.

Shu bilan birga, faqat statistik hisoblashlarda testlarning optimal majmuasini tanlashda e'tiborga olinmasligi kerak, degan shart bilan ilgari chiqarib tashlangan 9-sonli test saqlab qolindi. Interkorrelyasiya matritsasiidan foydalangan holda, mustaqil o'zgaruvchilar soni turlicha bo'lgan holatlarda ko'plik korrelyatsiya va determinatsiya koeffitsientlari hisoblandi.

Agar har bir test alohida tahlil qilinsa, 7-sonli test — ya'ni "darvozabonning maxsus sakrovchanligi" eng informativ sinov bo'lib chiqdi, uning determinatsiya koeffitsienti 70,02 % ni tashkil etdi.

Unga boshqa sinovlarni qo'shish bu koeffitsientni quyidagicha oshirgan:

- 81,12 % - ikkita topshiriqdan iborat majmuada;
- 87,23 % - uchta topshiriqdan iborat majmuada;
- 93,04 % - to'rtta topshiriqdan iborat majmuada.

5, 6 ta va undan ko'p topshiriqlardan iborat majmualarda testlarning (sinovlarning) tarkibi bu tarkiblarning umumiy informativligini sezilarli darajada o'zgartirmaydi (33-jadval).

Testlar va retestlarning tavsiflari va ular o'rtasidagi o'zaro bog'lanish.

Harakat topshirig'i	O'zgaruvchilarning tavsiflari						Korr. koef.
	Test №	O'rtacha ma'lumotlar	Standart chetlashish	O'rtacha xato	Variatsiya koef.	Min-maks	
To'pga uzoqqa zarba berish	1-test	48,02	3,990	0,631	8,31	40-58	0,87
	retest	45,87	4,060	0,642	8,85	39-53	
To'pni qo'l bilan nishonga tashlab berish	2-test	4,32	1,403	0,222	32,44	1-7	0,87
	retest	5,25	1,836	0,290	34,98	1-9	
Tashlab berish bilan to'pga uzoqqa zarba berish	3-test	64,45	9,207	1,456	12,29	45-78	0,92
	retest	58,80	7,936	1,255	13,50	41-70	
O'tirgan holatda to'pni ushlab olish	4-test	33,08	5,101	1,189	8,14	21,8-48,2	0,88
	retest	37,26	7,212	1,240	9,26	22,3-50,1	
Oldinga umbaloq oshishdan keyin to'pni ushlab olish	5-test	13,27	2,148	0,340	16,18	9-17	0,93
	retest	12,17	2,086	0,330	17,14	9-16	
Tanani yon tomonga tashlash	6-test	3,11	0,089	0,014	2,85	2,90-3,25	0,85
	retest	3,05	0,077	0,012	2,51	2,90-3,20	
Darvoza bonning maxsus sakrovchanligi	7-test	3,24	0,108	0,017	3,33	2,95-3,55	0,85
	retest	3,16	0,111	0,018	3,50	2,90-3,50	
To'pni yiqilish bilan ushlab	8-test	27,35	2,043	0,323	8,06	16,1-28,9	0,80
	retest	27,06	2,078	0,267	8,24	22,0-22,9	
To'siqlar polosasi	9-test	8,21	0,581	0,092	7,08	7,2-10,0	0,57
	retest	9,16	0,640	0,101	6,95	7,9-10,2	
Ikkita to'p bilan jonglerlik qilish	10-test	54,85	4,737	0,749	8,67	45,0-64,0	0,90
	retest	51,75	4,217	0,687	8,15	43,0-62,0	

Testlarning eng yaxshi tarkibini tanlash bo'yicha yig'ma ma'lumotlar.

Must. o'zg. soni	Korrelyatsiya ko'pliklari koeffitsienti	Determinatsiya koeffitsienti	O'rtacha kvadratik chetlashish	Testlarning eng yaxshi tanlanmasi									
				2	3	4	5	6	7	8	9	10	
10	1,000	100,00	0,0001	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
9	0,999	99,22	0,3001	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
8	0,990	98,32	0,6101		3	4	5	6	7	8	9		
7	0,990	97,75	0,8061		3	4	5		7	8			
6	0,990	97,26	0,9521			4	5	6	7	8			
5	0,980	96,14	1,3021			4		6	7	8			
4	0,960	93,04	2,2791			4			7	8			
3	0,930	87,23	3,875			4			7	8			
2	0,900	81,12	5,8511						7				
1	0,840	70,02	9,044						7				

Testlar majmuasini standartlashtirish va ularning me'yorlari

Darvozabonlar uchun tuzilgan ixtisoslashtirilgan majmuani qo'llash juda oson va ko'p vaqt talab qilmaydi. Tadqiq qilindigan sportchilar to'liq darvozabonlar formasini kiygan bo'lishi lozim. Tadqiqotlarni o'tkazish joyi - yumshoq yuzali o'tli tekis stadion maydoni. Xuddi barcha boshqa test o'lchashlaridagi kabi tadqiqotlardan oldin yaxshilab chigal yozdi mashqlarini bajarish lozim bo'ladi. Sinovlarni ularning har biriga berilgan yo'riqnoma bo'yicha, quyida keltirilgan ularni bajarish ketma-ketligiga muvofiq bajarish lozim bo'ladi.

Darvozabonlarning maxsus tayyorgarligini baholash uchun tanlangan testlar.

Test 1. «To'pga uzoqqa zarba berish». Sportchi darvoza maydonining chizig'idan har qanday usul bilan to'pga mumkin qadar uzoqroqqa zarba beradi. Ketma-ket 3 ta urinish bajariladi. Bahoni to'p maydonning bo'ylama o'qidan chapda va o'ngda 10 m masofada bayroqchalar bilan belgilangan koridorga tushgan joydan 1 m gacha aniqlik bilan o'lchanadigan eng yaxshi natija tashkil qiladi.

Test 2. «Oyoqlarni yoygancha o'tirgan holatdan to'pni ushlash». Sportchi oyoqlari yoyilgancha yerga o'tirgan holatda to'pni o'zining oldiga yerga uradi, so'ngra tezda o'rnidan turadi va uni ikki qo'llab ushlaydi. So'ngra yana oyoqlarini yoygancha yerga o'tiradi va shu harakatni 15 marta takrorlaydi. Bahoni ko'rsatilgan siklik harakatlarni bajarishning umumiy vaqti (0,1 s gacha aniqlik bilan) tashkil qiladi.

Test 3. «Darvozabonning maxsus sakrovchanligi». Sportchi darvozaning o'rtasida turadi (itariladigan oyoqdagi butsaning chekkasi darvozani teng ikkiga bo'ladigan chiziqqa tegib turadi), so'ngra qo'li bilan mumkin qadar uzoqda osilib turgan (harakat yo'nalishiga qarama-qarshi) sakrash arqonchasining uchiga teginishga intilish bilan tashlanishni (robinzonadani) bajaradi. Testni bajarish uchun sakrash arqonchalari darvozaning o'rtasidan boshlab darvozaning ustunlariga qarab har 3 sm dan keyin 2,5 masofaga birin-ketin osiladi. Xuddi shunday harakatlar boshqa oyoq bilan itarilish bilan darvozaning boshqa tomoniga ham bajariladi. Bahoni ikkita urinish natijasining o'rtacha arifmetik qiymati tashkil qiladi.

Test 4. «To'pni yiqilish bilan ushlash». Sportchi 4 m radiusli doiraning o'rtasidagi bayroqchani yonida turadi. Doiraning aylanasi bir-biridan bir xil masofada 8 ta to'p joylashtiriladi.

Signal bo'yicha (bir paytning o'zida sekundomer ham yoqiladi) darvozabon yotgan to'pga tashlanadi va uni ikki qo'li bilan ushlab olishga intiladi. Har bi ushlab olishdan keyin sportchi bayroqchani aylanib chiqadi va qolgan to'plar bilan ham xuddi shu harakatni bajaradi.

Bahoni doiraning o'rtasidan start olingan momentdan boshlab barcha 8 ta to'pni ushlagandan keyin bayroqchaga qaytishgacha o'tgan umumiy vaqt tashkil qiladi (0,1 s gacha aniqlik bilan).

Test amaliy ahamiyatga ega bo'lishi va undan o'quv-mashg'ulot jarayonida foydalanilishi uchun biz tomonimizdan 1 dan 100 ochkogacha diapazonda test natijalarini baholash shkalasi ishlab chiqilgan (4.3.4-jadval).

4.3.4-jadval

Futbol darvozabonlarining maxsus tayyorgarligi testlari majmuasi uchun baholash shkalasi (ochkolarda).

Ochkolar	To'pga uzoqqa zarba berish, m	O'tirgan holatdan to'pni ushlab olish tezkorligi, s	Darvozabonning maxsus sakrovchanligi, sm	Yiqilish bilan to'pni ushlash tezkorligi, s
100	70	18,7		17,5
99				
98		19,0	366	18,0
97				18,5
96	69	19,3		
95			363	19,0
94		19,6		
93				19,5
92	68	19,9		
91			360	20,0
90		20,2		
89				20,5
88	67	20,5		
87			357	21,0
86		20,8		
85				21,5
84	66	21,1		
83				

82		21,4	354	22,0
81	65			
80		21,7		22,5
79				
78	64	22,0	351	23,0
77				
76	63	22,3		23,5
75				
74	62	22,6	348	24,0
73				
72	61	22,9		24,5
71				
70	60	23,2	345	25,0
69				
68	59	23,5	342	25,5
67				
66	58	24,7	339	26,0
65				
64	57	25,9	336	26,5
63				
62	56	27,1	333	27,0
61				
60	55	28,3	330	27,5
59				
58	54	29,5	327	28,0
57				
56	53	30,7	324	28,5
55				
54	52	31,9	321	29,0
53				
52	51	33,1	318	29,5
51				
50	50	34,3	315	30,0
49				
48	49	35,5	312	30,5
47				
46	48	36,7	309	31,0
45				
44	47	37,9	306	31,5
43				
42	46	39,1	303	32,0
41				
40	45	40,3	300	32,5
39				
38	44	41,5	297	33,0
37				

36	43	42,7	294	33,5
35				
34	42	43,9	291	34,0
33				
32	41	45,1	288	34,5
31				
30	40	45,3	285	35,0
29				
28	39	45,6		35,5
27				
26	38	45,9	282	36,0
25				
24	37	46,2		
23				
22	36	46,5	279	
21				
20	35	46,9		
19				
18		47,2	276	
17				
16	34	47,5		
15				
14		47,8	273	
13				
12	33	48,1		
11				
10		48,4	270	
9	32	48,7		
8				
7				
6		49	267	
5				
4	31	49,3	264	
3				
2		49,6		
1				
0	30	49,9	261	

Futbolchilarning mashg'ulot jarayonida umumiy jismoniy tayyorgarlikni nazorat qilish
V.A. Bulkin (1984) mashg'ulot jarayonini optimallashtirishga intilib, sportchilarning shug'ullanish darajasini aniqlash uchun butunlay yangi, original usul ishlab chiqdi. Ushbu usul

sportchining o'tgan, hozirgi va kelajakdagi faoliyatini majmuaviy tahlil qilishga asoslanadi.

Bu masalani ilmiy jihatdan hal etishda quyidagi sohalar asos bo'ladi: qaytarish nazariyasi, kelajakni oldindan bilish fanlari, falsafa, biologiya va pedagogikada qo'llaniladigan yaxlitlik nazariyasi hamda zamonaviy sport pedagogikasining tamoyillari.

To'liq tashxis quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- Sportchining shug'ullanishining boshlang'ich darajasini ko'p sonli ko'rsatkichlar asosida aniqlash;

- Shug'ullanishning informativ darajasini baholash, ya'ni ko'rsatkichlarning sport natijalari bilan korrelyatsiyasini aniqlash;

- Tashxis ma'lumotlarining tuzilishini tahlil qilish (axborot omillarini aniqlash orqali);

- Ikkita tadqiqotning omilli tahlil natijalari asosida tuzilish dinamikasini o'rganish;

- Model-tashxislash majmuasini yaratish, bunda sport natijasiga eng ko'p ta'sir ko'rsatadigan va yuqori korrelyatsiya koeffitsientiga ega ko'rsatkichlar tanlanadi.

Sport natijasiga har bir omilning hissasi har xil bo'lib, bu mashg'ulot davomiyligi, o'qitish maqsadlari, musobaqa turlari va boshqa omillarga bog'liq holda o'zgaradi.

Shuning uchun mashg'ulotning har bir davri uchun ko'p o'zgaruvchilardan iborat regressiya tenglamasi shaklidagi o'z model-tashxis majmuasini tuzish maqsadga muvofiqdir.

Makro va mikro sikllarda pedagogning faoliyatini algoritm-lash hamda shunga o'xshash takliflar ko'plab tadqiqotchilar tomonidan ilgari surilgan.

Futbolchilarning mashg'ulot jarayonida umumiy jismoniy tayyorgarligini nazorat qilish esa muhim vazifa hisoblanadi. Uni

baholash uchun ko'rsatkichlarni tanlash oson. Quyidagi testlar majmua tarkibiga kiradi:

- Turnikda tortilish;

- To'singa tayangan holda qo'llarni bukish va yoyish (kuchni baholash);

- Joyidan turib yuqoriga sakrash (sakrovchanlikni baholash);

- 60 metrga yugurish (tezlikni baholash);

- "Konvert bo'ylab" yugurish (epchillikni baholash);

- 300 metrga yugurish (tezlikka chidamlilikni baholash).

Butun testlar majmuasi uchun 1 dan 100 ochkogacha bo'lgan baholash shkalasi ishlab chiqilgan.

Sportchilarning o'quv mashg'ulotlarida foydalanish uchun "Yevrofit" testlar majmuasini ham taklif qilish mumkin. Bu testlarning paydo bo'lishi sababi — Yevropaning turli mamlakatlarida bolalar va yoshlarning jismoniy tayyorgarligini baholash usullarining juda xilma-xil bo'lishidir. Agar turli mamlakatlardagi bolalar, o'smirlar va yoshlarning jismoniy tayyorgarlik darajasini solishtirish zarurati bo'lmaganda, bu holat muammo tug'dirmas edi. Unifikatsiyalangan o'lchash vositalari yordamida turli davlatlardagi jismoniy tarbiya va sport tizimlarining samaradorligini baholash, shuningdek, yoshlarning jismoniy tayyorgarligiga ta'sir ko'rsatadigan tabiiy hamda ijtimoiy-iqtisodiy omillarni aniqlash mumkin bo'lardi.

Maxsus ekspertlar qo'mitasi ishtirokida o'tkazilgan ko'plab ilmiy seminarlar va konferensiyalar, shuningdek testlar majmuasining keng qamrovli tekshiruvidan so'ng (15 ta mamlakatdan 50 mingdan ortiq bola tadqiq etilgan) "Yevrofit" testlarining yakuniy versiyasi ishlab chiqildi. Eng muhimi, bu majmua yuqori aniqlik, ishonchlilik va ma'lumotlilik bilan

ajralib turadi va zamonaviy ilmiy tadqiqotlarning talablariga javob beradi.

"Yevrofit" testlari maktab yoshidagi bolalar va o'smirlar uchun (6-18 yosh) mo'ljallangan bo'lsa-da, kattaroq yosh guruhlarida ham qo'llash mumkin. Ushbu majmua yordamida 6 ta o'lchov va 9 ta tayyorgarlik omilini aniqlash mumkin. Testlar yurak-qon tomir va nafas olish tizimlarining chidamliligi, kuch, mushak chidamliligi, tezkorlik, egiluvchanlik va koordinatsiya qobiliyatlarini o'lchashga yo'naltirilgan.

Majmua yurak-qon tomir va nafas olish tizimlarining chidamliligi, statik kuch, portlash kuchi (quvvat), tana bo'g'imlarining harakat tezkorligi, egiluvchanlik hamda tananing muvozanatini baholash imkonini beradi. O'lchanadigan omillar tarkibini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, taklif etilgan umumiy jismoniy tayyorgarlik konsepsiyasi bevosita sport bilan bog'liqdir.

"Yevrofit" quyidagi testlardan iborat:

- 10x5 metrga "mayatnik bo'lib" yugurish;
- PWC-170 testi;
- Barmoqlar dinamometriyasi;
- Joyidan turib uzunlikka sakrash;
- Turnikka osilish;
- Chalqancha yotgan holda gavdani ko'tarish;
- "Kulcha bo'lish" testi;
- O'tirgan holda oldinga egilish;
- Bir oyoqda turgan holda muvozanatni saqlash.

Umumiy jismoniy tayyorgarlikni baholashda shuningdek, Xalqaro jismoniy tayyorgarlik testlar majmuasidan ham foydalanish mumkin. Bu majmuaga quyidagi testlar kiradi:

- 1.50 metrga yugurish (tezkorlikni baholash);
2. Joyidan turib uzunlikka sakrash (quvvatni baholash);

3. 600, 800 yoki 1000 metrga yugurish (chidamlilikni baholash);

4. Barmoqlar dinamometriyasi (barmoq kuchini baholash);

5. Turnikda tortilish yoki osilib turish (qo'l kuchini baholash);

6. Kubikni ko'chirish bilan 4x100 metrga "mayatnik bo'lib" yugurish (epchillikni baholash).

7. Chalqancha yotgan holatda 30 sek davomida oldinga egilishlar (qorin pressi muskullarining kuchini baholash);

8. tananing oldinga egilish chuqurligi (qayishqoqlikni baholash).

Jismoniy tayyorgarlik Xalqaro testi baholar shkalasiga ega ("T" shkala deb ataladi) va 4,5 yoshdan 19,5 yoshgacha bo'lgan bolalar va yoshlar uchun mo'ljallangan.

Jismoniy tayyorgarlikni baholash uchun mo'ljallangan Xalqaro testlarga yuqorida ko'rsatib o'tilganlardan tashqari eng yangi UMKA majmuasini ham kiritish mumkin. UMKA testi bolalar va yoshlarning jismoniy tayyorgarligini baholash uchun mo'ljallangan sport testi bo'lib hisoblanadi. Testdan o'tkazish protsedurasi va me'yoriy talablar jismoniy tarbiya va sport nazariyasi va amaliyotining eng yangi yutuqlariga asoslanadi. UMKA majmuasining tarkibiga quyidagi testlar kiradi:

- 1 milya (1609,34 m)ga yugurish;
- uch boshli yelka muskuli va ikki oyoqli muskulda teri osti yog' qatlamining qalinligini aniqlash;
- yotgan holatda yarim egilishlar;
- o'tirgan holatda egilishning chuqurligi;
- past turnikda modifikatsiyalangan tortilish.

Yuqori malakali futbolchilar uchun (1 va 2 liga) Polsha Futbol Ittifoqining (PFI) o'quv bo'limi yoshlar va faxriylar toifalarida konditsiyani (formani) baholash uchun mo'ljallangan

testlar (kriteriyalar) majmuasini ishlab chiqqan. 80-yillarda bu majmua yordamida yiliga ikki marta – bahorgi va kuzgi mamlakat birinchiligi oldidan tadqiqotlar o'tkazish tavsiya qilingan. 1 va 2 liga murabbiylari olingan natijalarni birinchilik boshlanishidan oldin PFI ning o'quv bo'limiga yuborishlari lozim bo'lgan. Bu sport formasining holatini baholash va bir paytning o'zida turli jamoalar va alohida sportchilarning tayyorgarligini ob'ektiv solishtirish imkonini bergan. Bu tadqiqotlarning natijalari mamlakat milliy terma jamoasiga nomzodlarni tanlab olishda juda foydali bo'lgan.

Nazorat qilishda turli ko'rsatkichlarning juda katta sonini qo'llash bir tomondan natijalarning prognostik ahamiyatini oshiradi, boshqa tomonlama esa – mos keluvchi bahoni aniqlashda ko'pincha tartibsizlikka olib keladi. Shuningdek xuddi o'sha bitta futbolchining o'zida bir harakat qobiliyatining ko'rsatkichlari juda yuqori, shu bilan birgalikda boshqa harakat qobiliyatlarining ko'rsatkichlari past bo'ladigan holatlar ham uchraydi. Shundan kelib chiqib, yosh futbolchilarning istiqbol-liligini baholashning majmuaviy tizimini qo'llash taklif qilinadi. Bu tizim quyidagilarni hisobga olish imkonini beradigan bir qator integral ko'rsatkichlarni o'z ichiga olishi lozim: biologik yosh (akseleratsiya va retardatsiyaning rivojlanish fazalarini hisobga olish bilan), sport malakasi ortishining genetikasi, holati va sur'atlari, maxsus tayyorgarlik darajasi, energiya bilan ta'minlash tizimining holati va boshqalar. Buning uchun integral prognostik baholarni ifodalash imkonini beradigan baholash shkalalarini ishlab chiqish taklif qilinadi.

O'tkazilayotgan tadqiqotlarning mualliflari "futbol talent-lari" ga tashxis qo'yishning amaldagi konsepsiyasiga ma'lum bir ehtiyotkorlik bilan qaraydilar. Birinchidan, ko'rsatkichlar sonining katta bo'lishi axborot tartibsizligini chaqiradi, har

qanday murabbiy ham olingan ma'lumotlarni to'g'ri talqin qilishga qodir bo'lavermaydi. Ikkinchidan, talab qilinadigan ko'rsatkichlarni olish protsedurasini hamma shart-sharoitlarda ham qo'llab bo'lavermaydi.

Mualliflar tomonidan taklif qilinayotgan yondashuv shundan iboratki, bunda ularning o'zgarishi ontogeneznining turli davrlarida doimiy bo'lgan yoki agar o'zgargan bo'lsa – minimal chegaralarda o'zgargan parametrlarni yoki aqalli bitta shunday ko'rsatkichni topish kerak bo'ladi.

Ko'pgina murabbiylar va ilmiy xodimlar ko'pincha sportga xos bo'lmagan va sport sohasida kam qo'llaniladigan "o'ylab topilgan harakat sifatlarini" aniqlashga ko'p vaqt va energiya sarflaydilar, shu bilan birga texnika, taktika va psixologik tayyorgarlikni takomillashtirishga kam e'tibor qaratadilar. Kuch sifatlarini rivojlantirishga alohida urg'u berish bilan ular hara-katlarni koordinatsiyalash, epchillik kabi muhim majmuaviy qobiliyatlarni e'tibordan chetda qoldiradilar. Biroq ma'lumki, murakkab koordinatsion tuzilishga ega mashg'ulot vositalarini, jumladan ixtisoslashtirilgan va harakatli o'yinlarni qo'llash texnik-taktik samaradorlikni oshirishda katta ahamiyatga ega.

Mashg'ulot jarayonida bunday bir tomonlamalik, ya'ni faqat kuchga urg'u berish, ayniqsa uzluksiz va tezkor o'zgaradigan, darhol reaksiya ko'rsatishni, yangi taktik yechimlarni qabul qilishni, yuzaga kelgan vaziyatlarni baholashni, raqibning harakati va to'pning uchishini hisobga olishni talab qiladigan sport turlarida jiddiy xatoga olib keladi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, "psixoharakat" qobiliyatlarining ahamiyati sport bilan shug'ullanish darajasi oshishi bilan yaqqol ortadi va sport natijalarining ushbu omillarga bog'liqligi juda yuqori bo'ladi.

Futbolchining harakat faoliyati majmuaviylik, determinant-langanlik va kooperativlilik bilan tavsiflanishi bu muhim

kuzatishning tasdig'idir. Bu, avvalo, o'yinchi – sherik – maydon – raqib – to'p o'rtasidagi dinamik bog'lanishlar, shuningdek, hujum va himoya vaziyatlarining doimiy o'zgarib turishi bilan izohlanadi. Sportchining o'yin paytidagi harakatlari har doim takrorlanmas va nisbatan o'zaro bog'lanmagan o'yin vaziyatlariga nisbatan juda ratsional bo'lishi talab etiladi.

Muhim va kechiktirib bo'lmaydigan vazifalardan biri nafaqat sportchining holati va istiqbolini baholash, balki mashg'ulot jarayonini individual xususiyatlarni inobatga olgan holda tashkil qilish bo'yicha tavsiyalar berishga imkon beradigan dastlabki tashxis tizimini ishlab chiqishdir (ya'ni aniq va ishonchli prognozchi testlarni yaratish).

Bugungi kunda dastlabki ixtisoslashish deganda tezda yuqori sport natijalariga erishish emas, balki ko'p yillik mashg'ulotning yo'nalishini tanlash tushuniladi. Mashg'ulot jarayoni shunday tashkil etilishi kerakki, u yosh sportchining individual xususiyatlariga mos kelsin. Sportchining genetik imkoniyatlarini samarali rivojlantirish uchun yuklamalarni me'yorlash va mos vositalarni tanlash zarur. Mashg'ulot jarayonining muvaffaqiyati muammoning qanday hal qilinishiga bog'liq bo'lganligi sababli bu masala ayniqsa dolzarbdir.

Mashg'ulot jarayonini boshqarishda olib borilayotgan faoliyat natijadorligi, organizmning funksional moslashuv sur'atlari va yo'nalishlari haqida doimiy axborot oqimini olish zarur. Bu maqsadda murabbiylar va sportchilarga oson tushunarli axborotni taqdim etadigan mashg'ulot jarayonini nazorat qilish tizimi xizmat qiladi. Biroq pedagogik nazoratning samaradorligi masalasi yuzaga keladi, chunki murabbiylar amaliyotda ko'plab muammolarga duch keladilar. Ulardan eng asosiylari — o'lchovlarning yuqori ob'ektivligi, ishonchliligi va aniqligi bilan tavsiflanadigan yetarli tadqiqot uslublarining

yo'qligidir. Futbol murabbiylari tomonidan qo'llaniladigan nazorat uslublari juda ko'p, ammo ular ko'pincha tarqoq, bir-biri bilan bog'lanmagan yoki hatto bir-biriga zid bo'ladi.

Boshqa muammo — uslubiy talablar bilan bog'liq. Masalan, murabbiylar ko'pincha sportchining tayyorgarlik holatini mashg'ulot ta'siri ostida yuzaga keladigan psixofizik o'zgarishlardan ajratib olib tadqiq qiladilar. L.P. Matveevning (1977–2005) fikricha, bunday holatlar faqat tegishli parametrlarni, tegishli uslub va vaqt bilan o'lchash sharti bilan sportchining holatini bosqichma-bosqich baholash uchun asos bo'la oladi.

Vaqt omili nuqtai nazaridan, ya'ni sportchida ikkita bir xil holat bo'lmasligi faktidan kelib chiqib, mashg'ulot jarayonining dinamikasini o'lchash zaruriyati nazariy postulat sifatida qabul qilinadi. Bu yondashuv o'zgarishlarning yo'nalishi va tezligini aniqlash imkonini beradi. Shu bilan birga, qisman yoki davriy baholash ham, garchi "talqin qilishda tartibsizlikni" keltirib chiqarishi mumkin bo'lsa-da, muhim ahamiyatga ega. Murabbiy ko'pincha o'lchanayotgan sifat yoki natijaning yaxshilanishi nimadan boshlangani haqida aniqlik kiritishga qiynaladi.

Shu munosabat bilan professor V.P. Guba (1997–2015) tomonidan sportchining tanlangan sport turiga mosligini baholash uchun morfobiomekanik yondashuv hamda mashg'ulot va musobaqa masalalarini ilmiy asosda samarali hal etish imkonini beradigan uslublar taklif qilingan.

Mashg'ulot jarayonining dinamikasining yo'nalishini aniqlovchi axborotning ahamiyati haqida ko'plab mutaxassislar yozgan. Ularning aksariyati ta'kidlaydiki, sportchilar qanchalik katta yutuqlarga erishsa, ular tadqiqotlar va kuzatish natijalaridan shunchalik keng foydalanadi.

Pedagogik nazorat ma'lumotlaridan foydalangan holda sportchi mashg'ulot yuklamalarining samaradorligini baholaydi,

kuzat

raqib

hujum

izohla

takror

lariga

spor

jaray

qilis

tash

pro

yur

ma

ja

in

in

m

j

b

C

s

GLOSSARI

O'yinchi	player
darvozabon / golkipер	goalkeeper
Himoyachi	back
yarimhimoyachi / xavbek	halfback
hujumchi / forward	forward
Markaziy hujumchi / sentrforward	centre forward
pleymeyker	playmaker
Asosiy tarkib o'yinchisi	a player in the team
Zahira o'yinchi	substitute
Maydon hakami / referi	referee
Bosh hakam	main referee
Yon hakam / laynsmen	linesman
Hushtak	whistle
O'yin boshlanishi	the kick off
birinchi taym	the first half
tanaffus	halftime
ikkinchi taym	the second half
Qo'shimcha vaqt	extra time
Final hushtagi	the finalwhistle
to'p	the ball
darvoza	the goal
ustun	the goal post
to'sin	the cross bar
Darvoza to'ri	the net
Maydon markazi	the centre spot
Markaz chizig'i	the centre line
Jarima maydoni	the penalty area
Darvozabon maydonchasi	the 6 yard box
Bayroq	the flag

murabbiy bilan birgalikda ularni oldingi natijalar bilan solishtiradi va sub'ektiv reaksiyalarni tahlil qiladi. Shu bilan birga, murabbiy ko'pincha faqat umumiy, aniqlashtirilmagan fikrlarga ega bo'lib, test ko'rsatkichlariga asoslangan intuitiv baholash tizimidan foydalanadi. Past ishonchlilik va aniqlikka ega testlar esa bunday baholash tizimining samaradorligini kamaytiradi.

GLOSSARI

O'yinchi	player
darvozabon / golkipер	goalkeeper
Himoyachi	back
yarimhimoyachi / xavbek	halfback
hujumchi / forward	forward
Markaziy hujumchi / sentrforward	centre forward
pleymeyker	playmaker
Asosiy tarkib o'yinchisi	a player in the team
Zahira o'yinchi	substitute
Maydon hakami / referi	referee
Bosh hakam	main referee
Yon hakam / laynsmen	linesman
Hushtak	whistle
O'yin boshlanishi	the kick off
birinchi taym	the first half
tanaffus	halftime
ikkinchi taym	the second half
Qo'shimcha vaqt	extra time
Final hushtagi	the finalwhistle
to'p	the ball
darvoza	the goal
ustun	the goal post
to'sin	the cross bar
Darvoza to'ri	the net
Maydon markazi	the centre spot
Markaz chizig'i	the centre line
Jarima maydoni	the penalty area
Darvozabon maydonchasi	the 6 yard box
Bayroq	the flag

aut	out
To'p outda	the ball is out
To'p o'yinda	the ball is in play
O'yindan tao'qari holat / ofsayd	offside
gol	a goal
Gol urish	to score a goal
penalti	penalty kick
Jarima tepish	to take a free kick
Erkin zarba	indirect free kick
Jarima zarba	freekick
Darvoza zarbasi	a goalkick
Burchak zarbasi	a corner
Aut otish	to throw in
xisob	the score
g'alaba	victory
mag'lubiyat	a defeat
do'rang	a draw
Jarima maydonga to'pni ko'tarish	to bend the ball
taktika	tactics
trenirovka	training
Badan tarbiya	warming-up
Trenirovovka jarayoni	the training process
texnika	technique
Texnik malaka	technical skill
dribling	dribbling
fint	a dummy
To'pni olib qo'yish	a tackle
To'p uzatish / pas	a pass
O'yinda tezlikni oshirish	to speed up the game
O'yin tempini sekinlashtirish	to slow down the game

Qarshi hujumda o'ynash	to play counter attacking football
Ochiq o'yin o'ynash	to play open football
Xisobni saqlab qolish	to close the game down
Hujumda o'ynash	top lay attacking football
Himoyada o'ynash	top lay defensively
jamo'a	team
Murabbiy	coach

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentyabr (O'RQ-637 son).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonda futbolni rivojlantirishni mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF 5887-sonli Farmoni. 2019-yil 4-dekabr.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ommaviy va professional futbolni har tomonlama rivojlantirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF 115-sonli qarori 2023-yil 7-aprel.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoevning 2018 yil 16 martdagi "Futbolni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3610-sonli qarori.
5. Abidov Sh.U. Yosh futbolchilarning o'quv-mashg'ulot jarayonini tashkil qilish va rejalashtirish. Uslubiy tavsiyanoma. T., 2011
6. Акрамов Р.А. Талипджанов А.И. Подготовка футболистов высокой квалификации. Учебное пособие. Ташкент, 1994.
7. Нуримов Р.И. Футбол. Учебник. Под общ. ред. Тошкент, 2005.
8. N.M.Yusupov., A.A.Artikov., A.M.Achilov., D.B.Shaymardanov. Введение в специальность по выбранному виду спорта (Мини-футбол). Darslik. Toshkent 2023, 257 b.
9. Sh.U.Abidov. Futbol nazariyasi va uslubiyyati. Darslik. Toshkent-2023, 428 b.
10. Nurimov R.I. "Futbol nazariyasi va uslubiyyati". Darslik. T., - 2018. 316 b.
11. Nurimov.R.I, Akramov R.A, Iseev SH.T , Davletmuratov S.R, " Futbol nazariyasi va uslubiyyati" Darslik 2018 yil, Ilmiy texnika ahborot press nashriyoti, 159 bet.

12. Iseev SH.T umumiy takror ostida Sport pedagogik mahoratni oshirish darslik Ilmiy texnik ahborot press nashriyoti 2018 yil 7 bet.

13. Pulatov S.N. "Mini-futbolda texnik tayyorgarlik va uni oshirish usullari" o'quv qo'llanma. Toshkent:-2024-152 b.

14. Pulatov S.N. "Futbol nazariyasi va uslubiyyati (futbolning rivojlanish tarixi)". O'quv qo'llanma. Chirchiq., -2021. 167 b.

15. Pirmatov O.Z. "Futbol nazariyasi va uslubiyyati (futbolning texnika va taktikasi)". O'quv qo'llanma. Chirchiq., -2022. 163 b.

16. Sh.X.Isroilov, Z.R.Nurimov, Sh.U.Abidov, S.R.Davletmuratov, A.A.Karimov. "Sport va harakatli o'yilar (futbol)". Darslik. T.,-2017. 320 b.

17. Дачев О.В. "Теория и методика футбола (техника и тактика футбола)". Учебное пособие. Чирчиқ.,-2022. 219 с.

18. Tulyaganov A.A. Futbol nazariyasi va uslubiyyati (Futbol o'yin texnikasi). O'quv qo'llanma. Toshkent.,-2024. 239 b.

19. Nurmatov M.X. Sport pedagogik mahoratni oshirish. (Texnik-taktik va jismoniy tayyorgarlikning birligi). O'quv qo'llanma. Chirchiq., -2022. 141 b.

20. Qutlimuratov I.X. Futbolning rivojlanish tarixi, musobaqalarni tashkil etish va o'tkazish. Hakamlilik qilish usuliyati. O'quv qo'llanma. Chirchiq-2022. 168 b.

21. Qutlimuratov I.X. Chidamkorlikni ustuvor rivojlantirish asosida futbol hakamlarining maxsus jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish. monografiya. Chirchiq. 2023.- s.

22. Shermuxamedov A.T. Futbolchilarni tayyorlash tizimida tayyorgarlik turlari. Jismoniy tayyorgarlik. O'quv qo'llanma. T., - 2023. 141-b.

23. Talipdjanov A.I. yukori malakali futbolchilar tayyorlashning zamonaviy tizimi. O'quv qo'llanma. Tashkent, 2012.

24. Yusupov N.M. Yukori malakali futbolchi kizlar tezlik-kuch tayyogaligining vosita va usullai. Uslubiy qo'llanma. T., 2011

25. Талипжанов А. Современная система подготовки высококвалифицированных футболистов. Учебное пособие, Ташкент, 2011.

26. Годик М.А. Двигательная активность футболистов в условиях соревновательной деятельности // Фан-спортга. 2005-№3.С.-17-24.

27. Годик М.А. Средства тренировки футболистов // Фан спортга.-Ташкент, 2007.-№1.-С. 29-32.

28. Жилкин А.И., Кузьмин В.С., Сидорчук Е.В. Легкая атлетика: учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений. – М.: Академия, 2003. — 464 с.

29. Соловьев, М.М. Мониторинг двигательной деятельности футбольных арбитров различной квалификации / М.М. Соловьев, А.В. Масленников // Лёгкая атлетика: сб. научно-методических трудов; Санкт-Петербург. - СПб.: [б.и.], 2016. - С. 117-121.

30. Турбин Е.А. Выбор позиции и направления перемещения арбитрами в ходе игры / Е.А. Турбин // Теория и методика футбола. - 2004 г. - №2 - С. 14-18.

31. Кутлимуратов И.Х. Чидамкорликни устувор ривожлантириш асосида футбол ҳакамларининг махсус жисмоний тайёргарлигини такомиллаштириш. Автореф. дис. док. философии (PhD) Чирчик 2022.-59

32. www.gov.uz- O'zbekiston Respublikasi hukumat portali

33. www.fifa.com - Xalqaro Futbol Uyushmasi sayti

34. www.Football.com - Futbol axboroti sayti

35. www.UYEFA.com -Yevropa Futbol Uyushmasi sayti

36. www.pfl.uz- professional futbol ligasini sayti

37. www.Championat.Asia-Futbol yangiliklari sayti

38. www.uz-football.com- O'zbekiston futbol yangiliklari sayti

MUNDARIJA

KIRISH	3
I BOB. FUTBOLCHILAR TAYYORGARLIGINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	7
§ 1.1. Zamonaviy sportda, Futbolchilarni tayyorlash masalalari	7
§ 1.2. O'quv-mashg'ulot jarayonini pedagogik nazorat qilish vositalarini qo'llanilishi	13
1.2.1. Mashg'ulot jarayonining boshqarish masalalari.....	13
1.2.2. Sportchilarning harakat qobiliyatlarini baholash	16
1.2.3. Sportchilarning shug'ullanganlik darajasini aniqlash.....	20
1.2.4. Futbolchining umumiy va maxsus tayyorgarligi testlar yordamida aniqlash	29
II BOB. FUTBOLDA O'YIN QOIDALARI VA MUSOBAQALARNI TASHKIL ETISH	38
§ 2.1. Dastlabki futbol o'yini qoidalari.....	38
2.1.1. VAR va gollarni texnologiyalr yordamida aniqlash tizimi haqida	90
2.2.1. Musobaqalarni tashkil etish va o'tkazish. Musobaqa turlari	93
2.2.2. O'yin tizimlari.....	95
§ 2.3. Musobaqa nizomi.....	108
III BOB. FUTBOLCHILARNING MAXSUS TAYYORGARLIGINI ANIQLASH UCHUN TESTLAR MAJMUASI	111
§ 3.1. Sportchilarni testlash va nazorat testlarini ishonchligini baholash	111
§ 3.2. Testlar majmuasining informativligini baholash	115
§ 3.3. Testlar majmuasini standartlashtirish va ularning me'yorlari	122
IV BOB. FUTBOLDA HAKAMLIK FAOLIYATI.....	129
4.1. Darvazabon va hakamlik munosabatlari.....	129
§ 4.2. Futbol o'yinlarida eng ko'p qatnashgan o'yinchilar.	131
§ 4.3 Harakat topshiriqlarining ishonchligini baholash.....	142
GLOSSARI	161
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.....	164
MUNDARIJA.....	167

СОДЕРЖАНИЕ

ВВЕДЕНИЕ	3
ГЛАВА I. ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ ФУТБОЛИСТОВ	7
§ 1.1. Вопросы подготовки футболистов в современном спорте	7
§ 1.2. Применение педагогического контроля в учебно-тренировочном процессе	13
1.2.1. Вопросы управления учебно-тренировочным процессом	13
1.2.2. Оценка двигательных способностей спортсменов	16
1.2.3. Определение уровня подготовленности спортсменов	20
1.2.4. Определение общей и специальной подготовки футболиста с помощью тестов	29
ГЛАВА II. ПРАВИЛА ИГРЫ В ФУТБОЛ И ОРГАНИЗАЦИЯ СОРЕВНОВАНИЙ	38
§ 2.1. Первоначальные правила игры в футбол	38
2.1.1. Система VAR и технологии определения голов	90
2.2.1. Организация и проведение соревнований. Виды соревнований	93
2.2.2. Игровые системы	95
§ 2.3. Регламент соревнований	108
ГЛАВА III. КОМПЛЕКС ТЕСТОВ ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СПЕЦИАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ФУТБОЛИСТОВ	111
§ 3.1. Тестирование спортсменов и оценка надежности контрольных тестов	111
§ 3.2. Оценка информативности комплекса тестов	115
§ 3.3. Стандартизация комплекса тестов и их нормативы	122
ГЛАВА IV. СУДЕЙСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ФУТБОЛЕ	129
4.1. Отношения между вратарем и судьей	129
§ 4.2. Игроки, принявшие участие в наибольшем количестве футбольных матчей	131
§ 4.3. Оценка надежности двигательных заданий	142
ГЛОССАРИЙ	161
ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА	164
СОДЕРЖАНИЕ	167

CONTENTS

INTRODUCTION	3
CHAPTER I. SPECIFIC FEATURES OF FOOTBALL PLAYERS' TRAINING	7
§ 1.1. Issues of training football players in modern sports	7
§ 1.2. Application of pedagogical control in the training process	13
1.2.1. Issues of managing the training process	13
1.2.2. Evaluation of athletes' motor abilities	16
1.2.3. Determining the level of athletes' fitness	20
1.2.4. Determining the general and special training of a football player through tests	29
CHAPTER II. RULES OF THE GAME IN FOOTBALL AND ORGANIZATION OF COMPETITIONS	38
§ 2.1. Initial rules of football	38
2.1.1. VAR system and technologies for determining goals	90
2.2.1. Organization and holding of competitions. Types of competitions	93
2.2.2. Game systems	95
§ 2.3. Competition regulations	108
CHAPTER III. A SET OF TESTS FOR DETERMINING THE SPECIAL TRAINING OF FOOTBALL PLAYERS	111
§ 3.1. Testing athletes and evaluating the reliability of control tests	111
§ 3.2. Evaluating the informativeness of the test set	115
§ 3.3. Standardization of the test set and their norms	122
CHAPTER IV. REFEREEING IN FOOTBALL	129
4.1. Relations between the goalkeeper and the referee	129
§ 4.2. Players who have participated in the greatest number of football matches	131
§ 4.3. Evaluation of the reliability of motor tasks	142
GLOSSARY	161
REFERENCES	164
CONTENTS	167

Qutlimuratov Izzatbek Xushnudovich

**FUTBOLCHILARNING TAYYORGARLIGINI
NAZORAT QILISH, MUSOBAQALARNI TASHKIL ETISH
VA O'TKAZISH. HAKAMLIK QILISH USLUBIYATI**

O'quv qo'llanma

Muharrir: Erhanova N.A

Musaxxix: Ro'ziyeva Z

Kompyuterda sahifalovchi: B. Muxtorov

shr. List. AA № 1006-9260-a51a-410a-4237-1355-6372

Bosishga ruxsat etildi: 19.08.2025-yil.

Bichimi 60x84 1/16. Ofset qog'ozi.

"Cambria" garniturası.

Shartli b/t 7,4. Nashr hisob t 7.6

Adadi 30 dona. 35-buyurtma

«EVRIKA NASHRIYOT-MATBAA UYI» MChJ.

nashriyotida tayyorlandi.

Toshkent shahri, Mirobod tumani, Qo'yliq-4, 3-uy,

«DAVR MATBUOT SAVDO» bosmaxonasida chop etildi.

100198, Toshkent, Qoyliq 4 mavze, 46

QAYDLAR UCHUN

168,000.8

ISBN 978-9910-8286-5-2

9 789910 828652